

BUTRINTI SIPAS ARTISTËVE

nga Ferid Hudhri

Krahas koleksionit të çmuar me vepra karti që trashëgohet prej disa shekujsh, Butrinti pasurohet vazhdimisht edhe me tablo, gravura, litografi e vizatime të artistëve që vijnë nga vende të ndryshme për ta vizituar dhe për të pikturuar. Krijimet artistike me imazhe nga ky margaritar i Mesdheut mund të ndahen në dy grupime të mëdha, nisur edhe nga koha e realizimit të tyre. Në tablotë më të hershme pasqyrohen ngjarje nga historiku i prejardhjes së qytetit (sipas gojëdhënave). Ndërsa në grupimin e dytë, që përbëhet nga numri më i madh i veprave, bëjnë pjesë kryesisht peizazhe, vizatime e gravura të realizuara para dhe pas gërmimeve arkeologjike. Siç do të parashtrohet më poshtë, krijimet më të bukura janë realizuar nga autorë të njohur të artit evropian. Origjinalet e tyre ruhen në disa prej galerive dhe muzeve më të rëndësishëm të botës.

TABLO DHE GRAVURA TË HERSHME

Për ilustrimin e kapitullit *Prejardhja e qytetit sipas gojëdhënave* (në librin *Butrinto*, Roma, 1937) Luigi Ugolini ka botuar grafikën

Takimi i Eneas me Andromakën, realizuar nga Bartolomeo Pinelli në vitin 1811. Por nga kërkimet dhe studimet rreth veprave të artit me këtë temë del se për historinë e Butrintit janë realizuar edhe disa punime të tjera artistike, në kohë më të hershme. Pjesa më e madhe e tyre paraqiten për herë të parë në këtë studim. Dy prej krijimeve më të lashta i takojnë vitit 1502. Janë gravura të gdhendura në dru. Siç shkruhet në tekstin shoqërues, ato janë realizuar nga një grafist anonim, nën drejtimin e Sebastianum Brant (1458-1521), botuesit të *Eneidës* së Virgjilit në Strasburgun e vitit 1502. Gravura e parë paraqet takimin e Eneas me Andromakën në Butrint, ndërsa në imazhin tjetër shfaqet Heleni duke flijuar dy dema për t'i uruar mbarësi udhëtimit të Eneas nga Butrinti drejt Italisë. Në të dyja gravurat duken pamje të ndryshme të qytetit. Ndonëse në përmasa të vogla, përmes gdhendjeve të imëta jepen të qarta portretet dhe veshjet e personazheve si dhe i gjithë mjedisi përreth tyre. Kujtojmë se vitet `500 të shekullit XVI në Gjermani njihen si periudha më e ndritur e krijimit të gravurave që u përdorën për ilustrimin e librave. Vetëm për botimin e vitit

1502 të veprës së Virgjilit u realizuan mbi dyqind ilustrime të tilla. [Në këtë periudhë u krijuan edhe gravurat për Skënderbeun nga Jörg Breu më 1533, Jost Amman më 1577, Theodor de Bry më 1596 dhe Dominicus Custos më 1601. Ato u përdorën për ilustrimin e librave të Marin Barletit dhe autorëve të tjerë të atyre viteve. Në vitin 1500 mendohet se një portret i Gjergj Kastriotit ka dalë nga dora e vetë mjeshtrit të piktoreve të mësipërm, artistit më të shquar të asaj periudhe, Albrecht Dürer.]

Gravura e dytë për Butrintin ka një histori më të gjatë. U rikrijua në disa variante. Në vitin 1529 u gdhend për t'u printuar me ngjyra dhe u shtyp në disa kopje. Më pas u riprodhua në një inkunabul të po atij viti. Ndërsa një vit më vonë, më 1530, me imazhin e kësaj gravure u rikrijua një nga veprat më të bukura të asaj kohe. Nga një artist i panjohur, i quajtur Mjeshtër i Eneidës (*Aeneid Master/ Maître de l'Énéide*), piktura u realizua në një pllakë porcelani. Në kartelën e veprës shkruhet se “është porcelan Limoges”, i njohur në Francë për ngjyrën e tij të bardhë, me shkëlqim rrëzëllues që u

jep më shumë dritë ngjyrave. Në atë kohë prodhimi i këtij porcelani (Limoges) ka qenë nën mbrojtjen e kontit D'Artois, vëllait të Luigjit XVI, më pas u ble nga vetë mbreti. Kështu, krahas vlerave artistike, piktura me imazhin e Butrintit bëhet akoma më e çmuar edhe për teknikën e veçantë të pikturimit. Kjo vepër e rrallë tani ruhet në

një prej muzeve më të njohur dhe më të rëndësishëm në botë. Prej shumë e shumë vitesh vazhdon të qëndrojë e ekspozuar në Departamentin e Arteve Dekorative të Muzeut të Luvrit në Paris (Galeria Richelieu, kati i parë, dhoma 15, kasa 4).

Takimi i Eneas me Andromakën në Butrint jepet me një pamje krejt tjetër nga piktori i njohur Wenzel Hollar (1607-1677). Personazhet e ngjarjes aty paraqiten të ndara në tri grupime. Në plan të parë, të vendosur përballë njëri-tjetrit, duken Andromaka dhe Enea me shoqëruesit e tyre. Pas dy grupimeve të para, katër personazhe të tjera vështrojnë me kureshtje takimin e papritur. Ndërsa në sfond, midis kurorës së pemëve të larta që ravijëzohen deri në pjesën e sipërme të kuadrit në formatin vertikal, duket kalaja e Butrintit, që ngjason me hyrjen e kështjellës së Trojës, si për të ilustruar vargun e Virgjilit “para meje u shfaq Troja në miniaturë”. Gravura *Enea che incontra Andromaca a Butrinto* u realizua nga Hollar në vitin 1654, disa vjet pasi u largua nga Strasburgu dhe Praga dhe u vendos përfundimisht në Angli. Tani ruhet në Muzeun Britanik në Londër. E kësaj periudhe është edhe grafika e një autori anonim kushtuar arrijtes së Eneas në Butrint, i mirëpritur nga mbreti Helenus (*Aeneas, arriving at Butrint, is greeted by King Helenus*). Aty paraqitet çasti kur ai sapo ka zbritur nga anija dhe takohet me Helenin. Në përmasat horizontale të veprës shihet anija e sapoankoruar në port, ndërsa pas figurave të planit të parë ngrihet kështjella e Butrintit.

Tabloja më e bukur që është krijuar deri tani për takimin e Eneas me Andromakën në Butrint i takon piktorit skocez Colin Morison (1732-1810). Aty pasqyrohet e njëjta ngjarje e rrëfyer nga Virgjili tek *Eneida*. Pas largimit të detyruar nga Troja, Enea me pasuesit e tij arrijnë në qytetin kodrinor të Butrintit (Buthrotum), ku takohen me Helenin, burrin e Andromakës (ish-gruaja e Hektorit). Në tablo pasqyrohet çasti kur, siç shkruan poeti latin, pasi “lundruam anës brigjeve të Epirit e mbërritëm/ Në limanin e Kaonisë dhe hymë në qytetin e lartë të Butrintit.”¹ Në Butrint Enea gjeti Andromakën dhe Helenin. Andromaka mallëngjehet nga takimi i papritur, trembet se mos është vegim dhe mbështetet e përhumbur. Ky është çasti i pikturuar.

Këtë ngjarje nga historia e lashtë e ka rikujtuar edhe piktori tjetër skocez Hugh William Williams (1773-1829), kur skiconte malet e larta të bregdetit të Shqipërisë së Jugut në vitin 1819. Në albumin *Udhëtime në Itali, Greqi dhe ishujt jonianë* (*Travels in Italy, Greece and Ionian Islands*, Edinburgh, 1820) gravurat me temë shqiptare i ka shoqëruar me vargje të poetëve grekë e latinë. Pranë imazhit që paraqet Malet Akrokeraune (Malet e Vetëtimave), shtegun nga kaloi Enea gjatë udhëtimit për në Itali, Williams ka rishkruar vargjet e Virgjilit: “Pranë shkëmbinjve të Keraunias vazhduam udhëtimin tonë/ Rruga më e shkurtër për në bregdetin italian.” Ndërsa gravurën që e realizoi sipas vizatimit nga bordi i anijes duke lundruar pranë maleve të larta, e shoqëron me tetë vargje nga Pjesa III e *Eneidës*, ku përshkruhet sesi Enea bashkë me luftëtarët që e shoqëronin, u ndalën për të pushuar në Butrint: “Dhe tani rremtarët të thirrur nga bregu i detit/ Radhiten përgjatë kuvertës, e rrahin rremat njëherit/ Mbretërinë e princit të mashtrimit kalojnë/ Duke rrëshqitur shpejt mbi ujë, e ishullin e Ulisit mallkojnë/ Shpejt shquajnë kokën me kësulë resh të Leukatit/ Dhe shkëmbin e frikshëm t'Apollonit-Ilemerin’ e detarit/ Pastaj, përsëritet bregun epirot e, duke lundruar aty pranë në qetësi/ Pushojmë më në fund në portin e shumëpritur Buthrot në Kaoni.”²

Të dy piktorët na kanë dhënë imazhe të ndryshme artistike, përputhur vargjeve të poemës së njohur të Virgjilit, ku përmenden

Luigi Basiletti, *Takimi i Eneas me Andromakën në Butrint*, 1811, Pinakoteka Tosio Martinengo, Brechia

edhe trojet shqiptare në kohët antike. Në vitin 1680, teksa pikturonte këtë vepër, Morison ishte duke mësuar në studion e piktorit Raphael Mengs. Pikërisht atë vit mjeshtri Mengs, me porosi të Aleksandër Albanit, po pikturonte afreskun *Alegoria e Parnasit* për vilën-muze në Romë. Në atë kohë pranë Vilës Albani punonte arkeologu dhe historiani i njohur i artit Johann Winckelmann (1717-1768). Kështu, në Romën e Virgjilit të *Eneidës*, për Morison-in atmosfera më e përshtatshme për të pikturuar *Enean dhe Andromakën në Butrint* u krijua pikërisht pranë Vilës Albani, themeluar nga Aleksandër Albani, në një mjedis ku kishte më shumë banorë me origjinë shqiptare. Tani imazhi me ngjarjen e ndodhur në Butrint, i pikturuar në Romë, nga artisti skocez, ruhet në një nga galeritë më të njohura të botës, në Tate Gallery të Londrës.

Me të njëjtën temë është edhe tabloja e piktorit Luigi Basiletti (1780-1860), e realizuar në vitin 1811. Një peizazh me figura e subjekt nga antikiteti e sjell fantazinë e piktorit italian në viset e Jugut të Shqipërisë. I frymëzuar nga përshkrimi që Virgjili i ka bërë takimit të Eneas me Andromakën në Butrint, Basiletti ka krijuar një tablo që të emocionon më së shumti me bukurinë e peizazhit. Atmosfera e veçantë në prag mbrëmjeje, ku rrezet e diellit në perëndim sikur luajnë e sajojnë nuanca të arta midis pemëve, figurave, ndërtesave antike në sfond apo reve të bardha në qiell, pikërisht kjo të tërheq më shumë sesa subjekti i vetë tablosë. Ndryshe nga pikturat apo gravurat e mësipërme me të njëjtin motiv ku autorët kanë vënë në plan të parë, madje në qendër të telajos, takimin e Andromakës me Enean, te Basiletti shohim të kundërtën. Në pikturë tanimë vërehet një përfytyrim më i plotë i peizazhit të Butrintit nga kohët antike. Në plan të parë duket parku i gjelbëruar, kurse në sfond spikatin kështjella dhe ndërtesat e tjera të qytetit buzë ujërave. Peizazhi me figura *Enea dhe Andromaka në Butrint* ruhet në pinakotekën Tosio Martinengo në Brescia të Italisë. Vlerësohet si një nga pikturat më të çmuara të atij koleksioni, ku bëjnë pjesë vepra nga artistët e njohur Raffaello, Hayez, Moretto etj.

Colin Morison, *Andromaka në Butrint*, 1760, Tate Gallery, London

PEIZAZHE DHE TABLO NË KOHË TË NDRYSHME

Në të njëjtin vit kur Williams vizatonte në bregdetin e Jugut shqiptar duke kujtuar kohën e udhëtimit të Eneas nga Butrinti, Louis Dupré (1789-1837) pikturoi tablonë *Ali Pasha në liqenin e Butrintit*. Në sfond, pas figurave që lundrojnë me varkë,

pasqyrohen pemët e larta në kodrën buzë liqenit. Ndërsa prej autorit tjetër francez Joseph d'Estourmel (1783-1852), midis dhjetëra ilustrimeve që i botoi në *Ditarin nga një udhëtim në Lindje* (*Journal d'un voyage en Orient*, Paris, 1844), krijimi më i bukur sjell një pamje nga Butrinti i hershëm (*Buthrotum, Cote de l'Epire*, 1844).

Në Departamentin e Arteve Grafike

të Muzeut të Luvrit, në Paris, gjendet tabloja *Butrinto, acropolo* e piktorit francez Dominique Papety (1815-1849), e pikturuar në vitin 1846. Gjatë kohës që qëndroi në Janinë, Papety vizatoi edhe brendësinë e dhomës ku u vra Ali pashë Tepelena (*Chambre où fut tué Ali Pacha*). Përmes skicave të shumta që gjenden në bllokun e tij të vizatimeve, krijohet më i qartë përfytyrimi

Enea dhe Heleni në Butrint, pikturuar në porcelan Limoges, Muzeu i Luvrit, Paris

Wenzel Hollar, *Enea takon Andromakën në Butrint*, 1654, British Museum, Londër

Edward Lear, *Butrinti nga mali i Korafit*, 1857, Yale Center for British Art, USA

i udhëtimeve të piktorit të ri francez nëpër rrethinat shqiptare të Jugut, teksa qëndronte i ulur midis rrënojave të Butrintit për të pikturuar imazhe nga qyteti antik, apo veshje dhe ornamente tradicionale të banorëve që kalonin pranë tij.

Shtatë vjet më pas, më 1853, piktori i njohur Henry Cook (1819-1890), i befasuar nga madhështia e maleve hijerënda të Shqipërisë, ka shkruar se ato duken po aq madhështore edhe nga ishulli i Korfuzit. Kur erdhi në Butrint, realizoi një tablo që e pasqyron më të plotë peizazhin dhe jetën shqiptare në mesin e shekullit XIX. Litografia *Butrint 1853*, ku duken një grup shqiptarësh me veshje tradicionale në plan të parë, ndërtimet në breg të liqenit dhe malet e larta në sfond, para se të botohej në librin me imazhe nga ishujt jonianë, Greqia dhe Konstadinopuli (*Ionian Islands, Greece and Constantinople*, London, 1853), u riprodhua në fletë të veçanta, në përmasa më të mëdha. Printime të asaj kohe janë paraqitur së fundmi nëpër ankandet e veprave të artit, ndërkohë që pjesa tjetër e tyre ruhet nëpër koleksionet private në Angli dhe vende të tjera.

Ndërsa peizazhi i plotë i Butrintit u realizua dy vjet më pas nga Poer Beresford (1831-1906). Në albumin *Pamje në Shqipërinë e Jugut* (*Scenes in Southern Albania*, London, 1855), Butrinti paraqitet në një këndvështrim shumë më të gjerë,

ndoshta më i gjeri i parë deri sot. Figurat në planin e parë të rrugicës midis gjelbërimit, ndërtimet e hershme buzë kanalit dhe liqenit që zënë pjesën qendrore, si dhe kodrat e malet që shtrihen deri në horizont, në litografinë *Butrint 1855* soditen me qetësi, nën qiellin e lartë me pak re të bardha, ku shquhen madje edhe zogjtë që fluturojnë. Është një nga peizazhet-tablo plot dritë, ku ndihet atmosfera e ngrohtë dhe lirizmi i një dite të bukur pranverore.

Nga një tjetër këndvështrim e jep Butrintin piktori Felix Ziem (1821-1911). Në verën e vitit 1857, me palitrën e ngjyrave në krah, ai u ngjiti në kodrat pranë qytetit antik dhe, me intuitën e artistit, gjeti këndvështrimin më piktorik nga mund të jepej panorama e plotë e qytetit antik dhe e mjedisit përreth. Duke vendosur në mes të kuadratis kodrën me kështjellën veneciane, i gjithë horizonti në tablo hapet në formë ovale. Sipërfaqja e ujit, si edhe siluetat e maleve që ngrihen deri lart, krijojnë dy aureola që zmadhohen njëra pas tjetrës, duke i dhënë një shtrirje të madhe gjithë peizazhit.

Tabloja e vetme me ngjyra vaji që njihet deri më tani për Butrintin është realizuar nga piktori Edward Lear (1812-1888). Gjatë udhëtimit të vitit 1848, kur realizoi mbi njëqind vizatime, akualet dhe litografi nga Elbasani, Tirana, Kruja, Shkodra, Durrësi, Kavaja, Berati, Vlora, Himara, Tepelena dhe

Gjirokastra, botoi edhe librin me ditarët e atij udhëtimit, të ilustruar me 12 litografi (*Journals of a Landscape Painter in Albania*, London, 1851). Për Butrintin nuk ka asnjë vizatim apo akualet. Gjatë udhëtimit të parë piktori nuk kaloi nga rruga pranë qytetit antik. As Sarandë nuk e vizitoi. Por nuk i harroi. Në një letër dërguar William Martin Leake më 22 shkurt të vitit 1856, Lear i shkruan se “në malet e larta pranë Sarandës nuk ka dëborë, vetëm vargmalet më të largëta janë krejtësisht të bardha, unë dëshiroj të zbres edhe një herë atje, të vizatoj shkëmbinjtë e mëdhenj të Filatit dhe të shoh Butrintin”³. Një vit më pas udhëtimin e dytë drejt Shqipërisë e filloi pikërisht nga Butrinti. Mëngjesin e 2 prillit të vitit 1857 u nis me varkë nga Korfuzi. Zbriti në Ksamil, pranë Butrintit dhe filloi menjëherë pikturimet. Nga Butrinti vazhdoi turneun për në Delvinë, Janinë, Konicë, Përmet, Këlcyrë, Tepelenë dhe e mbylli me Sarandën më 22 prill të vitit 1857. Siç shkruan në letrën dërguar motrës Ana, “asnjëherë nuk kishte qenë me kaq fat sesa në atë turne trejavor”. Ishte mot i mirë për të pikturuar në natyrë. Gjatë udhëtimit nëpër trevat e Jugut Lear vizatoi disa monumente që sot nuk ekzistojnë, si ura me harqe në Përmet, fontana me gurë të gdhendur nën rrepat madhështorë të Tepelenës, si dhe muri i lartë i kalasë së Sarandës me 12 kullat mbrojtëse. Sipas shënimeve të Lear-it, veprën e fundit nga udhëtimi i dytë nëpër Shqipëri e krijoi

në Sarandë, më 22 prill të vitit 1857, ora 11 paradite. Akualet *Santa Quaranta, 22 April 1857* tani ruhet në Muzeun Ashmolean në Oksford. Midis krijimeve më të rëndësishme nga ky udhëtim mbeten vizatimet dhe akualet nga Butrinti. Aty paraqitet për herë të parë i plotë muri rrethues si dhe pamja nga lart e qytetit. Mbi bazën e vizatimeve të vitit 1857 Lear krijoi pikturën me ngjyra vaji për Butrintin. Krahastablove *Mali i Tomorrit* dhe *Bregdeti i Shqipërisë, Butrinto, Albania* është një prej tri veprave më të rëndësishme me temë shqiptare të këtij autori. Prej shumë vitesh kjo pikturë, e realizuar në vitin 1861, qëndron vazhdimisht e ekspozuar në Galerinë e Arteve të Universitetit Yale në Amerikë.

Veprat për Butrintin vazhdojnë në gjini dhe teknika të ndryshme të artit. Sipas shënimit në parathënien e albumit të tij *Lundrim në Mesdhe* (*A Cruise in the Mediterranean*, London, 1859), piktori irlandez Smith O'Hara tregon se një grup prej katër burrash, ndoshta të katërt irlandezë, vendosën të udhëtojnë në Mesdhe për të shijuar diellin e ngrohtë dhe për të gjuajtur. Me vizatimet që realizoi nga Butrinti dhe Vlora, O'Hara na jep pamje reale të gjysmës së dytë të shekullit XIX. Skenat nga gjuetia në Butrint, si dhe dy pamjet me anije gjatë udhëtimit nga Butrinti në Vlorë, janë krijimet më të bukura nga ai cikël.

Krijimet e vitit 1860 nga Giuseppe Gatteri (1829-1884) na rikthejnë përsëri në ngjarjet historike. Midis 150 grafikave që realizoi për të ilustruar librin *Historia e Venecias* (Editore Grimaldo, Venezia, 1860) dy prej tyre pasqyrojnë ngjarjet e zhvilluara në trojet shqiptare. Në atë cikël përfshihet beteja e vitit 1478 në kalanë e Shkodrës (*I Turchi respinti da Scutari*) dhe skena nga luftimet e venecianëve në Butrint kundër flotës së Robert Guiskarit (*Vittoria de' Veneziani a Butrinto contro la flotta di Roberto Guiscardo*). Të dyja grafikat u realizuan edhe në teknikën e akuafortes dhe u printuan në fletë të veçanta.

Shkrimtari dhe piktori anglez Ernest Gambier Parry (1853-1936), në librin ku përshkruan udhëtimet e tij me jaht (*Sketches of a Yachtng Cruise*, London, 1889), tregon se në Shqipëri ishte futur gjatë kohës që ndodhej në ishullin e Korfuzit. Në krye të kapitullit IV, me titull *Corfu and Albania*, të cilin e fillon me vargjet e Bajronit “Të rreptë bijt e shqipes...”, ka vendosur edhe vizatimet që bëri nëpër trojet shqiptare. Peizazhi me liqenin e Butrintit është ndër krijimet e para. Autori e quan kënetë (*Butrinto marsh*), por ndërkohë pjesën më të madhe të peizazhit e zënë kodrat dhe malet që ngrihen njëri pas tjetrit, çka të jep mbresën e dallgëve që sikur shtyhen deri në thellësi. Originaliteti i kësaj

Adelmo Manna, *Pas gërmimeve në Butrint*, 1931, Galeria Kombëtare e Arteve, TiranëPashk Përvathi, *Peizazh nga Butrinti*, 2010, koleksion privat

vepre dallohet nga kalimet e buta të toneve gri të lehta në nuancat gri drejt së zezës, prej të cilave kuptohet se riprodhimi bardhezi në faqen e librit është bërë sipas stampimit nga ngjyrat akualet.

Në dhjetëvjeçarin e tretë të shekullit XX, kur nga gërmimet arkeologjike nën drejtimin e Luigi Ugolini-t filloi të dalë në dritë qyteti antik me shtresëzimin e disa kulturave: të antikitetit grek e romak, mesjetës, bizantit dhe venecianëve, vizatimet dhe akualet e piktorëve ishin si kronikat e para artistike për zbulimet e mëdha në Butrint, për statujat, baptiserin me mozaikun e madh, teatrin dhe shumë objekte të tjera. Piktori Igino Epicoco (1905-1966), si pjesëtar i grupit të arkeologëve, solli vizatimet dhe akualet e para me motive nga zbulimet arkeologjike. I joshur nga bukuria e statujave të artit antik u nis nga Tirana për të vizatuar midis shkallareve të teatrit, mozaikëve dhe zbulimeve të tjera arkeologjike edhe piktori tjetër italian Adelmo Manna. Nga ajo periudhë ruhen në fondin e Galerisë Kombëtare të Arteve në Tiranë, si dhe në koleksione private shumë fletë grafike me imazhet që ai krijoi në Butrint. Ndërsa akuareli *Butrinti* i piktorit Luigi Piffero (1907-1978), realizuar në pranverën e vitit 1940, u stampua si kartolinë me ngjyra nga Enti i Turizmit në Romë. Me akualet e Piffero-s u botua një album i veçantë ku përfshihet edhe peizazhi nga Butrinti.

Krijimet e kësaj periudhe mbyllen me peizazhet e vitit 1943 të piktorit Umberto Marchetti. Me imazhet nga Butrinti përfundon edhe krijimtaria e këtij piktori, i cili po atë vit u nda nga jeta. Është rasti i parë dhe ndoshta i vetmi deri tani që një artist i huaj ndërroi jetë duke pikturuar nëpër Shqipëri. Disa ditë më pas, veprat e Marchetti-t u ekspozuan për vizitorët e kryeqytetit. Në njoftimin për ekspozitën thuhej se “në sallën e kinemasë *Kosova* do të çelet një ekspozitë me veprat e piktorit, të ndjerit Umberto Marchetti, i cili vdiq para pak kohe në spitalin e Tiranës, mbas një qëndrimi prej më shumë se tre vjetësh në Shqipëri”.⁴ U paraqitën njëzet e pesë tablo

dhe katër vizatime. Shtatë peizazhe në këtë ekspozitë ishin nga Butrinti. Siç duket, piktori ka qenë i pasionuar pas zbulimeve arkeologjike.

Në ekspozitat e artistëve shqiptarë kanë munguar tablotë nga Butrinti, por nëpër studiot e piktorëve gjenden skica, vizatime dhe akualet të krijuara gjatë praktikave studimore me studentët dhe pedagogët e arteve, si dhe gjatë pikturimeve të tjera. Vetëm në studion e piktorit Vangjel Gjikonit ruhen mbi njëzet akualet nga viti 1980. Vitet e fundit janë realizuar peizazhe me ngjyra vaji nga Pashk Përvathi, Zhaneta Kadillari, Agim Kadillari dhe autorë të tjerë.

Pas viteve ‘90 të shekullit të kaluar u shtuan më shumë edhe veprat e artistëve të huaj. Pjesë e këtij koleksioni të ri janë peizazhet, grafikat dhe akualet nga Alvares Derek, Timothy Holmes, Karina Kempe, Marianna Maslova dhe autorë të tjerë nga vende të ndryshme që kanë pikturuar në Butrint.

Me gjithë këto vepra, të krijuara në rrjedhat e kohës dje dhe sot, mund të realizohet një album i veçantë, i cili do të dëshmonte jo vetëm diçka të hershme e kureshtare, ardhur nga bota antike, por edhe shumëllojshmërinë e perceptimeve artistike mbi këtë qytet antik mbushur me histori, ndërtuar midis bukurive të natyrës, relievit të veçantë e piktorik, pranisë së liqenit, detit dhe gjelbërimit të përhershëm. Imazhet e shumëllojshme artistike do ta bëjnë më të pasur arkivin shqiptar të Butrintit si dhe Arkivin Arkeologjik të Butrintit në Waddesdon Manor, Buckinghamshire në Angli, që drejtohet nga Emily Rothschild, drejtore e Fondacioni Rothschild.

1. Ugolini, L.: *Butrinti*, f. 69, sipas përkthimit nga Z. Simoni.
2. Virgjili, *Eneida*, pjesa III, sipas përkthimit nga R. Kadia, Tiranë, 1987.
3. Hodges, R., *Eternal Butrint*, f. ix, 34, 58, 139, 162, General Penne UK, London, 2006.
4. Edward Lear, *Selected Letters*, Edited by Vivien Noakes, f. 89-98, 145, Oxford, 1990.
5. *Ekspozita e pikturës me veprat e të ndjerit U. Marchetti*, gazeta *Bashkimi i Kombit*, f. 3, Tiranë, 12 dhjetor 1943.

Giuseppe Gatteri, *Venecianët duke luftuar në Butrint kundër flotës së Robert Guiskarit*, aquaforte, Venezia, 1860

Smith O'Hara, *Kështjella në Butrint*, vizatim i vitit 1859

Poer Beresford, *Butrinti*, litografi e vitit 1853, koleksion privat, Angli

Proza romanore e Mehmet Krajës që nga fillimet e saj, ndjek një hartë historiko-gjeografike shqiptare; dëshmi edhe e besimit për misionin e letërsisë në artikullimin dhe leximin e historisë. Fillimet krijuese të Krajës lidhen me vitet shtatëdhjetë të shekullit të kaluar. Si student dhe gazetar në Prishtinë, imagjinatën ia trazoi fenomeni arbëresh, fanar etnie që s'u shua për pesë shekuj, refleksi i parë ky që po linte gjurmë krijuese të të riut krajan. Kjo periudhë e vizionit të lashtësisë etnike, nxitur edhe nga gjurmë e dëshmi të prekshme, solli romanin 'Moti i madh'. Po me të njëjtën ngarkesë vizionare, do të vinte edhe proza tregimtare e tij, me bëma dhe heronj, pak historikë e pak mitikë, vendosur në një hapësirë të mjegulltë e kaotike, por gjithnjë në kohë dhe hapësirë të etnisë.

Por, saga romanore e fazës së dytë, e shtrirë në shekullin XX, është ajo që Krajën e nxjerr ndër shkrimtarët më të rëndësishëm të letërsisë shqipe. Ky hark kohor në narrativën e Krajës, lidh nyje nga më të rëndësishmet e historisë shqiptare, duke filluar që nga luftërat ballkanike dhe themelimi i shtetit shqiptar, në atë të çlirimit të Kosovës, duke shkelur edhe në dy dhjetëvjetëshat e parë të shekullit njëzetën. Në këtë logjikë përfshihen edhe nëntë rrëfimet e nëntë personazheve në romanin më të ri, 'Liria ime', me të cilin, ciklin romanor, sa e përmbyll, po aq e lë të hapur.

Për ta rikujtuar 'udhëtimin' e tij, përmendim se copëtimin e hapësirës shqiptare, të fillimshekullit të kaluar, Kraja e sjell në faqet e romanit 'Selvitë e Tivarit' dhe tek 'E zeza dhe e kuja'; luftën e dytë dhe përmytjen e dytë të madhe përfshirë në faqet e romanit 'Im At e donte Adollfin'; raportet dramatike gjatë monizmit mes shqiptarëve Kosovë-Shqipëri e sjell përmes romanit 'Hotel Arbëria'; lufta e Kosovës dhe ndërhyrja e Natos tek romani 'Edhe të çmendurit fluturojnë', si dhe romanin 'Prishtina' me lirinë e vonuar të vitit 1999...

Romani 'Liria ime', që vjen zgjatim i romanit 'Prishtina', sjell faqen e dëshpërimit dhe zhgënjimit nga liria e vonuar, mbase e pamerituar, që është vepra artistikisht më e arritur e Mehmet Krajës dhe një nga më të shquarat e romanit shqiptar.

Në tërë ciklin romanor të këtij autori, (trembëdhjetë, 13 romane) burim frymëzimi ai ka fillin e historisë arbërore ndër shekuj; dritë-hijet e fatit, çaste dramatike, tragjike, beteja për ruajtjen e qenies, ekzistencës së etnisë; golgotat sidomos të dy luftërave të shekullit njëzet, por edhe para tyre.

Meqë bëhet fjalë për rast konkret, letërsia, edhe romani 'Liria ime', përtej historisë si fakte, "lexon" gjurmët e regjistruara në botën e individit, ndriçon shenjat e regjistruara në kohë, në kujtesë; gjakon të përkapë kuptimin, moskuptimin, absurdin e bëmave në histori të luftërave; të gjitha betejat, edhe përmbysëse, sidomos, apokaliptiket, në objektivin e vet rrëfimi romanor i ndjell, i ndjen dhe i parandjen, i shpalos përmes rrëfimit të individit, të personazhit; kështu që nga Homeri i madh; përmbysja historike kosovare e

Mbi romanin "Liria ime" të shkrimtarit Mehmet Kraja

NJERËZ TË PALUMTUR

Nga Ali Aliu

fundshekullit që shkoi ishte përmasash të tilla, përmbysëse; ajo, Kosova shqiptare, pas një shekulli robërie, del e lirë, falë edhe fuqisë ushtarake më të madhe e të gjithë kohëve të globit; golgota nëpër të cilën kaloi ajo, Kosova, shqiptarët, ishte përmasash të tilla, edhe gjurmët dhe traumat të këtyre përmasave, e që i sjell romani 'Liria ime'.

Në këtë roman, autori qytetin, Prishtinën, e ka shtëpinë e vet dhe këtë nuk e fsheh, përkundrazi; shenjat njohëse të tij, topika, rrugët, sheshet, lagjet, kafetë janë po ata që i frekuentojmë çdo ditë; personazhet, kryesorët dhe episodikët janë të

njohurit, bashkëqytetarë me të cilët ka kaluar, kalon, të njëjtën përditshmëri autori; ndonjëri nga ata vjen me emër e mbiemër real; shumë sosh, me emër pak të shtrembëruar por që, lehtësisht të identifikueshëm; shkurt fjala: unë jam njëri nga ata, thotë Kraja, identifikim që e sugjeron edhe titulli i romanit; mbase edhe me ndjesinë se është fatkeq që i ka rënë përsipër të rrëfijë historitë e personazheve.

Është uni i shkrimtarit, i cilitdo goftë, ai që bëhet një me personazhin dhe, autori që merr përsipër ta dëgjojë rrëfimin e tij; duke e provokuar njëri-

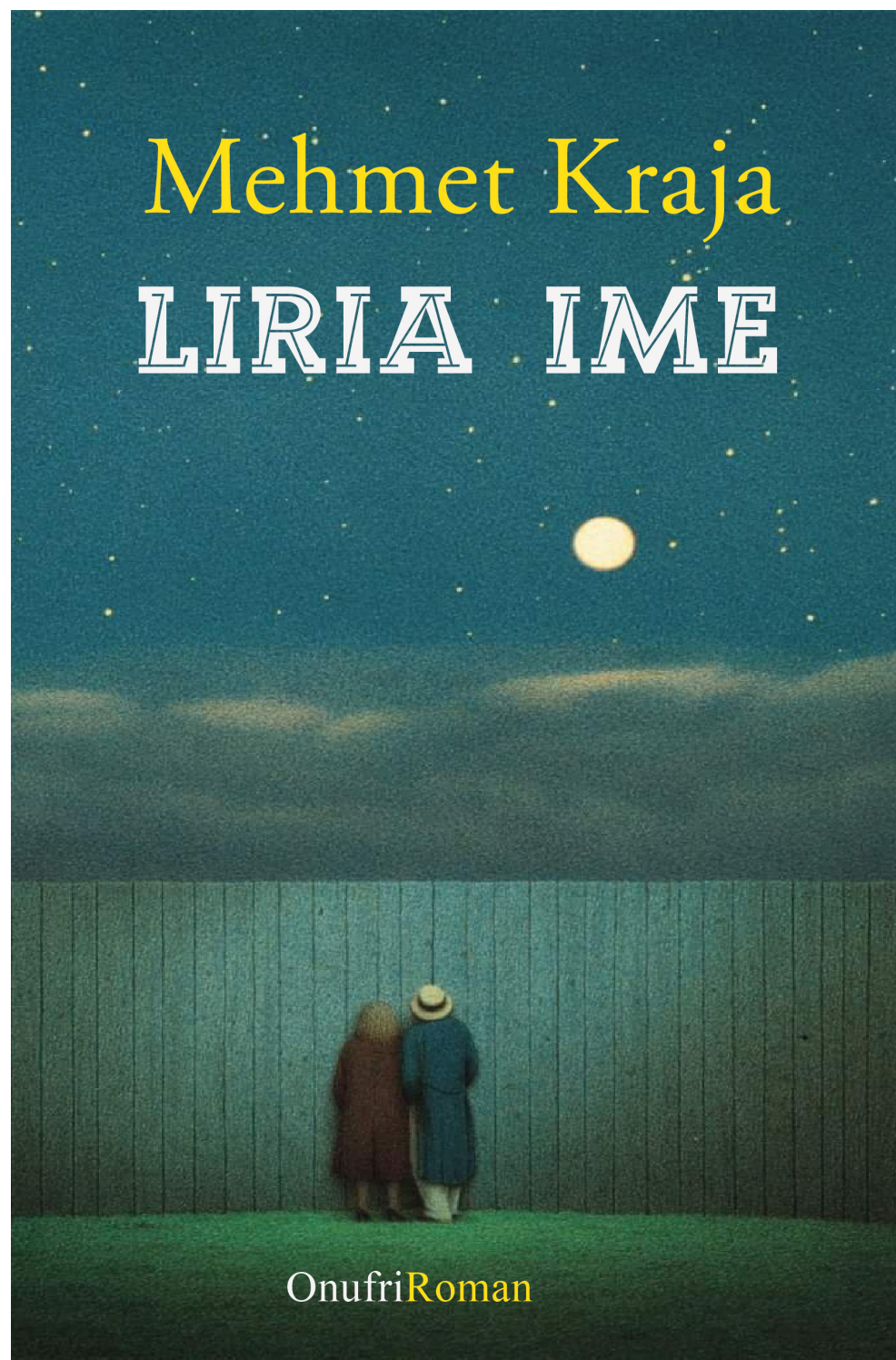

tjetrin, ata mëtojnë depërtim thellësive të errëta të personazhit, në rastin Kraja, të sjellë botën e individit që ka kaluar nëpër katrahurën Kosovë; varet nga fuqia rrëfyese, nga kreativiteti i imagjinatës, se sa thellë do penetrojë drejt objektivit, për ta sjellë atë, personazh Selimin, bie fjala, njërin nga të nëntët, deri në shkallën zero, të përjashtuar nga çdo mundësi kthimi në jetë, në dëshirën për jetë, nga bota e cila edhe ashtu është e përfundimisht e përçudnuar, e përbindshmëruar; atij Selimi, të cilit pasi ia dhunojnë gruan e bukur, Sanijen, tre bashkëfshatarë, kodrave të Prishtinës turmave refugjate drejt kufirit në jug, i përmyset bota; dhunuesi i parë, Bekimi, me uniformën e luftëtarit të çlirimit, në prani të tij, do ta ndjekë hije që s'shqoqet, kudo, kampevet për refugjatë nëpër botë, me Sanijen e përhumur, që di të shkojë vetëm deri te dyqani dhe të kthehet te baraka në kamp. Në qenien e tij funksionon vetëm një nerv apokaliptik: si të zhbëhet bota e tillë me gjithë bëmat, tani të regjistruara në shiritin kohë-hapësirë. Klithmat e përmasave të tilla të Selimit s'ka kush t'i dëgjojë në këtë ferr, pyetjet që i shtron ai botës, Zotit, janë pa përgjigje, për të dhe për të gjithë ne; deri në këtë status i zhvesh personazhet e vet Kraja, i cili, me një rast do shprehet: "... mos u befasoni nëse ju them se ata janë "të lumtur" në palumturinë e tyre, sepse shumë prej tyre kanë arritur fundin, përtej të cilit nuk ka asgjë, nuk ka as kuptime të fshehta, nuk ka as arsye për ekzistencë". Nga kjo perspektivë dëshpërimi, Selimi do provojë të zhbëjë botën tonë të ligë, duke ia shtrënguar fytyrën Sanijes në gjumë, duke dale nga baraka e kampit dhe duke humbur thellë në terrin e pyllit mbi kamp, andej nga do ta takojë sërish Sanijen e pastruar nga ligësitë tona planetare; ngjashëm me Raskolnikovin e Dostojevskit, që, për t'i bërë katarsisin botës tonë vret fajdexheshën plakë.

Secili nga të nëntë personazhet dhe rrëfimet e tyre, është majë tragjizmi në vete; secila më e zezë; të gjitha bashkë sjellin një roman që të shkund... 'Liria ime' sjell personazhe me rrëfime, secili me tragjizimin e vet kulmor, secili me të zezën e vet, prandaj edhe ky kozmos i ndërtuar prej Krajës është një realitet egërshan, në një roman imazhesh makthi të dala nga ferri.

Autori e ka emërtuar roman-alternativ, atribut zhanror që përjashton ngarkesën e vlerësimit cilësor. Duhet

(Vijon në faqen 8)

Mira Meksi, e njohur si prozatore e dëshmuar dhe përkthyes e shquar, sidomos për përzgjedhjen e veprave dhe autorëve të njohur botëror, fituese e shumë çmimeve letrare kombëtare e ndërkombëtare, e mbi të gjitha, fituese e numrit të madh lexuesish, që ia bëjnë edhe më të begatë e të pavdekshme fjalën e saj artistike dhe veprat e shumta të botuara, tashmë. E pranishme prej dekadash në jetën letrare me krijimtarinë e saj, ka lëruar prozën romanore, tregimin, novelën, etj. që të gjitha me përkushtim e pedanteri krijuese, duke skalitur kështu portrete e ngjarje nga më të veçantat nëpër periudha të ndryshme historike, etj.

Perifrazime tematike që sfidojnë

Syzheu i novelës “Pa zemër në kraharor” përcaktor tematik ka “temën delikate” të dy të rinjëve: piktores tridhjetëvjeçare, e cila simbolikisht do ta varros dashurinë e motrës së saj, duke ia marrë të dashurin, Gentin, të cilët pastaj do të shembnin “moralin hipokrit të një shoqërie që ishte lëshuar në një shturje morale nga më të ethshmet...” (po aty, fq.22). Kryesisht mbi bazën e këtij qëndrimi ndërtohet gjithë fabula e novelës. Një fragment nga dialogimi i dy personazheve do të perifrazonte plotësisht tematikën që trajtohet në novelë, duke stigmatizuar bindshëm dukuritë e shoqërisë prej kohësh, që nganjëherë dijnë të shfaqen edhe në kohën që po jetojmë, pa mos u treguar të mëshirshme për pasojat dhe çthurjen e lirisë së njeriut dhe përpjekjet e parreshtura të prekjës së synimeve vetanake, qoftë edhe përtej tradhtisë (marrja e dashnorit, motrës së vet).

“- Me sa gjykoj, - tha Genti, - ka rënë ora e një epoke të re morali: thyerjes së moralit të gënjeshtërt të dogmave, dhe legjitimitetit të moralit të individit të lirë.

Qesha me atë ligjëratë filozofike dhe ia ktheva:

-Nëse ka rënë ora e epokës së re siç thua ti, atëherë ne duhet të jemi martirët e saj.

Dhe nuk kishte ditë më të volitshme për t’u ndier martirë të dashurisë së lirë se sa atë 2 nëntor, dita e të vdekurve, kur shpirtrat e lirë mirëpriteshin në Meksikën e traditës qindravjeçare, me sofrën shtruar plot e përplot, me gëzim e hare...” (po aty, fq. 22)

Kjo prozë është realizuar mirë, me narracion që ndërldh ngjarjet reale me gërshetimin e botës imagjinare, duke vepruar të pandara në realizimin subjektiv të veprimeve. Meksika e largët bëhet vendi i preferuar i Gentit dhe piktores tridhjetëvjeçare, ku do të sprovonjë jetën në kërkim të dashurisë së përbotshme.

Erosi, si faktor i rëndësishëm së veçantë në fushëveprimin e dy protagonistëve josh zemrën e saj, për të arritur qëllimet që ia cakton vetes, (përsëri në rrugën e tradhtisë, tashmë edhe të Gentit) duke u përballur me rrugën e sprovave të vazhdueshme në vendet e ndryshme të Meksikës. Braktisja edhe e Gentit, do ta shpie në një rrugë tjetër, për t’i ikur realitetet që kishte prekur, duke e përqaftuar botën imagjinare, si shkëputje e botës fiktive, dhe për t’u përballur me sakrificat në tempullin aztek, ku priftërinjtë kanë rolin kryesor në lojën e mëtejme, që protagonistja pastaj do ta ketë kuptuar se “nuk kisha zemër në krahëror”. Kush do ta ketë marrë zemrën e saj, ashtu të vetmuar, në rrugëtimin imagjinar e kuptojmë kur takojmë Gjarpërin me pendë, që kujton figurën mitologjike, jo vetëm tek ne. Simbolika e gjarpërit, si Perëndi e vdekjes dhe ringjalljes, karakterizon ritin jetë-vdekje, edhe këtu në novelën “Pa zemër në kraharor”.

Nga leximi i novelës “Pa zemër në kraharor” të Mira Meksit

MARTIRIZIMI I DASHURISË

Nga Xheladin MJEKU

“Nevojtar i pasionit dashuror, dhe alkimistja, zjarrndezësja e pasionit” (fq. 18), kishin marrë rrugë tjetër, nga ajo që kishin krijuar që kur “sytë e mi të blertë u ndeshën me sytë e zinj, të thellë dhe të trishtuar të Gentit, të fejuarit të motrës sime të vetme, që rrinte në krah të saj.” (po aty, fq.16), do të rrëfehej kryeperonazhi, për të vazhduar pastaj të krijojë një rrjedhë krejtësisht ndryshe të jetës, apo bashkëjetesës së tyre, duke braktisur gjithçka që kishin ndërtuar më parë, në kërkim të një jete plot iluzione, sprova e pasiguri. Kështu, nga këtu “dy moralshkelësit e arratisur” marrin guximin të flasin hapur “për temën delikate të lidhjes sonë nën shenjë e Erosit të verbër, për moralin hipokrit të një shoqërie që ishte lëshuar në një shtuarje morale nga më të ethshmet, në emër të demokracisë, por që mendohej, me çdo kusht dhe mjet, të ruante paraqitjen e saj të moralshme” (po aty, fq.22). Mbi parimin e këtyre veprimeve tashmë të njohura, ata, si dy shpirtëra po kalonin nëpër një botë plot procesione, ku njerëzimi me ceremoni

rituale prisnin vdekjen, një ngjashmëri me pritjen e perëndive që i justifikojnë, “Sepse, më shumë se kurrë, atë ditë vdekja ishte lidhja e tyre me Zotat e qiellit” (po aty, fq.23), duke përjetuar kështu një fenomen të veçantë nga mijëra zbukurime me buqeta lulesh, kurora e mozaikë që mbulonin varre e altare, ku kambanat e kishave nuk pushonin, derisa vendin përreth e përshkojnë skelete të shumtë me veshje të ndryshme franceze, ku “zonjat e rënda të vdekjes, zbukuronin sheshet” (po aty, fq. 24). Një pasqyrim i hollësishëm i ambienteve të festës e bën më madhështore pamjen ku gjithçka ndodhte “brenda esencës ngazëllyese të festës”, prej nga po tundeshin valë njerëzish, që në pafundësi shijonin ushqimet dhe pijet e përgatitura sipas traditave të vendit, të përcjellura “me muzikë kitarash dhe këngë mariachi nën një diell të bukur” (po aty, fq.25), e përzier me shpirtrat e të vdekurve dhe njerëzve të dashur, që gëzonin s’bashku çaste të veçanta. Në frymën e këtyre piktorja po provonte gjithçka nga ushqimet duke

lëvizur nga një vend në tjetrin, për të përjetuar sa më shumë ngjarje nga kjo ceremoni, “për të përmbushur fatin tonë fluturak prej martirësh dashurie të lirë” (po aty, fq. 26). Ngjarje e situata të shumta e përshkojnë qëndrimin e tyre në një vend ku gjithçka është e befasishme, duke kaluar kështu nëpër shumë ambiente të mbushura përplot eksopnate, piktura, dhoma muzesh e dëshmi personalitetesh nga kultura, muzika, etj. Në një përhumbe të tillë mes ndodhive të panumërta do të përmenden:

“- Si është e mundur që jemi vetëm ne të gjallë në këtë univers...-, i thash me pëshpërimë Gentit për të mos thyer heshtjen tempullore, - kur legjione admiruesish vijnë këtu çdo ditë nga e gjithë bota.

Genti ngrii supet.

- Festa e të vdekurve, - gjeti të thoshte si përgjigje.” (po aty, fq. 34).

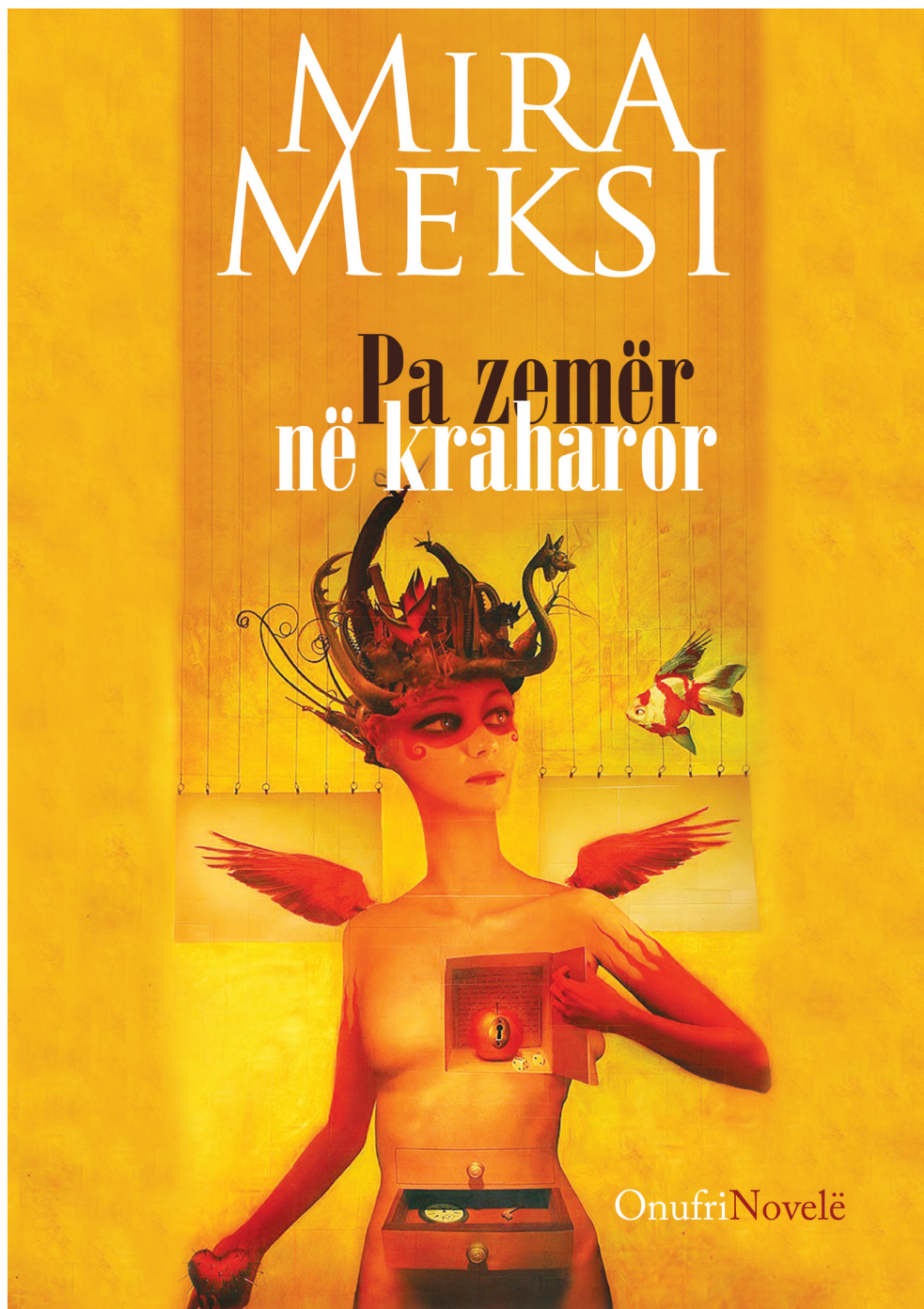
Dashuria, si fenomen, këtu martirizohet në kërkim të rrugëve dhe formave nga më të ndryshmet për të arritur në pikëqëllimin e saj, edhe përtej hijeve të vdekjes. Mira Meksi nxjerr në sipërfaqe këmbëngultësinë e personazheve të saj në fiksimin e temës që trajton, të bashkërenditur me emra të të vdekurish, fryma e të cilëve ka dimensionin e një rrugëtimi të përbashkët, siç shprehet përmes gjuhës së vet personazhit: “A e morëm bekimin e Frida-s ne bijtë e Erosit verban?Kërkova mos gjeja ndonjë shenjë të atij bekimi. Nuk gjeta. Përkundrazi, kuptova se ishte Frida ajo që kish marrë bekimin prej meje për t’u bashkuar me Chavela Vargas-in, kish përdorur shpirtin tim prej martireje të dashurisë së lirë si bekim dhe altar të këtij bashkimi” (po aty, fq. 36).

Universi magjik i reales dhe fantastikes

“Kritika kërkon shumë më tepër kulturë sesa krijimtaria”, shpërfaq mendimin e tij, Oskar Uajld. Një paralele me këtë që thotë Uajldi e takojmë edhe këtu, derisa po prek disa elementë sensitiv të temës, për t’i zbërthyer në shumë dimensionë, që t’ia krijojmë mundësinë receipientit të kap më lehtë tematikën që trajton vepra letrare e Mira Meksit.

Rrëfimi në vetën e parë i personazhit vjen si përmbyllje e kuptimësisë tematike, meqë, si do të shprehet në vazhdim: “Ditët dhe netët e mia nuk ishin ato të mëparshmet, ishin si një rrugëtim përmes dritave dhe dehjes së një feste të përhershme. Si një fillimdashurie që përsëritet pafundësisht”, (po aty, fq.46). Ai, tashmë po rikthehej nga kujtimet e një feste të gjatë e të mundimshme, ku gjithçka kishte një kuptim, me njerëz e ngjarje, por në mbyllje të saj nga shijimi i “zjarrit të pasionit” gjithçka kishte pushuar, për t’i lënë

(Vijon në faqen 8)

(Vijon nga faqja 6)

thënë se ai, kësaj here vjen me veshje të re, të veçantë nga ajo që njihet deri tani krijimtaria e tij; vjen me një poetikë narrative të veçantë, në njëfarë mënyre, unike në prozën tonë romanore. E them këtë, pasi romani 'Liria ime' nuk ka shtrat fabular të standardit fillim-zhvillim-mbyllje, as personazhe që lidhen me njëri-tjetrin; ai thuret përmes nëntë personazheve që vijnë secili me rrëfimin e vet që nuk lidhen mes vete por që, të gjithë, në sfondin narrativ kanë gjenezën e përbashkët, që është lufta, dhuna, vdekja tragjike, që është Kosova e luftës dhe pasluftës. Janë të gjithë në arratisje dhe të palumtur, përfundimisht, me vulën e të palumturve; të gjithë këta, mund të jenë, përkatësisht janë bashkëkohanikë dhe bashkëqytetarë të autorit, kryesisht të njohur që para lufte dhe në vazhdim; edhe brenda këtyre njëzet viteve pas saj, rastis që ai t'i takojë personalisht, duke e zhvendosur për një çast narratorin, që është, gjithashtu, një perspektivë narrative ndryshe në poetikën e Krajës.

Romani 'Liria ime', siç përmendëm, vjen brenda nëntë krerëve, në treqind faqe tekst, që i bie afërsisht nga tridhjetë faqe secilit; çdo rrëfim ka një personazh kryesor që rrëfen një pjesë të jetës së vet, e që lidhet me harkun kohor të Kosovës së luftës dhe pasluftës, (rreth njëzet vjet pas saj); që do të thotë se sfondi kohor dhe hapësinor në këtë roman është kornizë reale; siç e kemi theksuar më sipër, është harku historik kosovar dhe shqiptar nga më dramatikët dhe më vendimtar, luftë nga e cila Kosova del e çliruar, por liria nuk vjen siç ish ëndërruar, ajo është një liri konfuze dhe e pasigurt, e paplotë, shpesh e egër.

Nga perspektiva e nëntë fateve, Mehmet Kraja rreket të sjellë ëndrrën dhe zhgënjendrrën e kësaj lirie, iluzionin dhe zhgënjimin, të kapë kuptimin dhe moskuptimin e saj, përmes personazheve tmerrësisht të vetmuar dhe të palumtur, që rreken të kuptojnë enigma jete, njerëzore, mistere të qenies, ekzistencës; të tillë, edhe në gjendje depressive, ka nga ata që penetrojnë,

përsiatshëm, përtej historisë së dramave personale, ata rreken të marrin përgjigje për pyetje të cilat, nga perspektiva që i shtrojnë, mbesin pa përgjigje, madje që nuk kanë arritur të marrin përgjigje qysh nga krijimi i botës.

Shqetësimet psiqike të traumave tragjike që rrëfimi na i sjell shkallë-shkallë, tek secili personazh, falë iluminimit nga brenda të ferrit, (aty prej nga duket se edhe dalin), por të pranguar nga brenda, të ngujuar përjetësisht, përtej limiteve, sjellin faqet e përsosura romanore të shqipes. Prandaj, Zija Çela, në një vlerësim për romanin e Krajës, shprehet: "*Një roman i shkëlqyer. E gjithë lënda e zezë, më e zezë se katrani dhe prapë misterioze si vetë materia e zezë. Këtu nuk është fjala për absurdin në jetë, por për hiçin e saj. Me këtë roman më dukesh i ri si shkrimtar, thellësisht dramatik në përmbajtje, thellësisht vërshues në stil, kompakt në kompozicion si një poemë. Mos u habit që aty vezullojnë edhe ca xixa nga bota e gjeniales*".

Diskursi narrativ i Krajës me këtë rast synon të prek zonat përtej dijes e ndërdisjes. Madje, të shpeshta janë çastet e ecejakeve halucinante, refleksë deri në absurd, gati – gati kafkiane dhe me një frymë hashekiane.

Lëvizja e statusit të narratorit, kompetencat që ia jep apo merr atij autori i romanit, e që janë çështje edhe të poetikës narrative, që përmenda më sipër, të shfrytëzuara në romanin më të ri të Krajës, sjellin risi në krijimtarinë e autorit, por edhe në prozën tonë romanore. Gjatë leximit vëmë re se, duke rrëfyer nga perspektiva e vetës së tretë, narratori tërhiqet papritur, për t'ia hapur udhën, vetes, alias autorit, zërit të tij, për të qenë edhe personazh në hije, (ndonëse nuk thotë, filan personazh jam unë), i heshtur dhe që fundja, sugjeron edhe vetë titulli i romanit 'Liria ime', edhe liria e tij mund të jetë një variant, prandaj edhe lexuesit fare natyreshëm i sjell ndërmend shprehjen e Floberit "Ema Bovari jam unë", apo të natyrës borgesiane, "Unë dhe Borges".

Dhe, në këtë kuptim, ndërhy... sikurse ndodh edhe tek kreu i pestë kur autori, duke e ndjekur rrëfimin e personazhit (Selimit), si të gjithë lexuesit, befas shfaqet si personazh rasti, shkrimtar në një orë letrare në një klub në Gjermani, ku, pasi lexon një tregim mbi një mbret, i afrohet një person që më shumë ngjan hije e përhumur (e ky do të jetë Selimi) dhe e pyet: "*Më fal, tha duke belbëzuar, ai mbreti, në tregimin që lexuat, a ishte Ibrahim Rugova? Zot i madh, jo i thashë, ishte një sundimtar i të gjithë kohëve*". Autori, me gjysmëstatusi narrator, me bisht të syrit e përcjell Selimin që humb në terrin e natës pas derës së madhe nga xhami i klubit të zhurmshëm, duke humbur në trishtimin e tij planetar, në kërkim të vrimës së zezë, diku në kozmos, ku do të fshiheshin nga regjistri i mbamendjes, të gjitha dëshmitë rrëqethëse nga koka e tij, bashkë me Sanijen dhe dhunuesit e saj...

Personalizimi i poetikës narrative nga një perspektivë e tillë, me këtë rast vjen edhe në funksion të shmangies së përshtypjes për mungesë uniteti tematik të romanit; tek romani 'Liria Ime', nuk sfidohen konvenca kanunore, tabu narrative romanore; ndërhyrjet e tilla më të shpeshta të autorit me këtë rast, vijnë në funksion të kohezionit tematik; mbase edhe për një arsye më thelbësore: për të dëshmuar praninë, përkatësisht për t'u identifikuar me secilin personazh autori; ai qëndron ballëpërballë me ta si me bashkëqytetarët e vet të njohur, të përfshirë njësoj në përditshmërinë e qytetit. Këtë ndërpleksje me personazhet e gjejmë edhe te romani 'Prishtina', por përsaktësohet edhe më qartë te romani 'Liria ime'. Identifikimi me personazhet, kësaj here, vjen si fat i përbashkët, si ferr i përbashkët, në një vend të minuar nga palumturia, si një mallkim i njeriut që vuan në robëri, por që nuk di ç'të bëjë me lirinë... Një roman i madh, një gjuhë e përsosur, stil klasi, imazhe dhe vezullime drite të brendshme, thellësi, shkëlqim përsiatës që, së bashku e mbajnë mbërthyer lexuesin gjatë dhe pas leximit...

(Vijon nga faqja 7)

vend kujtimeve. Ky "*Shijim i ndjenjës së përhershme të fillimdashurisë*" po ndryshonte gjithçka në jetën e Gentit dhe asaj (piktore tridhjetëvjeçare), në universe të ndara, pavarësisht se ende vazhdonin të shijonin "*mrekullitë e vendit të meshikëve*" (po aty, fq.47). Vazhdimi i shijimit të veprave të artit, ndër të cilat shqueshin veprat nga Picasso, Rembrandt, Van Gogh, Matisse, etj. ku përshkoheshin nga pasionet, dëshirat, brengat, etj. me plot ndjeshmëri nga këto vepra arti, duke vrarë mendjen për shkathtësitë e autorëve që këto vepra nga "*një bllok mermeri ta kthente në figurën e një qenje njerëzore aq reale, aq të gjallë, sa dukej sikur merre frymë*" (po aty, fq.48), për t'u mrekulluar pastaj nga gjithë ato iluzione të skulptorit francez. Në përfitim kohe me vepra e autorë arti të shumtë në numër, po mbaronte koha e qëndrimit në Meksikë, për t'iu kujtuar tërësisht rrugëtimi nga "*vizita në qytetin e Zotave kishte diçka që lidhej me vazhdimin e takimit tim me shpirtat natën e festës së tyre, diçka prej qëllimi final apo misioni të përmbushur, dhe se duhej të isha e përgatitur njëfarësoj, sepse isha e bindur që atje më prisnin*" (po aty, fq. 50). E humbur në këtë arenë ngjarjesh mes personazhesh artistik, kulturor e historik po rikthente kujtesën në ngjarjet që e përshkojnë gjithë aureolën e zhvillimit të situatave, ku gërshetohen realja me fantastikën, për të ndërtuar një vepër kaq të vlerësuar.

Gjithë lëndën prozaikë e përshkon një strukturë e mirë gjuhësore, figuracioni i bollshëm, stili dhe leksiku i pasur, që si tërësi e ndërtimit lëndor e bëjnë edhe më të këndshëm leximin e saj.

"Pa zemër në kraharor" mund të konsiderohet novela më e realizuar e Mira Meksit, ku takojmë martirizimin e dashurisë, duke i vënë në veprim edhe shpirtërat e të vdekurve, ku gërshetohen veprimet e qenieve fantastike dhe realitetet e ndodhura brenda ngjarjes, që shpërfaqin universin magjik të veprës.

Përfundimisht, Mira Meksi sjell një vepër që rilexohet në vazhdimësi, falë aftësive të saj në ndërldhjen e elementeve të sakrificës në ndërtimin tematiko-motivor mes dashurisë dhe tradhtisë, si dy bashkëveprime që ndërtojnë këtë prozë.

Nga Jeta Hamzallari

Vetëm pak ditë më parë Sh.B.DITURIA ka botuar romanin *Një sëpatë në duart e tua* të shkrimtarit qipriot Emilios Solomou. E. Solomou lindi në Nikosia, më 1971, dhe studio në Universitetin e Athinës për histori e arkeologji dhe më pas për gazetari në Qipro, me diplomë masteri në filologji. Për disa vite punoi si gazetar në një të përditshme në Qipro dhe sot është mësues në një shkollë të mesme. Shumë nga tregimet e tij të shkurtra janë botuar në revista letrare dhe antologji në Qipro, Greqi, dhe vende të tjera. Është autor i dy librave artistikë për fëmijë: *Dordoleci* (2018 dhe 2000) dhe *Lumi* (2020), i përzgjedhur për Çmimin Kombëtar të Qipros, Çmimin Kombëtar të Greqisë dhe IBBY Greqi; dhe i katër romaneve për të rritur: *Si një harabel, ike kaq shpejt* (2003), botuar edhe në Bullgari; *Një sëpatë në duart e tua* (2007), Çmimi Kombëtar për Letërsinë në Qipro, botuar në Serbi, Bullgari, Shqipëri; *Ditari i një pabesie* (2012), fitues i Çmimit i Europian për Letërsinë më 2013, dhe i botuar në 11 vende europiane; *Urrejtja, gjysma e hakmarrjes* (2015), botuar në Poloni, Shqipëri, Serbi.

Tematika kryesore që spikat në krijimtarinë për të rritur e shkrimtarit Solomou është drama e njeriut bashkëkohor, vetmia e tij, megjithëse jeton në qytete dhe shoqëri që gëlojnë nga njerëzit. Dhe kjo vetmi, që sa vjen e thellohet me modernizimin e shoqërisë, bëhet gjithnjë e më shumë një faktor psikologjik stresues që ndikon në jetën e përditshme; njerëzit e kanë të vështirë të bashkëjetojnë me të tjerët.

Solomou është po kaq i interesuar edhe për çështje që lidhen me pozitat e individit dhe pafuqinë përballë ngjarjeve historike, se si njerëzit e zakonshëm reagojnë dhe rrëzohen në këto rrethana shpesh kataklizmike. Edhe kujtesa është pjesë thelbësore e romaneve dhe tregimeve të tij të shkurtra. Sidomos kur kujtesa - si një metaforë, imazh a përvojë, traumë, fotografi apo fragment - shfaqet dhe i bën njerëzit të harrohen pas saj në të tashmen. Kështu pra, e shkuara dhe e tashmja ndërtojnë një lidhje interesante në krijimtarinë e tij; kujtesa dhe nostalgjia u japin më shumë thellësi strukturës dhe personazheve.

Sipas Solomout, letërsia dhe bota reale kanë një raport fare të ngushtë dhe është pikërisht vetëdija shoqërore një nga faktorët që i lidh; imagjinata është një pasqyrë e realitetit që e lejon lexuesin të shfrytëzojnë mënyra të ndryshme për të parë botën. Në rastin e Solomout, ngjan

Një roman për të bukurën dhe të shëmtuarën, për iluzionet dhe ëndrrat e humbura, për gjurmimin e lumturisë dhe pengesat për të mbërritur tek ajo në një botë armiqësore e të tjetërsuar, përkthyer mjeshtërisht nga z. Romeo Çollaku

Tani në shqip romani "Një sëpatë në duart e tua" i shkrimtarit qipriot Emilios Solomou

sikur imagjinata ka një rol jetik; ajo është faktor thelbësor për të mbajtur ekuilibrin me realitetin e padurueshëm. Dhe kjo fije e hollë që ndan imagjinatën nga realiteti, duket se i bën historitë e Solomout më interesante. Romani *Një sëpatë në duart e tua* (DITURIA, 2022) është shkruar pak a shumë në këtë mënyrë dhe në sytë e personazhit kryesor realiteti shfaqet i shtrembëruar si në një kaleidoskop. Dhe, ndërsa filli i historisë shpëstillet ngadalë, kufiri mes realitetit dhe fantazisë bëhet më i paqartë, bota gjithnjë e më shumë mbështillet e ngatërrohet në labirintet e mendjes së personazhit kryesor, Odisesë, që u ngjan personazheve të Dostojevskit, Raskolnikovit e princit Myshkin, apo Leopold Blumit të James Joyce.

Një sëpatë në duart e tua është një roman për të bukurën dhe të shëmtuarën, për iluzionet dhe ëndrrat e humbura, për gjurmimin zanafillor të lumturisë nga qenia njerëzore dhe pengesat për të mbërritur tek ajo në një botë armiqësore e të tjetërsuar.

Me zotësi, E. Solomou e nxit lexuesin të identifikohet me personazhin kryesor, Odisenë, që në të vërtetë është Odiseja i Homerit, dhe të ecë me të nëpër shtegun drejt vetes, në një udhëtim të brendshëm. I shkruar në vetën e dytë njëjës dhe në kohën e tashme, romani ndikon drejtpërdrejt me dinamikën dhe imazhet tipike të kinemasë. Një ndikim që bëhet dhimbshëm i qartë, teksa autori hyn gjithnjë e më thellë në labirintet e ndërgegjes së personazhit. E, ndonëse shkrimtari përdor teknikat rrëfimtare të romanit, lexuesve u ngjan sikur po shohin një luftë të brendshme kundër kufijve të ekzistencës njerëzore dhe shoqërisë, kundër shëmtisë së jetës dhe pashmangshmërisë së vdekjes...

Romani *Një sëpatë në duart e tua* vjen i përkthyer mjeshtërisht në shqip nga zoti Romeo Çollaku, përkthyes i talentuar dhe i përkushtuar. Zoti Çollaku ka dhënë dhe vazhdon të japë për lexuesin shqiptar dhe botën letrare një kontribut të vyer, duke sjellë çdo vit në shqip vepra themelore të letërsisë greke e qipriote, si *Të pamëkatët* Sofronis Sofroniu (DITURIA 2021), *Përmasa e katërt* nga Janis Ricos (DITURIA 2021) etj. Përkthimet e tij spikasin për përkushtimin gjuhësor dhe saktësinë e ligjërit artistik. Ndaj, për nga numri dhe për nga rëndësia letrare-estetike e veprave të përkthyera, Romeo mund të quhet me plotgojë një ndër përkthyesit tanë të dalluar.

Më 19 mars 2022, në Sallën “Consortium”, në Hotel Tirana International, u zhvillua ceremonia e dekorimit të z. Rexhep Hida, drejtues i Shtëpisë së parë botuese private, “Fan Noli”.

Në këtë ceremoni ishin të pranishëm edhe përfaqësues nga trupi diplomatik i akredituar në Tiranë si z. Wang Dexin, zv. Ambasador i RP të Kinës në Shqipëri, z. Zhang Wei, sekretar i dytë i kësaj Ambassade, z. Metin Bulut, Atasheu i Arsimit i Ambasadës së Republikës së Turqisë në Shqipëri, znj. Remzie Ozturkce, përfaqësuese e Agjencisë Kalem në Stamboll, z. Bora Zukali, Kryetar i Shoqatës “Vatra” te Stambolli, etj.

Në këtë ceremoni ishin të pranishëm gjithashtu edhe mjaft personalitete nga fusha e arsimit, e kulturës, politikës etj. si z. Agim Mero, znj. Mynever Shuteriqi, z. Agron Duka, z. Maks Deliana, z. Simon Miraka, z. Shpend Topallaj, etj.

Ceremoninë e hapi z. Arben Tafaj, kryetar i shoqatës “Tirana” që ishte edhe iniciatori dhe propozuesi i këtij titulli të lartë, i cili, ndër të tjera, tha:

“I nderuar z. President i Republikës, Ilir Meta,

Shoqata jonë gjatë gjithë veprimtarisë se saj, që nga krijimi në vitin 1991, e ka pasur në qendër të vëmendjes lartësimin e figurave të të gjitha sferave të veprimtarisë shoqërore që kanë dhanë, apo që vazhdojnë të japin në të mirë të atdheut dhe të popullit. Në këtë kuadër sot nderohet për veprimtarinë e gjatë dhe shumë të suksesshme njëri prej intelektualëve më të nderuar të Tiranës e të gjithë Shqipërisë, z. Rexhep Hida, sot drejtues i shtëpisë botuese prestigjioze private, “FAN NOLI”, e para e këtij lloji në vendin tonë.

Me kryerjen me rezultate të larta, me medalje ari, të fakultetit të gjuhëve të huaja, dhe atë gjuhës e të letërsisë shqipe, z. Rexhep Hida u emërua pedagog ne fakultet. Më pas për vite me radhë ka punuar si përkthyes-redaktor i veprave filozofike, sociologjike e politike, në shtëpitë botuese “Naim Frashëri” dhe atë Enciklopedike. Gjatë veprimtarisë së tij shumëvjeçare arriti të përvetësojë shumë mirë gjuhët gjermane, ruse, franceze dhe angleze, që i shërbyen pa masë në veprimtarinë e tij pedagogjike dhe botuese. Nga viti 1978 deri me 1990 ka kryer detyrën e Shefit të redaksisë politike pranë kësaj shtëpie botuese shtetërore.

Pas ndryshimit të regjimit në vend dhe nisur nga boshllëku shumë i madh i krijuar me dekada për letërsinë e huaj, z. Rexhep ndërmoi hapin e parë e shumë të rëndësishëm, duke hapur të parën shtëpi botuese private në Shqipëri, e pikërisht Shtëpinë botuese “Fan NOLI”. Z. Rexhep Hida ka redaktuar e përkthyer mbi 500 vëllime të autorëve të ndryshëm, si F. Dostojevski, A. Sollzhenjicin, Marsel Prust, Zhan Pol Sartr, Alber Kamy, Zigmund Frojd, Karl Gustav Jung, Alfred Adler, Osho etj. Nga letërsia artistike mund të përmendin si shumë të suksesshëm përkthimet e tij në gjuhën amtare të veprave të autorëve botëror si Kafka, Shollohov, Gollsuorth, Pushkin etj.

Në plan kombëtar vlejné të përmenden tre librat e suksesshëm e shume të rëndësishëm, të titulluar: “Ç’thonë dhe ç’kërkojnë kosovarët?”, të shkruar dhe botuar prej tij në shqip dhe në anglisht, pikërisht në vitet e vrullshëm 1998-99. Këto vepra patën shumë jehonë, jo vetëm brenda, por edhe jashtë vendit. Ai është autor i mjaft shkrimeve, studimeve, artikujve, intervistave, në median elektronike dhe të shkruar, (gazeta e revista), të mirëpritura nga lexuesi shqiptar dhe i huaj për Shqipërinë.

Për vite me radhë si Drejtor i Projekteve të Bankës Botërore, pranë Ministrisë së Arsimit e të Shkencës dhe përfaqësues i Shqipërisë në UNESCO-s, z. Rexhep ka mbajtur mjaft referate e kumtesa lidhur me origjinën e gjuhës shqipe e të popullit shqiptar, duke i lartësuar ato para opinionit publik botëror.

Me këtë rast desha të theksoj një fakt kuptimplotë: shoqata jonë “Tirana” i është mirënjohës në mënyrë të veçantë Presidentit të Republikës, z. Ilir Meta, sepse

Presidenti i Republikës vlerëson përkthyesin dhe botuesin e parë privat në Shqipëri, drejtuesin e shtëpisë botuese *Fan Noli*, z. Rexhep Hida, me titullin “Mjeshtër i Madh”

si asnjëherë më parë ka mirëpritur dhe realizuar vlerësimin e një numri të madh personalitetesh, të propozuar nga ana jonë.

Në përfundim shoqata “Tirana” i përcjell urimet më të mira z. Rexhep Hida për këtë vlerësim të lartë që i bëhet kontributit të shkëlqyer të dhënë në dekada, duke i uruar shëndet si dhe arritje të tjera gjatë viteve në vazhdim për të mirën e shoqërisë sonë demokratike.”

Në fjalën e tij përshëndetëse drejtuar shkrimtarëve, artistëve, intelektualëve dhe diplomatëve të pranishëm në ceremoninë solemne, Meta u shpreh i lumtur që po dekoronte një intelektual në fushën e letrave.

Ky vlerësim nga kreu i shtetit ishte me motivacionin: “Në vlerësim të kontributit të qenësishëm të dhënë në fushën e letërsisë si themelues i shtëpisë së parë botuese private në vend, duke u sjellë lexuesve kryevepra të letërsisë botërore dhe asaj shqiptare. Me mirënjohje për vlerat e çmuara si përkthyes në gjuhën amtare të kryeveprave botërore dhe të shkrimtarëve shqiptarë në gjuhë të huaj, duke u dalluar gjithashtu edhe si autor veprash të rëndësishme mbi çështjen tonë kombëtare”.

Presidenti i Republikës, Ilir Meta, ka dekoruar ditën e sotme me Titullin “Mjeshtër i Madh” përkthyesin, shkrimtarin dhe botuesin e njohur, Rexhep Hida. Presidenti e ka dekoruar shkrimtarin Hida me motivacionin “Në vlerësim të kontributit të qenësishëm të dhënë në fushën e letërsisë si themelues i shtëpisë së parë botuese private në vend, duke u sjellë lexuesve kryevepra të letërsisë botërore dhe asaj shqiptare. Me

mirënjohje për vlerat e çmuara si përkthyes në gjuhën amtare të kryeveprave botërore dhe të shkrimtarëve shqiptarë në gjuhë të huaj, duke u dalluar gjithashtu edhe si autor veprash të rëndësishme mbi çështjen tonë kombëtare”.

“Jam shumë i lumtur, që ndodhem sot, mes shumë personalitete të fushës së artit e letërsisë, me studiues, shkrimtarë, përkthyes e botues, për të vlerësuar njërin prej jush, intelektualin e njohur të fushës së letrave, pedagogun, përkthyesin, redaktorin, shkrimtarin dhe botuesin z. Rexhep Hida.

Z. Rexhep Hida ka fituar respektin dhe vlerësimin e kolegëve dhe miqve të tij të shumtë dhe ka krijuar një personalitet të spikatur mes intelektualëve tanë, falë aftësive profesionale, vlerave të larta njerëzore, ndershmërisë dhe përkushtimit të tij në punë.

Jeta e z. Hida ka qenë dhe mbetet e lidhur ngushtësisht me librin dhe me dijen. I lindur në një familje patriotike dhe kulturëdashëse, z. Hida me përfundimin e universitetit u emërua pedagog i letërsisë dhe teorisë së përkthimit, pranë Universitetit të Tiranës.

Më pas ai, shërbeu si përkthyes-redaktor i veprave filozofike, sociologjike e politike, në shtëpinë botuese “Naim Frashëri” dhe atë enciklopedike, ku përgatiti një botim për shumë veprash të rëndësishme nga letërsia botërore në gjuhën shqipe.

Krahas aftësive si përkthyes, z. Hida u shqua si autor i tre librave për Kosovën “Ç’thonë e ç’duan kosovarët”, pikërisht në një vit kritik si 1989, që paralajmëronte zhvillime mjaft të rëndësishme. Një vepër politiko-filozofike dhe patriotike njëkohësisht, që pati

një jehonë të madhe brenda e jashtë vendit, dha një kontribut të çmuar në njohjen e të vërtetës mbi Kosovën dhe u bë një manifest për rininë kosovare, të asaj kohe.

31 vite më parë, në vitin 1991, z. Hida themeloi të parën shtëpi botuese private në Shqipëri, Shtëpinë Botuese “Fan Noli”, me qëllim pasurimin e portofolit të botimeve të deri atëherëshme me tituj të rinj, që i ishin ndalur e mohuar lexuesit tonë, nga regjimi i mëparshëm.

Shtëpia Botuese “Fan Noli” e nisi aktivitetin e saj duke botuar vepra të mëdha të letërsisë dhe filozofisë botërore. Panë dritën e botimit filozofë si Alber Kamy, psikanalisti Sigmund Frojd, për të vazhduar më tej me vepra të Kafkës, Dostojevskit, Pushkinit e shumë vepra të shkrimtarë të tjerë të huaj e shqiptarë.

Në fakt të jesh botues, sidomos në këtë kohë, nuk është detyrë e lehtë. Botuesi nga njëra anë promovon shkrimtarët dhe u mundëson atyre të nxjerrin në pah aftësitë e tyre krijuese, por nga ana tjetër, i duhet të studiojë edhe atë që i nevojitet tregut të librit.

Mund të them që z. Hida me shtëpinë e tij botuese “Fan Noli” e ka realizuar me shumë sukses këtë detyrë.

Me mbi 5000 tituj librash të autorëve më të mëdhenj në botë, ai është bërë një nga botuesit më të mëdhenj në Shqipëri, duke dhënë një kontribut të rëndësishëm në edukimin e lexuesve tanë dhe sidomos atyre të brezit të ri.

Përkthimi vazhdon të mbetet një nga dashuritë dhe pasionet e hershme të z. Hida. Të përkthesh një libër është një sfidë e madhe, sepse duhet të rikrijosh origjinalin, duhet të bësh zgjedhjen e duhur të fjalëve, pa u larguar nga konteksti kryesor i autorit, duhet të transmetosh tek lexuesi një perceptim të saktë të tekstit bashkë me kuptimin, personazhet dhe emocionet e tyre.

Çdo vepër letrare ka një imazh artistik të ngulitur në të dhe përkthimi mund ta transmetojë bukur dhe besnikërisht, por edhe mund ta cenojë këtë imazh për lexuesin.

Mund të themi me bindje se z. Hida e ka transmetuar imazhin artistik të shumë kryeveprave të letërsisë botërore të përkthyer prej tij, në mënyrën më të mirë të mundshme.

Përkthimi dhe cilësia e lartë e shqipërimin të novelës “Fati i njeriut”, e shkrimtarit nobelist Mihail Shollohov, e renditi z. Hida ndër 15 përkthyesit më të mirë në botë. Si intelektual i përgjegjshëm dhe i angazhuar z. Hida nuk ka reshtur së shkruari një mori artikujsh publicistik, shkrime, studime e intervista për median elektronike e të shkruar, që janë mirëpritur nga lexuesi ynë. Hida ka përfaqësuar e vazhdon të përfaqësojë Shqipërinë me mjaft dinjitet në shumë aktivitete të UNESCO-s. Ai është Kryetar i Shoqatës së Përkthyesve në vendin tonë, përfaqësues i Shqipërisë në Federatën Botërore të Përkthyesve dhe mbi të gjitha, një nga mbështetësit dhe përkrahësit më të mëdhenj të gjeneratës së përkthyesve të rinj të talentuar. Me aktivitetin dhe pjesëmarrjen në dhjetëra panairë ndërkombëtare, shtëpia botuese “Fan Noli” dhe botuesi, z. Hida janë kthyer në ambasadorë të denjë të fushës së letrave për vendin tonë.

Dua të uroj z. Hida, krijime dhe suksese të reja në rrugën e tij, si kalorës i dijes dhe i diturisë.”

Gjate ceremonisë e morën fjalën edhe mjaft personalitete nga fusha e letrave si znj. Diana Çuli, z. Nikolla Sudar, z. Agim Mero, z. Ilia Lengu, z. Shpend Topallaj, etj.

Znj. Diana Culi e vlerësoi lart kontributin e z. Rexhep Hida, në fushën e botimeve e të përkthimit. Ndër të tjera, ajo theksoi se z. Rexhep Hida, i pari botues privat në Shqipëri, ka dhënë një kontribut të shquar në fushën e botimeve duke u shquar për profesionalizëm të lartë dhe për një punë tejet cilësore duke i dhënë lexuesit shqiptar kryevepra të letërsisë botërore si M. Proust, J.P.Sartre, A. Camus, F. Kafka, F. Dostojevski, A. Sollzhenjicin etj..

Z. Nikolla Sudar, përkthyes i mirenjohur, bartës i titullit Mjeshtër i Madh, ndër të tjera tha:

“Ngjarjet kulturore zbukurojnë përditshmërinë dhe janë impulse shumë pozitive edukative për të gjithë shoqërinë tonë, sidomos në periudha të vështira, si ajo e epidemisë së kovidit dhe e acarimit të situatës ndërkombëtare. E tillë është edhe kjo e sotmja, kushtuar njërit prej intelektualëve më të shquar të Tiranës e të gjithë Shqipërisë, z. Rexhep Hida, drejtues i shtëpisë botuese të mirënjohur “Fan Noli”. Nisur nga aktiviteti shumëvjeçar i suksesshëm i z. Rexhep Hida, shoqata prestigjioze atdhetare “Tirana”, e drejtuar nga veprimtari i palodhur, z. Arben Tafaj, para një viti e nderoi me titullin “Fisnikëria Tiranase”. Përsëri me propozim të kësaj shoqate, Presidenti i Republikës, z. Ilir Meta, miratoi dhënien atij të titullit të lartë, “Mjeshtër i madh”, ceremoni të cilën po e zhvillojmë sot.

z. Rexhep Alush Hida rrjedh nga një familje të vjetër elbasanase, me tradita të shquara atdhetare e kulturore. Njëri nga paraardhësit e tij, atdhetari Sali Hida, (Hoxha) ka qenë veprimtar i shquar i lëvizjes për Pavarësi, me detyrë Sekretar i përgjithshëm i Qeverisë së Ismail Qemalit, e më pas ministër në qeverinë e Fan Nolit, më 1924.

Z. Rexhep Hida ka kryer shkollën e mesme të gjuhëve të Huaja, “Asim Vokshi”, në Tiranë me rezultate të shkëlqyera. Pasi përfundon Fakultetin Histori-Filologji (dy fakultete njëherësh - atë të Gjuhëve të Huaja dhe të Gjuhës e të Letërsisë) me medalje ari, emërohet pedagog pranë UT, por përkohësisht dërgohet për të kryer stazhin pranë shtëpisë botuese “Naim Frashëri” e më pas në atë Enciklopedike, si përkthyes-redaktor i veprave filozofike, sociologjike e politike.

Në vitin 1978 emërohet pranë shtëpisë botuese Enciklopedike, si shef i redaksisë politike, detyrë që e mbajti deri më 1990. Në maj 1991, z. Hida hap Shtëpinë botuese “Fan Noli”, që është e para e shtëpi botuese private në Shqipëri dhe njëra nga më të mëdhatë edhe vend. Në vitet 1999-2005, z. Rexhep emërohet Drejtor i Projekteve të Bankës Botërore, pranë Ministrisë së Arsimit e të Shkencës. Ai ka përfaqësuar dhe vazhdon të përfaqësojë Shqipërinë në mjaft veprimtari të UNESCO-s, ku ka mbajtur mjaft referate e kumtesa lidhur me origjinën e gjuhës shqipe e të popullit shqiptar.

Z. Rexhep Hida është njohës shumë i mirë i disa gjuhëve të huaja: gjermanishtes, frëngjishtes, anglishtes dhe i rusishtes. Vetë ai ka përkthyer mjaft vepra filozofike, që janë pritur shumë mirë nga lexuesi vendas. Nga letërsia artistike mund të përmendim si shumë të suksesshëm përkthimet e tij në gjuhën amtare si: “Metamorfoza”, e Kafkës, “Fati i njeriut” dhe “Tregimet e Donit”, të Shollohovit; “Lulet e mollës”, e Gollsuorthit; “Zonja me konë”, e Çehovit; “Ditari sekret”, i Pushkinit, etj.

Z. Rexhep ka redaktuar mbi 600 vëllime të autorëve të ndryshëm botëror, si Dostojevski, Frojd, Sollzhenjicin, Prust, Sartr, Kamy, Jung, Adler, Osho etj. Ai është autor i mjaft shkrimeve, studimeve, artikujve, intervistave, në median elektronike dhe të shkruar, të mirëpritura nga lexuesi shqiptar. Këtu është me rëndësi të përmendet fakti se z. Hida është autor i tre librave për Kosovën me titull: “Ç’thonë dhe ç’kërkojnë kosovarët?” (botuar në vitet e vrullshme 1988-89 në shqip dhe anglisht). Ato dhanë një kontribut të çmuar për ta njohur më mirë bota të vërtetën mbi Kosovën, duke hedhur poshtë propagandën dashakeqe të kohës.

Akordimi i titullit të lartë “Mjeshtër i madh” nga Presidenti i Republikës, është një tregues shumë kuptimplotë i vlerësimit të lartë që i bëhet këtij qytetari fisnik, për kontributn e shquar në dekada. Me këtë rast i urojmë z. Rexhep Hida shëndet dhe suksese të mëtejshme në të ardhmen.”

Z. Ilia Lengu, profesor dhe përkthyes i mirënjohur, duke vlerësuar veprimtarinë z. Rexhep Hida në fushën e letrave, vuri në

dukje gjithashtu kontributin e shquar në fushën e botimeve duke i dhënë lexuesit vepra me cilësi të larte.

Z. Agim Mero, ish rektor i Universitetit të Tiranës, ndër të tjera, u shpreh se dekorimi I z. Rexhep Hida, ishte me se i goditur, plotësisht i merituar, veçse mendoj se ishte pak i vonuar, pasi mund te ishte bere edhe me pare.

Z. Shpend Topallaj, shkrimtar i mirënjohur, ndër të tjera, tha:

“Në çdo ditë po e shohim se të huajt po na konsiderojnë inferiorë dhe të paafte për të ndërtuar shtet dhe për të ecur në rrugën e demokracisë me forcat dhe këmbët tona. Ne kurrë nuk e kemi pranuar dhe nuk e pranojmë këtë gjë. Madje ndihemi te fyer prej saj. Kemi qenë të qytetëruar para shumë popujve të tjerë, edhe këtu në Evropë. Edhe sot, Shqipëria ka bij e bija të mrekullueshme që shkëlqejnë si në profesionet e tyre, ashtu edhe në përkushtimin dhe dinjitetin e tyre; ata janë nga ajo racë që nuk kanë nevojë t'i tërheqë askush nga kapistalli. Dhe një i tille, pa asnjë dyshim, është edhe z. Rexhep Hida, i cili, krahas përpjekjeve te tij të pandërprera për ndriçimin filozofik te me, qe ndoshta ka nisur qe nga Buzuku”.

Po kështu znj. Remzie Ozturkce, përfaqësuese e Agjencisë Kalem, nga Stambolli, vlerësoi lart kontributin e z. Rexhep Hida në shqipërimin dhe botimin në shqip të veprave më të mira të letërsisë turke.

Z. Rexhep Hida, në fjalën e tij shprehu mirënjohjen e tij për akordimin e këtij titulli të larte z. Ilir Meta, Presidentin e Republikës dhe z. Arben Tafaj, Kryetarin e shoqatës “Tirana” si iniciatori e propozuesi i këtij titulli.

Kështu, ndër të tjera, ai theksoi:

“Gjatë jetës njeriu mund të marrë vlerësime të ndryshme, të cilat e gëzojnë dhe e frymëzojnë, pasi i vihen në dukje meritat dhe vlerat e tij. Por ky i sotmi, gjatë të cilit Presidenti i Republikës, z. Ilir Meta më nderoi duke më akorduar titullin e lartë “Mjeshtër i madh”, dhe për të cilin e falënderoj për zemërsisht, si kurorëzim të veprimtarisë sime shumëvjeçare në shërbim të shoqërisë, merr një kuptim të veçantë. Ndërkohë me lejoni t’u shpreh mirënjohjen time të thellë iniciatorëve të këtij vlerësimi, duke filluar nga z. Arben Tafaj, kryetar i shoqatës “Tirana”, që, pasi më nderoi me titullin “Fisnikëria Tiranase”, e thelloi atë duke më propozuar për titullin “Mjeshtër i madh”, gjë që e mbështeti edhe zoti Nikolla Sudar, të cilin gjithashtu e falënderoj për zemërsisht.

Me këtë rast me lejoni të pohoj se ky vlerësim i lartë i takon në radhë të parë gjithë popullit të Elbasanit, prej nga unë vij.

Në Elbasan, në këtë qendër me histor

të madhe, në këtë qendër të rëndësishme të zhvillimit e të përhapjes së dijes e kulturës shqiptare, në qytetin e Normales së Elbasanit, të Kostandin Kristoforidhit, Aleksandër Xhuvanit, Dhaskal Todrit, Aqif Pashe Elbasanit, Lef Nosit, Thoma Delianes, Dhimitër Shuteriqit, etj., kalova fëmijërinë time, kurse në Tirane rininë e parë, ku mbarova shkollën e mesme te gjuhëve te huaja dhe të lartën duke përfunduar dy fakultete njëherësh me rezultate të shkëlqyera, me medalje ari.

Tirana me deshi dhe më mbajti në gjirin e saj, si djalin e saj, më bëri profesor universiteti, përkthyes, redaktor, me besoi postin e me shumë përgjegjësi te drejtuesit të njëres prej redaksive më të rëndësishme, të asaj politike, më bëri Drejtor Projektesh të BB në Ministrinë e Arsimit. Po kështu këtu, në maj të vitit 1991, kam hapur shtëpinë e parë botuese private në Shqipëri e në mbarë hapësirën shqiptare, me emrin e përkthyesit dhe shtetarit të shquar demokrat, Fan Noli.

Prandaj mendoj se ky vlerësim i larte i takon gjithashtu popullit të Tiranës e të gjithë Shqipërisë.

Të nderuar zonja dhe zotërinj,

Duke marrë këtë vlerësim të lartë, siç është dekorata Mjeshtër i Madh, me të cilën Presidenti i Republikës, z. Ilir Meta, më nderoi me bujari, mirënjohja ime është e thellë, pasi më vendos në qendër të një optike të ndritshme, veçanërisht duke marrë parasysh faktin se ky vlerësim kaq i lartë do të miklonte çdo njeri.

Unë i takoj atij grupi njerëzish që nuk mund te jetojnë pa letërsi, pa art dhe pa shkencë. Por për mua këto nuk kane qenë qëllim në vetvete, diçka e shkëputur, që t'i kem vënë mbi gjithçka. Për mua mbi gjithçka kanë qenë dhe janë njerëzit, pasi unë nuk mund të jetoj i shkëputur prej tyre. Dhe kushdo që zgjedh fatin e njeriut që merret me letërsi dhe art, duhet ta kuptojë se as arti dhe as letërsia nuk kanë vlerë nëse nuk je në gjendje t'i duash të tjerët si veten tende.

Falënderoj Zotin që më ndiçoi rrugën dhe prindërit e mi që më edukuan si duhet për ta realizuar këtë gjë me nder.

Të nderuar miq,

Këtë vit Shtëpia botuese Fan Noli mbush 31 vjet nga themelimi i saj. Gjatë kësaj periudhe Shtëpia botuese Fan Noli ka përkthyer e botuar mbi 5000 tituj librash të autorëve të shquar, shkrimtarë e filozofë të mëdhenj si M. Prust, Zh.P. Sartr, Alber Kamy, F. Kafka, F. Dostojevski, A. Sollzhenjicin, Z. Frojd, K.G. Jung, A. Adler, Osho, M. Albright, H. Kisinxher, z. Xi Jinping për librin Qeverisja e Kinës, Kujtime te De Golit etj., veprimtari kjo e realizuar falë punës së shkëlqyer të përkthyesve tanë të talentuar si R. Vucini, E.

Tupja, I. Lëngu, D. Çuli, N. Sudar, Xh. Lazri, B. Shehu, M. Shaplo, Xh. Zyka, K. Haderi, E. Shqari, Mukades Mance, Lindita Khanari, E. Caka, etj.

Por libri më i rëndësishëm, ai që përbën shtyllën e veprimtarisë sime, është, pa dyshim, libri në 3 vëllime “Ç’thonë dhe ç’kërkojnë kosovarët”, i hartuar dhe i botuar njëkohësisht në dy gjuhë, në shqip dhe anglisht. Këto vëllime u përgatitën nga dy vetë, nga unë dhe z. Harillaq Kekezi, dhe u vunë në qarkullim në vitet 1988-1989, kur në Jugosllavi kishte ardhur në fuqi klika fashistoide e S. Miloshevicit, e cila ishte vërsulur me egërsi prej bishe kundër popullsisë shqiptare në Kosovë. Në këtë kohe, në përgjigje të një libri të hartuar me urdhër nga klika e Beogradit, ishte përgatitur dhe vënë në qarkullim në anglisht një i ashtuquajtur Libër i Bardhë, por që në fakt ishte një libër i zi, i mbushur me shpifje e trillime ndaj popullit shqiptar, duke na quajtur as më shumë e as më pak, por një popull pa histori, pa tradite, një përzierje dako-thrako-myze, e zbritur në fusha nga koha e dyndjeve osmane duke zaptuar gjoja tokat e banuara nga serbet. Librin ynë, i hartuar me shkrimet më të mira të profesorëve kosovarë, por edhe të shkencëtarëve e të politikanëve më të mëdhenj botërorë, miq të shqiptarëve, i vendosur në tryezat e të gjitha kancelarëve botërore, hodhi poshtë këto shpifje të ndyra të propagandës së errësirës serbe. Aty ne synonim të tregonim se çështja e popullit shqiptar të Kosovës nuk është çështje e një pakice, pasi ai përben një etni, që ka gjuhen, traditat dhe kulturën e vet, si pasues i ilireve, ai është një popull autokton qe jeton ne trojet e veta prej mijëra vjetësh. Njëkohësisht në libër theksohet fakti që shqiptarët në Jugosllavi nuk kërkonin asgjë me tepër se ato që kishin serbët, kroatët, slovenët, maqedonasit etj., por veçse ata edhe nuk pranonin të kishin asgjë më pak se të tjerët. Me këtë ne i drejtoheshim edhe botës së civilizuar, veçanërisht vendeve europiane, që ishin edhe autorët e përcaktimit të hartës së Ballkanit në fillim të shekullit XX, që të na ndihmonin për ta korrigjuar këtë gabim historik. Shqiptarët në Kosovë, Maqedoni, Mal të Zi, në Çamëri e gjetkë janë pjesë përbërëse e popullit shqiptar, por që, siç dihet, fuqitë e mëdha i shkëputën nga mëmëdheu i tyre dhe u aneksuan monarkive ballkanike, Jugosllavisë dhe Greqisë. Ky është një fakt i njohur historik që nuk mund ta mohojë askush; çdo interpretim tjetër është arbitrar, është një falsifikim i rende e i dëmshëm i historisë. Është kënaqësi e madhe që sot populli i Kosovës, fale mbështetjes së jashtëzakonshme që i dhanë koalicioni perëndimor i udhëhequr nga SHBA, e posaçërisht z. Bill Clinton e znj. M. Albright, dhe luftës se tyre është i lirë, ka shtetin e vet të pavarur.

Më bëri për vete mënyra sesi më preku. U ndala. Takim në rrugë me një banor të pallatit 6, aty ku ka vetëm plaka që bisedojnë me njëra-tjetrën për halle të dikurshme. Aty s'ka nevojë për rekuizitë as për të bërë ndonjë përshtypje të madhe. Anesti? Sa mirë që të takova. E di? Kam filluar të bëhem tejet i vëmendshëm ndaj ExLibris. Më ngacmon dhe kjo mjafton. Hë, po ti ç'ke shkruar. Dy romane t'i lexova «Tala» dhe «Telekat». Më ke vënë në mendime, or mik. Plus që të kam në pallat. Nga ana tjetër jemi bashkudhëtarë nga Parku i Madh, aty ku ecim veç e veç, secili me mendimet e veta. Po ne mund të ecim bashkë. Të paktën e di që do flasim për librat. Se pyllit i shkojnë librat dhe dashuritë, apo jo? Sigurisht pyllit i shkojnë të gjitha: fushë tenisi, fëmijë, dashnorë, lexues, qetësues shpirti...

Dhe e nesërmja erdhi shpejt. Sa hap e mbyll sytë u krodhëm te librat. Kam një ide, i thashë. A mund të menaxhosh librat që lexon? Po, tha pa u menduar dy herë. E si mendon? Thjesht. Facebook, Instagram, Whatsapp, gjithë rrjetet sociale. E di? Është interesante. Vetëm komenti i një lexuesi do të mjaftonte sa për dhjetë reklama të paguara shtrenjtë nëpër televizione. Kur gjërat bëhen sinqerisht, me siguri që kanë vlerë. Po ç'vlerë them! Janë fantastike! Ja, lexon Sollzhenicini rus dhe të vjen inat që Rusia u bë edhe njëherë cariste, po edhe fashiste, duke sulmuar aq turpërisht Ukrainën! Por megjithatë, Sollzhenicini nuk ka faj pse një Putin bëhet Hitler. Ndoshta është edhe bumerang. Dhe mos harro: Sollzhenicini jetoi në Amerikë, ku iu bënë të gjitha nderet, po ai shkroi libra ku e kritikonte mënyrën e jetesës amerikane; çifutizimin dhe konsumizmin. Po të qe tani gjallë çdo t'i këpuste Putinit! Dhe atij vetë do t'i vinte turp që ishte rus! Me siguri.

Ah, po. Kadare! Shkrimtar i madh botëror! Ka për t'u lexuar gjithë kohët me ëndje. Ç'është kjo! E pse u dashka përgojuar vepra e tij e madhe? Ajo i dha dhe i jep elegancë tjetër shkrimit të tij. U bë atëherë kur duhej dhe atij i dha fytyrë ngadhënjyese. Dhe u bë jo vetëm shkrimtar ndryshe, po edhe burrë me përmasa të tjera! I jam rikthyer *Mosmarrëveshjes* së tij. Po verifikoj të vërtetat. Ta them dhe e kam kënaqësi: Ky libër është busull për ne shqiptarët, kudo që jemi. Është Bibla dhe Kurani ynë. Të mëdhenjtë si ai i kanë të gjitha mundësitë për t'ia mbathur dhe kjo është e drejtë e tyre. Dhe ai së andejmi shkroi duke hapur shtigje. Kolos. Ai nuk pretendon frone, megjithëse do t'i shkonin shumë edhe ato, por ai lakmon lirinë e tij si shkrimtar. E drejtë absolute e tij.

Anesti Gjoni heshti një çast. Po e shihja. Fytyra e mprehtë, sytë ëndërrimtarë, trupi prej atleti dhe siguria në mendime të dhuronin një portret të bukur.

Mosmarrëveshja! Ah, të isha unë në krye të shtetit, do bëja dy-tri gjëra të domosdoshme. Një obelisk të madh në fund të Bulevardit të ri, pranë lumit *Tirana* që zbret nga *Shkalla e Tujanit*. Një *pendë* gjigante dhe rreth e rrotull saj *Gjuha shqype* e Mjedës, të njëzetetre strofat të gdhendura në mermer. Edhe dy obeliskë të tjerë: *Gjuha shqipe* e Naim Frashërit në Prishtinë dhe ajo e Gjergj Fishtës në Pogradec, pranë dy kolosëve, Lasgushi dhe Kuteli... Pastaj do të bëja fenomenale *Bibliotekën e madhe* të qytetit të Tiranës, duke shtuar edhe *Bibliotekën Evropiane të Fëmijëve*, idenë tënde. Dhe e fundit: Të gjitha kafenetë, me investim shtetëror, duhet të kthehen në *kafë-librari* dhe kafë internet. Tirana sot ka nevojë për dymijë biblioteka të tilla. Si thua?...

Patjetër duhet të brohorisja mendimet e Anestit.

Por ai, pasi lë pas shijen meditative të asaj që tha, vijon më tej. Por, miku im, lexuesi që të jetë lexues i famshëm duhet të ketë lindur nën shenjën e Apolonit. Lexuesi s'e ka dhe s'mund ta ketë dhuntinë e martirit, duke mos e njëjtësuar veten si shkrimtar... Po, duhet të jetë i pajisur edhe me frymëzime djaloshare, intimitet, nivel të lartë si njohës i traditës së shkrimit shqip, sidomos i përkthimeve të jashtëzakonshme. Ndoshta, s'kam të drejtë, po kur dëshiron të lësh shenjë ka rrezik të bësh efektin e kundërt. Edhe kur lexon poezi lirike nxitesh që këto të bëhen shpejt libra të rinisë. Kur mbaroj një libër unë shkruaj dhjetë-pesëmbëdhjetë rreshta për t'ë. E di? Nganjëherë them se në një kohë tjetër mendimet e mia për këta libra mund të kenë vlerë, qoftë edhe orientuese, megjithëse nuk pretendoj kaq shumë. Si? Ti do të dish se ç'kam shënuar për dy romanet e tu? T'i kam thënë duke biseduar tek dera jote në këmbë, por do t'i them me fjalët e mia, kur të kthehem. Do t'i kopjoj dhe

DUKE BISEDUAR ME LEXUESIN ANESTI GJONI

Nga Xhevair Lleshi

do t'i jap. Ja, për «Talën»: Një roman i shkruar edhe thjesht, edhe me kulturë, edhe ndryshe. Gjuhë e kthjellët, kristal. Skenë dhe paraskenë si në teatër. Prania e legjendës. Ditiramb për mikpritjen. Një përfytyrim interesant për politikën, të mirat dhe dëmet e saj. Një portret aq i bukur për dhimbjen shpirtërore. Dhe Kosova, ah Kosova! Çfarë dashurie! Po edhe keqardhje e fuqishme: përdhunimet në kufi, të cilat zhvlerësojnë vrasjet, gjakun, meritë, urrejtjet... Ç'të të them! Më ke prekur. Dhe... jam i bindur se askush tjetër nuk e shikon si unë romanin tënd! Kam të drejtë të gjykoj duke krahasuar, po mbi të gjitha, ti or mik, depërton aq bukur në shpirtin e njeriut. Ti e do njeriun dhe po deshe atë, i ke duart të lira dhe shkruan me gjuhën e zemrës... Do më për Belulin?... Qeshëm. Natyra e bukur, ndonëse në ditë shkurti, e donte të qeshurën...

Pastaj gjej kohë dhe i kthehem ndonjëherë Majakovskit, Migjenit, vijon Anesti - shtruar, dhe luaj me vargjet e tyre. Më duket se i zotëroj. Aty janë figurat kozmike të papara. Heronjtë e ditës, të zakonshmit e mëdhenj, pushtues të zemrave. Prandaj lexuesi i vërtetë kridhet nën thellësitë oqeanike të mendimit. Pale të hysh në korin agjitativ të kohës! Zot! Të çdo kohe, dje dhe sot. Aty çvulgarizohet tema e madhe, mjerimi, puna, uria, komunizmi, heroizmi, skemat e rëndomta, sakrificat. Sot nuk lexohet më si dikur dhe kjo është e natyrshme. Duhet vëmendje tjetër, energji e nevojshme krijuese, dashuri, natyrë, udhëtime, çaste njerëzore të paharruara. Unë i besoj Poradecit, i cili thoshte shpesh se, është i lumtur ai poet që mbetet edhe me një libërth. Dhe unë lakmoj të lexoj ato libërtha. Në i gjetsha, kuptohet.

Sigurisht sot ka shumë për të lexuar. Po ç'e do? Them kështu se ka shumë pak lexues. Fundja leximi duhet imponohet. Çdo kafene – një bibliotekë. Sidomos për të vegjlit. Do të ishte ku e ku më mirë sikur çdo shtëpi një bibliotekë! Sepse leximi është edhe pezm, hakmarrje e fshehur për kulturën e munguar. More zotërinj, dua të them, shkrimtari është shkrimtar, ai është i lirë në demokraci, nuk merr nga shteti asgjë, nuk ka vënë parë për t'u bërë deputet, kritikon majtas e djathtas kur është rasti dhe nuk e ka mirë me politikanët. Po edhe lexuesi i madh, ai i vërteti, i tillë është dhe s'ka si të jetë ndryshe. Ja, ta them hapur, kudo ku kam vajtur, ndoshta për t'ju plasur në sy politikanëve që nuk dinë që ka një Kadare, se Shqipëria për ta është vetëm ajo fizikja, me bregdet, me Alpe, me prona, biznese, ndërsa për Kadarenë Shqipëria është e përjetshme shpirtërore. Nuk them, kjo është për çdo shkrimtar. Jo për gjë, po po flasim bashkë. Fundja lexuesi i mirë ka aq mall dhe ngacmime të thella artistike, pezm, po edhe e rrok gjer në fund shkakun, nga vjen, pse vjen, absurd, absurd pa mbarim. Shpirta të vdekur. Hë?...

Lexuesi duhet të jetë i pajisur me sens humor

dhe me shqisën e një nuhatjeje krejt të veçantë. Ai është gjithmonë te librat. Aty dehet, e ndien talentin e madh dhe botës i duhen ndryshuar shumë gjëra, forcë, mundësi të reja, kryevepra, ngjarje tronditëse letrare, por edhe një harresë e bukur, art i madh, çmenduri, origjinalitet, pëlqyeshmëri e lartë, më tepër njerëzli dhe më shumë fantazi... të cilat të bëjnë me krahë pranë letërsisë, të dhurojnë shumë filozofi, madje edhe filozofinë e absurdit..., të ngjallin respekt, dashuri dhe ... trishtim.

Edhe e sotmja është kohë kafkiane! Jo vetëm e djeshmja.

Duke lexuar shumë sikur nuk të mungon diçka vezulluese, jo si detaj, por ama e kupton më mirë ditën e sotme dhe se pushteti etatist është edhe pragmatist, se ne përfitojmë më shumë nga letërsia, sesa ajo prej nesh, se dimë më mirë të çmojmë atdheun, liderin (Ja tek e ke liderin e madhe, Putinin!), figurat e vogla të makinës shtetërore, njeriun e mërguar, nën-rogozin e shtetit, rininë e shthurur, spikamën e fuqishme të artit të munguar që e rropos njeriun mos më keq. Aty gjen fraza tronditëse, provokime, liberalizëm, mediokritet të aftë, jetën e shpërfillur, ushtrinë e amatorëve që e kanë fituar me kohë betejën kundër njerëzve të talentuar, përlulja para madhësisë së të mërguarve që mbajnë gjallë vendin... Por lexuesit e vëmendshëm janë të rrezikshëm! Mos i jepni fuqi njeriut që lexon, se ai të bën 'gjëmën': ndërton atdheun me fjalë zemre...

Lexuesi e di fare mirë se shkrimtari ziliqar s'e lexon kurrë tjetrin. Prandaj dhe unë librat e ziliqarëve nuk i lexoj. E dini? Sa kam mësuar nga inxhinieri koleksionist fierak (e kam nga qyteti im) Kozma Dashi, rreth mënyrës sesi duhet lexuar dhe të kthehesh në njeri të kultivuar, me aq kumte entuziaste, natyrisht që s'kam për ta gjetur kurrë më. Se të lexosh do të thotë të deshifrosh hieroglifet e papiruseve dhe shkrimin kuneiform të pllakave prej argjile, të kuptosh misterin e shkronjave të etruskëve që shpjegohen me gjuhën shqipe... Të lexosh do të thotë që t'i mbetesh besnik gjer në vdekje parimeve të shenjta, të kalosh prova të rënda, të ngrihesh kërcënueshëm mbi të këqijat, jeton thjesht dhe i jep botës kuptim, mënjanon trysnitë e pamundura, nuk bën kurrë sikur beson, në të vërtetë e pranon vetminë, vë në provë vetveten, njohjen, botën shpirtërore, nuk e ke frikë artin që e pëlqejnë (s'ma nxë goja!) *njerëzit e thjeshtë*, populli, po ca më shumë armiku që nuk gjendet e nuk shikohet. Jo, këtë s'mund ta mohojë kush, ndryshe bëhet një skemë e përmbysur, anatemohe pushteti, burojnë ide të patoluerueshme, përfton një polem të përzierë që të akuzon çdo çast. E di, miku im, po rilexoja Drejffysin, një libër që tani së fundi po bën namnin. Jo, këtu, kuptohet. Sidomos letra e shkrimtarit të madh natyralist dhe stilist po aq, Emil Zola,

drejtuar presidentit të atëhershëm të Francës. Dhe produkti? Nuk je më beniamin e dishepull i askujt, kërkon të vërtetat me këmbëngulje, kërkon artin gjenial. Jo më sharlatanët! Përndryshe je gati të dënosh njeriun, se e ke natyrisht më të lehtë, do që të gjithë të jenë të kulluar dhe përcmon ata që hiqen si të dërguar të perëndisë. E pra, mos kërmoni kaq shumë! Jetoni dhe pranojeni si një fenomen *lexuesin*, specie të dashur, si një fenomen që përsëritet rrallë, ose nuk përsëritet fare. Lutem që këtë ta kuptojmë.

E di se të lexuarit kërkon një ekstravagancë të madhe. Dhe gjithashtu di se kërkon edhe shkrimtarin më ekstravagant që të imponohet marrëzishëm. Ja, ta them haptas, pse fëmijët e të burgosurve e të internuarve, fëmijët e të deklasuarve i donin aq shumë librat e shkrimtarëve të mëdhenj (Kadarenë, fjala vjen), sepse ai erdhi tek ne me një formë të re, si ajër i freskët, duke u bërë simboli i ëndrrave, përplot mesazhe të guximshme. Leximi s'të lë kurrë në baltë si shokët, si fqinjët. Ai ta bën ndëshkimin më të lehtë e sugjestiv, saqë mund t'i besosh edhe iluzionit. Por në këtë rast të ndihmon intuita, ajo shqisa e padukshme që verbon këdo që nuk lexon.

Shkrimtari që po lexoj tani e vë gishtin në plagë, të shëron. Unë kështu e kuptoj. Të jesh shkrimtar kritik, pa lustër, pa bojëra, ta thuash një gjë ndryshe, të jesh i pranueshëm, të gesh një shteg për korrigjim, të mos e fshehësh pezmin, zemërimin, të jesh sa më i sinqertë, pa 'lakra'... Këtë ta dish edhe prej meje. Të jesh lexues i mirë do të thotë të reflektosh. Dhe me shokët e miqtë mos luaj pengun, mos u hiq së koti entuziast. Të del kallaji shpejt...

Të rrija një ditë pa lexuar këtë nuk e besoj a kurrë dhe më vonë, megjithatë e kuptova, se ke nevojë të reflektosh për ato që lexon. Sa të hyn në punë, a je më konkret dhe më me intelekt, a të ngre më lart, a je në gjendje ta kuptosh një rreng, a thakmohesh pas një historie rozë, fundja si mund të jesh një Drejfus shqiptar, a i kupton më mirë edhe fundërrinat, sa dhe si ngacmon, sa sfidon me famë, sa e bën që gjithçka të vijë sa më thjeshtë, si mund të ndryshosh apo të mos ndryshosh bindje, sesi ta kuptosh në të ka ikur koha apo se të ka ardhur koha e duhur, sesi të mos merresh me gjëra të rëndomta e që nuk të përkasin, sesi të mos krijosh shqetësim tek askush, sesi të mos bësh gjëra të dhimbshme. Kjo është krejt e natyrshme, se ti ke lexuar e bërë të tuat romanet dhe veprat e atij shkrimtari që s'lëvizin nga vendi. Në letërsi ka libra që lexohen ose jo. Po s'mund të thuash se një shkrimtari kaq të njohur, nuk ia lexon librat. Ato të thithin, të rrëmbejnë, të bëjnë për vete. Dhe ti merr tashmë një nur tjetër, ngre në krahë një barrë të madhe, pse jo edhe për të shpëtuar njerëzit, popullin nga jeta e rëndomtë. Po a i ke sytë në ballë? - pyes veten. Shkrimtari i madhi e shpëton popullin e tij në librat e veta. Dhe të bën si veten, të famshëm. Ndoshta nuk e dini këtë, se ju rëndom nuk keni qenë lexues të librave të shkrimtarëve të mëdhenj. Lexova romanin e Roland Gjozës, "Baterflaj blu", pa u nisur nga faktet e njohur, as nga mllafi foljor. Ndryshe kthehesh në zhgan ekstremistësh, bie në shtrëngesa të mëdha të brendshme. Mjafton, e lexova dhe u njësove me elegancën e shkrimtarit, me botën e tij dhe e bëra timin Migjenin e tij. Leximi të bën mirë dhe të ndihesh i fortë, i suksesshëm, i qartë dhe vazhdimisht i sinqertë. Më pëlqejnë shkrimtarët shqiptarë, sikur më ngopin, më japin shumë energji. Janë gjëra që i shoh dhe i gjej tek vetja ime, në tërë botën time. Dhe kjo më jep shpirt, instinkt, më ngazëllen... Kur lexon s'ke si bie në qetësi, pa gjetur një fije arsyeje, megjithëse nuk mund të shijosh frytet vulgare, po mjaft argëtuese të një dite të zakonshme. S'ka shaka, mund të jesh i dashuruar, mund të rrihesh me grushte, mund të shkosh me femra, mund të shohësh pa ndërprerë filmat e rinj në televizion, mund të shohësh në video vetëm Kadri Roshin, Sandër Prosin, Tano Banushin, Sokratin, puthjen e parë të "Tana", mund të çirresh sa të duash në stadium, por jo, s'ka si leximi!

... Duke lexuar ti shikon nga dritarja me një brengë sflitëse, me një gaz të pandreqshëm dhe me një melankoli rrëqethëse, duke të shoqëruar psherëtimat për t'u pasur zili. Dhe kjo s'është pak. Gjithnjë duke këqyrur nga afër rekuizitën e fundit të teatrit të ditës, duke nuhatur parfumin tundues, aventurat plot mister turbullues. Ia vlen të jetosh me këtë peng të pazëvendësueshëm. Po edhe sikur vetëm për kaq: të ndihesh vetvetja dhe i famshëm, që ke bërë tënden dhe që nëpërmjet leximit ke fituar një botë të tërë...

Tiranë, më 28.02.2022

1. Libri që po lexoj ndërkohë.

E kam zakon të filloj disa libra përnjëherësh. I filloj dhe i vazhdoj paralelisht. Zakonisht lexoj kapitujt e parë dhe të dytë pastaj filloj t'i jap prioritet ngjarjes dhe mënyrës së shkrimit që më tërheq më shumë. Sapo mbarova "Tunelin" e Sabato-s, me përkthim të Mira Meksit dhe nuk më zhgënjëu. Gjithashtu po lexoj ndërkohë paralelisht, "Dëmtuar gjatë rrugës" të Mustafajit dhe "Një shaka e vogël me vdekjen" të B. Hoxhës. Por kam edhe libra të tjerë me të cilët "ngrohem" çdo mëngjes dhe të cilët janë "dhiata stili" si "Të fejuarit" e Manzoni, "Njëqind vjet vetmi" në përkthimin e mrekullueshëm shqip të Meksit.

2. Libri që më ka ndryshuar jetën.

Mund të thosha librat që më kanë ndryshuar jetën, sepse nuk e di të tjerët, por mua, shumë libra bashkë, ma kanë ndryshuar jetën. Doja të thoja Libri, si fenomen, si akt intelektual ma ka ndryshuar jetën. Kam filluar që i vogël ta kërkoja atë. Më pas iu futa skulpturës, por 19 vjeç, ashtu natyrshëm, ndërrova drejtim. Lashë artin e skulpturës dhe iu futa poezisë. Librat e atëhershëm ishin të shumtë. Kadare, Markezi, Flober, Balzak, Gogol. Por sidomos vellimet poetike të: Nerudës, Hikmet-it, Witmani-t, Lorkës, Poezi spanjolle përkthyer nga Aurel Plasari, dhe sidomos poezia franceze e simbolistëve dhe të ashtëquajturit poetët e mallkuar. Me në krye Rrembonë, Malarme, Verlen dhe Alfred dë Myse. Kanë qenë këto autorë që ma ndryshuan jetën me tërë mend sepse 19 vjeçar iu futa serjozisht poezisë dhe shkrova mbi 200 poezi, ndarë me tre vëllime akoma të pabotuar.

3. Libri që do të doja të kisha lexuar.

Po të llogarisim si mesatare një libër në javë, atëherë i bie që njeriu nuk mund të lexojë gjatë jetës së tij më shumë se 3000 libra. Një ritëm i mirë për të pasur një kulturë të gjërë. Shkrimi i mirë nuk bëhet pa kulturë universale. Ndaj, ç janë 3000 libra, në krahasim me mijra libra të cilët nuk do të kemi kurrë mundësi t'i lexojmë. Ndaj librat që do të doja të kisha lexuar janë pjesa më dërrmuese e pengut. Psh, do të doja të lexoja Vedat në origjinalin sanskrisht. etj

4. Libri që pati ndikimin më të madh në shkrimet e mia.

Dy libra kanë patur ndikim të madh në formimin tim si shkrimtar. Në pjesën e parë të krijimtarisë, në vitet 90 ka qenë "Ftesë në studjo" të Kadaresë. Dhe më vonë, pas pjekurisë letrare ka qenë libri: "Njëqind vjet vetmi" i Markezit.

5. Libri që më ndryshoi mendjen

Një seri librash ja ndryshojnë mendjen shkrimtarit. Psh, absorbimi i teksteve hyjnore monoteiste, ma ka kthjelluar mendjen dhe ma ka theksuar bindjen spirituale dhe idealiste që nuk jemi produkt i rastësisë, por jemi pjesë

Pyetësori "Librat e jetës sime"

ARTUR SPANJOLLI

Libri që pati ndikimin më të madh në shkrimet e mia: "Ftesë në studio" dhe "Njëqind vjet vetmi"

e një projekti të madh kozmik. Romanet nuk ma kanë ndryshuar jetën por ma kanë qartësuar atë. Të lexosh libra don të thotë ta shohësh botën nga një këndvështrim i ri. Nga një pikpamje tjetër dhe filtruar nga një sensibilitet i ri. Kjo është pasuria më e madhe e njeriut.

6. Libri i fundit që më bëri të qaj.

Librin e fundit nuk e kujtoj por shpesh faqet plot pathos më bëjnë të më dalin lotët. Bibla, Kurani, Dhiata e Vjetër, kur i lexoj më bëjnë të lotohem. Faqet plot pathos, poezitë e Poradecit, poeti Heinrich Heine, ose serjoziteti dramatik i prozave të shkurtëra të Rembosë. Librat e mirë ndryjnë brënda energjinë njerëzore, shpërndarë nëpër fjalë, vargje o përshkrime.

7. Libri i fundit që më bëri të qesh.

Mos ma merrni për mendjemadhësi, por më bën për të qeshur mediokriteti dhe mungesa e seriozitetit. Për të shkruar një libër të mirë, një poezi të mirë duhen vite dhe vite djersë, lexime, reflektime dhe eksperiencë jete. Nuk mund ta quash veten poet apo shkrimtar, nëse boton një libër. Pa bërë xhiron 360 gradëshe të njohjes, nuk mund të shkosh seriozisht askund.

8. Libri që më vjen turp që s'e kam lexuar ende.

Ka shumë libra që akoma nuk i kam lexuar. "Lufta dhe Paqja". "Uliksi-n e Xhojsit, nuk e kam lexuar kurrë të plotë. Libra që me siguri do t'i lexoj në të ardhmen.

9. Libri që kam dhuruar.

Zakonisht dhuroj librat e mi edhe pse numri i kopjeve që shkrimtari ka nuk mjafton kurrë. Kujtoj se disa muaj më parë dhurova "Komedinë Hyjnore" adaptuar në prozë në gjuhën italiane. Leximi i Dantes në prozën e sotme i lejon lexuesit të kuptojë më mirë udhëtimin e Dantes. Udhëtim i cili në gjuhën origjinale të 300-tës është aq i vështirë dhe shpesh fare i pakapshëm. Ndaj Dante në origjinal, studiohet dhe nuk lexohet.

10. Libri me të cilin dua të mbahem mend.

Shpresoj që librin më të mirë akoma të mos e kemë shkruar. Me këtë filozofi njeriu nuk plaket kurrë dhe është gjithnjë optimist. Por libri të cilin e kam më për zemër deri tani është një roman i vogël me titull: "Teqja". Është një degëzim i sagës familjare me tre pjesë: "Konika e një jete në heshtje". Libër të cilin e kam botuar në Itali. Aty, janë bazat e një kërkimi shpirtëror. Ç'duhet të bëjë pra njeriu që të rritet shpirtërisht dhe moralisht. Libri doli si trysni, si përthithje dhe absorbim i shkrimeve hyjnore dhe aty unë shkrova një koncentrat mendimesh mbi të ecurit mirë shpirtërisht në jetë. Duke aspiruar kështu përsosjen morale.

11. Libri që më bën të ndihem mirë.

Janë disa por po përmbahem. "Odiseja." "Don Kishoti". "Tonio Kröger" etj. Pa dyshim, një nga librat të cilit i rikthehem me ëndje është "Iliada". Aty ka gjithçka. Ajo është kryevepra e njerëzimit. Jo vetëm sepse kthimi në shtëpi është ëndërra më e madhe njerëzore, por aty gjejmë gjithçka. Sakrifika e Penelopës, qeni i cili sapo njej padronin mbas 20 vjetësh, ngordh. Brumi turbullues i proçëve. Petkat prej lypësi të Odisesë, hakmarrja e shenjtë. Gjithçka është kryevepër dhe gjithçka është përshkruar me një regjistër fjalësh hyjnore. Aty njeriu nuk është ai i sotmi. I vogël, i humbur, Kafkjan dhe plot probleme ekzistenciale. Aty njeriu është madhështor, gati një me hyjnitë, i lartësuar deri në Olimp. Një kryevepër e letërsisë botërore.

12. Libri që mendoj se është më i nënvlerësuar.

Mendoj se librat e mirë historikisht janë nënvlerësuar. Vetëm koha i jep atyre vendin që meritojnë. Shesin aq shumë kopje shkrimtarët mediokër dhe thirren kudo sepse bëjnë parà, por vlerat e vërteta në letërsi kanë nevojë për faktorin kohë. Ka shumë libra të mirë në panoramën ndërkombëtare të cilët veç për faktin se nuk janë popullor, nuk botohen prej vitesh. Psh, në Itali ku jetoj, Stefan Cvajg apo Remarku, njihen fare pak. Vite më parë, kur nuk gjeja librat e Cvajgut habitesha krejt këtu ku jetoj.

Të flasësh për librat është sikur të flasësh për kokrrizat e rërës në plazh aq e madhe është bota e tyre, por njeriu të paktën dy tre autorë klasikë për çdo komb duhet t'i njohë patjetër.

**Xhelaludin RUMI
(1207-1273)**

Përtej mendimit: të bësh mirë apo keq,
Është një fushë. Më prit të takohemi aty.

Kur shpirti shtrihet mbi bar,
Bota është tepër e ngarkuar të flasësh për të.
Idetë, gjuha, madje dhe togfjalëshi – njëri-tjetri
Nuk kanë asnjë kuptim.

**Wisława SZYMBORSKA
(1923-2012)**

LAVDËRIMI I MOTRËS TIME

Motra ime nuk shkruan poezi
Të gjitha shanset janë që ajo nuk të mos
fillojë të shkruaj poezi.
I ka ngjarë Nënës që gjithashtu nuk shkruajti
poezi
Po ashtu dhe Babait që dhe ai nuk shkruajti
poezi,
Poshtë çatisë së motrës time e ndjej veten
xham!
Asgjë nuk do ta tundoj burrin e saj që të
shkruaj poezi
Dhe, ndonëse tingëllon si një poezi e Adam
Maqedonskit,
Asnjë nga farefisi im nuk është i ngatërruar
me shkrimin e poezisë.

Në tavolinën e motrës time nuk gjen poezi
të vjetra,
Dhe as poezi të reja në çantën e saj të dorës,
Dhe kur më fton për darkë,
E di se nuk ka asnjë qëllim që të më lexoj
poezitë e veta,
Motra gatuan supëra të mrekullueshme pa
provuar në intervale të na lexoj poezi,
Dhe kafja e saj nuk derdh njolla në
dorëshkrime.

Ka shumë familje ku askush nuk shkruan
poezi,
Por dhe kur ndodh që shkruajnë, është veç
një që shkruan.
Ndonjëherë poezia rrjedh në katarakte
brezash
Gjë që krijon shtjella frike në marrdhënjet
familjare.

Motra ime krijon një prozë të shkëlqyer me
të folur,
E gjithë krijmtaria e saj janë kartolinat nga
vend-pushimet,
Ku ajo premtion të njejtën gjë vit pas viti:
Se, sapo të kthehet
Do na rrëfej çdo gjë,
Çdo gjë,
Çdo gjë!

WISLAWA SZYMBORSKA

**NGA POEZIA
BOTËRORE**

Përktheu Rudolf MARKU

LAVDËRIMI I VETË-PËRÇMIMIT

Skifteri nuk gjen asgjë për ta quajtur veten
fajtor,
Ngurrimet janë të huaja për panteren e zezë,
Piranjat nuk kanë asnjë dyshim për
drejtësinë e veprimit të tye,
Gjarpërinjt me zile e aprovojnë vetveten pa
asnjë rezervë,

Nuk ekziston çakalli që bën auto kritikë,
Karkalecët, krokodilët, krymbat, mizat e kalit
Jetojnë ashtu siç jetojnë dhe janë shumë të
kënaqur nga jeta.

Zemra e balenes-vrasëse peshon 100 kile
Dhe nga pikëpamjet e tjera është shumë e
lehtë

Nuk ka asgjë tjetër që të ngjasoj më shumë
me kafshën,
Se një ndërgjegje e pastërt,
Në planetin e tretë të Diellit.

**MEI YAO CH'EN
(1002-1060)**

NJË ËNDËRR NATËN

Në dritë të diellit shoh ëndërr
Sikur jemi së bashku. Natën ëndërroj :
Ajo është bri meje. Mban
Lëmshtin me fije të ngjyera.
E shoh të përkulur,
Mbi trastën ku mbani fijen e mëndafshit. Ajo
Arnon a kthen mrapsht rrobat e mia,
Ka frikë se mos do të dukem
I lodhur dhe zhele-mel. E vdekur
Më sheh në çdo hap. Kujtesa e përhershme
E saj më shtyn drejt vdekjes.

**Blaise CENDRARS
(1887-1961)**

FRISCO-CITY

Është një skelet i ngrën prej ndryshkut,
Motori i riparuar njëzet herë nuk bën më
shumë se 13-14 kilometra në orë,
Për të kursyer thëngijit dhe qymyrin e
shtrenjt, veç pluhur -qymyri është lënda
djegëse e saj,
Velat e bëra shkel e shko ngrihen kur ka erë
të mbarë,
Me fytyrën e vet kuqaloshe vetullat
shkurrake hundën me puçrra
Zoti Hopkins është një detar i vertetë
Vathë prej argjendi i varen prej veshëve të
shpuar
Ngarkesa e anijes janë arkivolet eskluzeve
të Kinezëve
që kanë vdekur në Amerikë dhe
kanë lënë amanet
të varrosen në atdheun e tyre
Kutitë e stërzgjatura janë lyer me të kuq a
blu të lehtë ose të mbuluara me
gërma të arta
Nga ato kutitë e tipit të tregtisë që është e
paligjshme për transport!

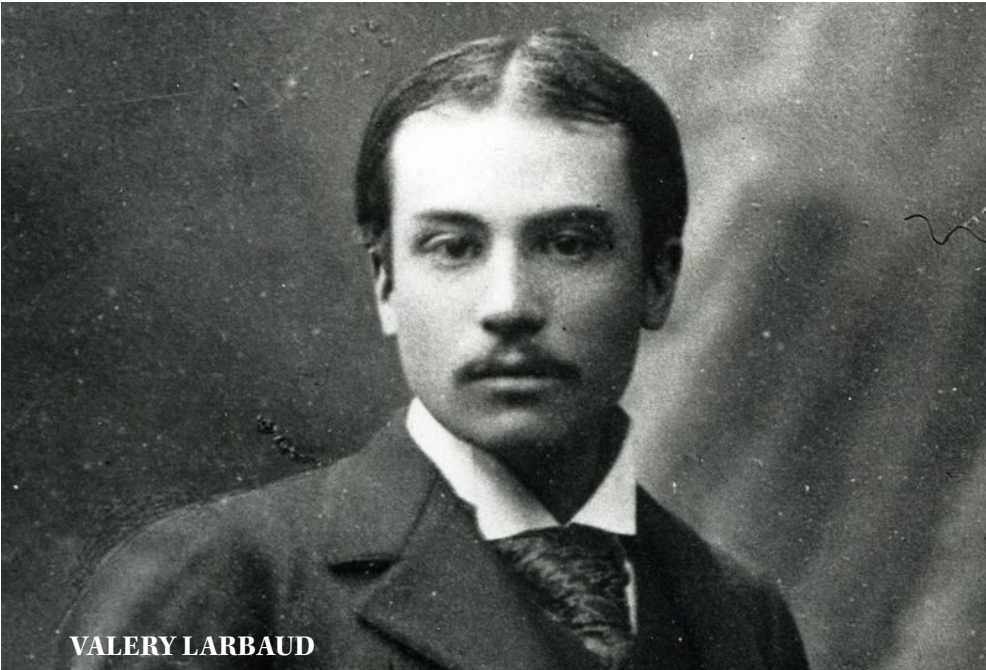
**Valery LARBAUD
(1881-1957)**

PAMJE

1.
Një ditë në lagjen popullore të Kharkovit
(Në Jug të Rusisë ku të gjitha gratë
Mbajnë shalle-koke të bardhë si të ishin
Madonat!),
Pashë një grua të re që kthehej nga kroj,
Tek mbante, në stilin -rus,si gratë e Romës
në kohën e Ovidit),
Dy kova në cepat e një shkop-druri,
Të mbajtur në drejtpeshim mes qafës dhe
supeve,
Dhe pashë dhe një fëmijë me lecka që u
afrua dhe diç i tha asaj.
Gruaja, duke përkulur trupin hijshëm nga
ana e djathtë
Uli kovën me ujë të kthjelltë poshtë afër
kalldrëmit,
Në një nivel me buzët e fëmijës që u përkul
të pinte etshëm.

2.
Ishte mëngjez, në Rotterdam, në Gjiun
Boompjes
(18 Shtator, 1990), rreth orës tetë)
Kur vura re dy zonjushë që qenë nisur për
punë,
Në anën e kundërt me urën e madhe të
hekurt, tek i thonin Mirupafshin njëra-
tjetres,
Rrugët e tyre ndaheshin;
Me aq butësi u përqaftuan, duart u
dridheshin,
Donin, por nuk mund të ndaheshin, buzët
e tyre
U shtërnguan trishtueshëm duke parë njëra
tjetren në sy...
Qëndruan kështu gjatë mes turmës së
rremuejshme,
Ndërkohë që motobarkat bënin zhurmë në
lum,
Dhe trenat vërshtëllues manovronin në urën
e hekurt.

3.
Mes Kordoves dhe Sevijës
Është një stacion ku të gjithë trenat ekspres

VALERY LARBAUD

të Jugut
Pa asnjë shkak të dukshëm, ndalen.
Më kot udhëtarët përpiqen të shohin ndonjë
fshat
Përtej stacioni të fjetur, poshtë eukalipseve
Mund të shohësh çdo gjë, veç fshatrave të
gjelbërt dhe ngjyrë ari të Andaluzisë,
Përtej rrugës, në anën tjetër të shinave,
Është një kasollë bërë nga degë të zeza dhe
baltë,

Nga fishkëllimat e trenit, fëmijë me zhele
dalin poshtë- përpjetë,
Motra më e madhe u prin drejt platformës,
Duke buzëqesh, pa thënë as dhe një fjalë,
Kërcen për monedha;
Këmbët i duken të zeza nga pluhuri i dendur,
Fëtyra e errët, e pistë nuk ka asgjë të bukur;
Kërcen, dhe përmes vrimave të mëdha të
fustanit të rrjepur gri,
Mund të shohësh hovet e lekurës së saj,
kofshët e çveshura
Dhe ulje-zbritjet e barkut të verdhë e të
vogël;
Nga kjo pamja, shumë burra,
Mes aromës së purove, zgërdhihen me ephsh
në vagonat e ngrënjes.

Post- Scriptum:

O Zot, a mund ta bësh të mundur
Që unë ta njoh atë gruan e ëmbël në jug të
Rusisë,
Dhe ato dy vajzat mike në Rotterdam,
Dhe vajzën lypëse të Andaluzisë,
Që të mund të bashkohem me to,
Me një miqësi të pandashme?
(Edhe pse kurr nuk do ta lexojnë këtë poezi,
Edhe pse nuk e dinë emërin tim, dhe atë
çfarë ndjej në zemër,
Prapë ato ekzistojnë, dhe jetojnë në këto
çaste),
A mund ta bësh të mundur që unë të provoj
gëzimin e madh veç duke i njohur?
O Zot, për ca arsye, e ndjej se me këto katër
njerëz
Mund ta pushtoja tërë botën !

**Jean FOLLAIN
(1903- 1971)**

PASQYRË

Duke ngjitë shkallët lart,
Me shkallaret dru lisi të errët,
E sheh veten përballë pasqyrës,
Me kornizë të ngrënë nga krymbat;
Kqyr torsion e vet lakuriq dhe të virgjër
Gjithë peisazhi jashtë ndizet flakë
Derisa te këmbët e saj vjen
Një kafshë e zbutur shtëpijake
Veç për t'ia kujtuar
Pjesën e gjallë të kafshës
Që fsheh në vetvete
Trupi i Gruas.

LI PO

(701-762}

U ZHDUKËN ZOGJT

U zhdukën zogjt në qiell,
Tani dhe reja e fundit do të çbëhet.

Rrimë së bashku, mali dhe unë,
Derisa veç mali mbetet!

DAVID KIRBY

(1944-)

NJË STRUKTURALISTI FRANCEZ

Pa asnjë modesti, Teodorov
Në parkun ku po lexoj,
Nënat e reja dhe gratë punëtore
Ngrenë fustanet dhe hapin bluzat e veshura
Në diell, teksa fëmijët lozin,
Pleqt përgjumen, ndersa unë përpëlitëm
Me Poetikën tënde. Kur do ngre sytë prapë
Ndoshta të gjitha do jenë të çveshura,
Të gatshme të tunden në shilarse a në
xhunglën e palestres,
Gjokset e tyre do shkojnë lart -poshtë dhe
këmbët e gjata do flakërojnë
Në mesin e dritës së mesditës. Ah, ai zyrtari
I Policisë Bashkiake
Që më pa me aq përçmim,
Kur më pyeti se çfarë bëja në Paris,
Dhe unë që e rrejta, Teodorov
Kur mblodha supet dhe thashë- Asgjë!

ADAM ZAGAJEWSKI

(1945-2021)

PASQYRË-MAKINE

Në pasqyrës e pasme të makinës papritë,
Pash madhësitinë e Boulevardit Beauvais.
Gjërat e mëdha jetojnë brenda sendeve të vogla
Për një çast!

WILLIAM BUTLER YEATS

(1865-1939)

KUR TË JESH PLAKË

Kur të jesh plakë, me thinja dhe tërë gjumë,
E pranë zjarrit të kotesh, e kapë kët'libër në dorë,
Ngadalë lexon, dhe ëndërron për atë
vështrim hyjnor

Që sytë e tu kishin, dhe hijet e thella që kanë
lënë gjurmë;

Sa njerëz i deshtën çastet e tua plot hir e
gëzim,
Dhe deshën bukurinë tënde-me dashni a
rrenë,
Por veç një burrë e deshi shpirtin tënd që
s'pren,
Dhe desh pikëllimin e fytyrës tënde gjithë
ndryshim.

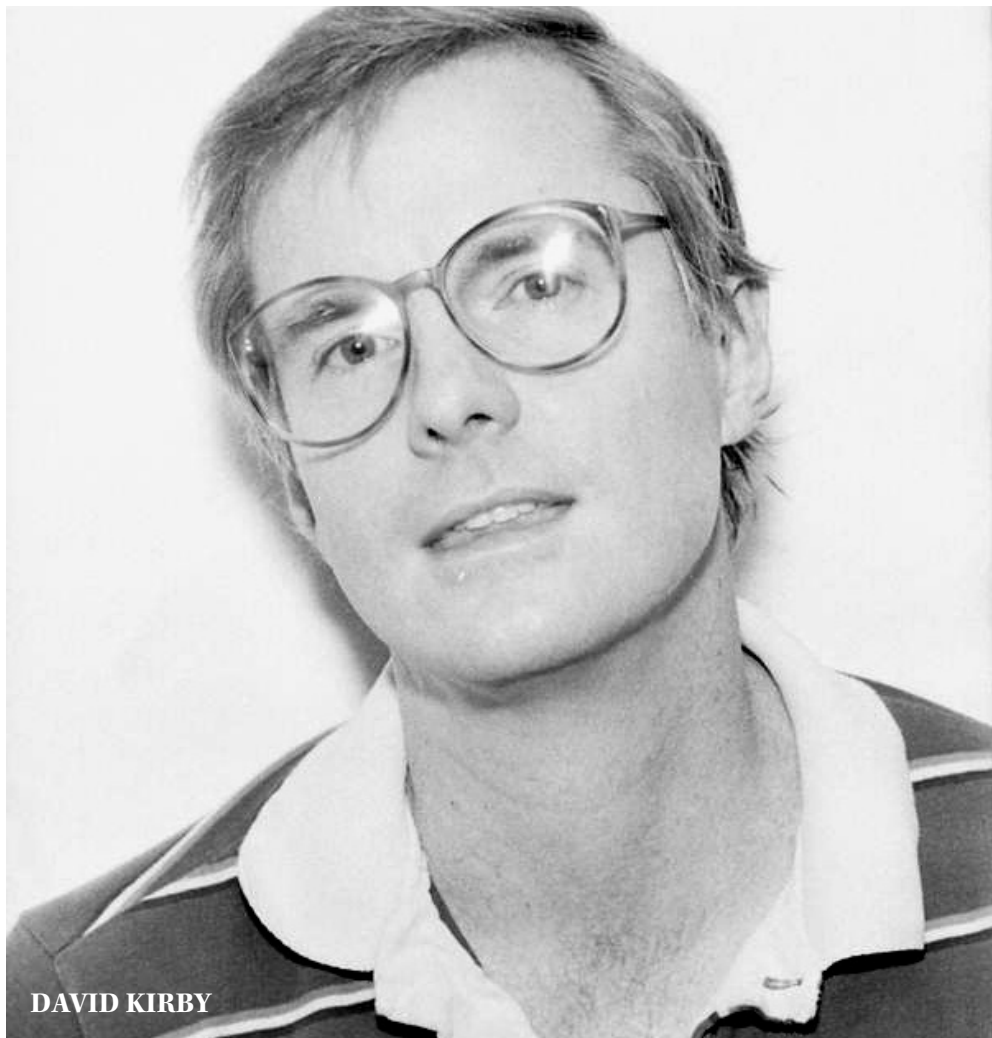
Dhe tek përkulesh pranë flakëve që kanë
mbetë
Pëshpërit, me pak trishtim,se si Dashnia ikë,
Dhe se si Dashnia ecën lart përmbi malet
thik'
Dhe në grumbull yjesh fsheh fytyren e vet.

YEHUDA AMICHAÏ

(1924-2000)

SA KEQ, NE ISHIM NJË
SHPIKE KAQ E MIRË

Erdhën dhe i ndanë me thika
Kofshët e mia nga kofshët e tua,

Me sa di unë,
Ata qenë të gjithë kirurgë. Kirurgë të gjithë.

Erdhën dhe na çmontuan
Njerin menjanë dhe tjetrin menjanë.
Me sa di unë,
Ata qenë të gjithë inxhinierë. Inxhinierë të
gjithë.

Sa keq. Ne ishim një shpikje
Kaq e mirë, kaq e bukur.
Ishim një aeroplan i bërë prej burri dhe
gruaje.
Me krahë, në ajër ca kohë qëndruam,
Bile për pak sa nuk fluturuam!

LETER

Të qëndrosh në veranden e një hoteli, në
Jeruzalem
Dhe të shkruash: Sa bukur ikin ditët
Ng shkretëtira në det. Dhe të shkruash :
Lotët këtu
Thahen menjëherë. Kjo njollë e vogël
Është një lot i shndrruar në bojëshkrimi.
Kështu
Shkruanin një herë e një kohë.

Kam vizatuar një sferë përreth lotit.

Koha ikën-si ajo në telefon
Që qesh a qan larg prej meje,
Çfardo që dëgjoj, nuk mund ta shoh,
Çfardo që shoh, nuk arrij ta dëgjoj.

Nuk ishim të kujdes-shëm kur thamë 'Vitin
tjetër,
Ose ' Një muaj më parë.. Fjalë të tilla
Janë si copa të thyera xhamash. Mund të
vritesh me to,
Ose mund të presësh venat. Ka plot që bëjnë
gjëra të tilla.

Por ti je mrekullisht e bukur, si interpretimi
i librave të shënjt,
Numri i madh i grave në vendin tënd të
largët,
Të solli tek unë, por statistikat e tjera
Të rrëmbyen prej meje.

Të jetosh do të thotë me ndertu një anije
dhe një port detar, njëkohsisht.
Dhe ta përfundosh Portin
shumë kohë pasi anija është mbytë.

Dhe ta mbarosh: Mbaj mënd
Se ishte mjergull. Dhe kushdo
Që mban mënd mjergullën
Çfarë tjetër mund të mbaj mënd ai?

WILLIAM SHAKESPEARE

(1564-1616)

KJO NESER, NESER, NESER

Kjo Nesër, Nesër, Nesër,
Na heq zvarrë me çapa të vegjël nga dita në
ditë,
Der' tek rrokja e fundit e kohës që mbajmë
mend,
E të gjitha të Djeshmet mashtrueshëm na
kanë sjellë në pritë
Në rrugën e Vdekjes së pluhurt.
Shuaju, shuaju, o qiri jet'shkurtë!
Jeta nuk është gjë tjetër veç një hije që ecë a
një aktor i mjerë
Që në një orë të vetme fryhet, e pastaj është
gjithë pezmatim,
E pastaj harrohet. Jeta është një përrallë,
Q'e tregon një i marrë gjithë tinguj dhe
tërbim,
Që nuk thotë asgjë e nuk ka asnjë kuptim.

Qe një nga ato ditët e bukura të majit që të mbushnin plot jetë, kur G. Kodra qe takuar, madje krejt papandehur, me njeriun misterioz, i cili me sa pati kuptuar Ai, quhej me një emër të çuditshëm Pellazgjik Koha

G. Kodra hyri në bufenë “Anija aliene”, në të cilën kishte vite e vite që pinte kafe. Rrallëherë ai ulej me dikë. Kafënë e pinte vetëm, por vetminë nuk e ndjente kurrë. Kridhej në botën e artit, filozofisë e misterit, aq sa koha 30 deri 45 minuta rëndom që kalonte aty, ishte sall një çast i bukur, në të cilin ndihej si zog u që ka dalë nga kafazi... G. Kodra rëndom nuk rrinte brenda Shtëpisë të quajtur trup që përbëhej nga eshtrat, mishi e gjaku, por dilte dhe as vetë nuk e dinte se kah shkonte, se kah bredhte. Mbase kjo i pëlqente; i pëlqente nga që në këtë udhëtim e ndjente vetën të shndërruar në ide; një ide gjeniale që ushqehet me ëndrrën e vet plot mister e dritë. Edhe ëndrrën edhe misterin e kishte të bollshëm. Ushqehet me të...

Një dit Kur G. Kodra po kalonte ca çaste në peizazhin plot mister, dritë e harmoni, në atë peizazh ku çuditërisht edhe vetë ishte përbërje e peizazhit, e misterit, dritës dhe harmonisë, tek po rrinte bri lumit, me atë pamjen e tij të çuditshme që tregonte se këtu është gëzhoja, ndërkaq gjithçka tjetër ka mërguar diku në ato hapësira që i njihje vetëm ai dhe nuk i shpjegonte dot ose atyre që ua shpjegonte nuk e kapnin dot, madje edhe një segment të vetëm s’e kapnin. Gati qe kotur bri lumit kur butësisht e preku një dorë në sup. Ky u habit me praninë e atij që u gjend aty, nga që nuk e kuptonte nga erdhi ajo prekje. Pak çaste më parë kur thashë se aty bri lumit, ku edhe e kishte kaluar fëmijërinë G. Kodra, në këtë hapësirë plot hije që i thoshin Mriz; kur i shikojte, e para gjë që të kapte shikimi ishin sytë e tij, të largët e turbullt, mërguar diku në pafundësi kohe e hapësire... -T’u ngjatjeta! – i tha njeriu i mistershëm...

G. Kodra ngriti kokën pak duke u mbrojtur me duar nga rrezet e diellit që në atë moment derdheshin nga zeniti, dhe pasi pa fytyrën e tij me një habi të pashpjegueshme, pas një mëdyshjeje të shkurtër të të menduarit se ku e kishte parë këtë fytyrë, ia ktheu paksa me frikë: “T’u ngjatjeta!” Tek po ulej pranë G. Kodrës, njeriut të mistershëm i preku buza pak në gaz; “po – tha – e di.” Njerëzit më shikojnë me habi, thua se tek unë shohin një jashtëtokësor, por ata nuk e dinë se edhe vetë janë të tillë”. G. Kodra s’ tha gjë, megjithatë, fytyra e sytë shprehnin misterin e të panjohurës që ai e shihte te i sapoardhuri. Pas një mëdyshjeje që zgjati pak çaste, G. Kodra iu drejtu njeriut të mistershëm: “Mos je ti ai njeriu i fëmijërisë sime që u pate shndërruar në Zog kur me nagant deshi të të gjuajë Martini e Gjeloash Ukës, pasi i pëshpëritën diçka në veshë hoxha, Mulla Janusi dhe pader Gjoni i Gegë Kodrës?” Njeriu i mistershëm as nuk e pohoi, as nuk e mohoi. Shikimi i G. Kodrës tani më këmbëngulës u përplas në fytyrën e njeriut që ende s’ia mësoi emrin, por ky e shikoi disi me nostalgji dhe buza sërish i preku në gaz. G. Kodra, pasi u mendua ca, tash me një siguri më të madhe pohoi paksa mendueshëm: “Ti duhet të jesh Ai! Atë botë isha vetëm dhjetë vjeç. Po, po... Ti duhet të jesh Ai!” Njeriu misterioz ia zgjati dorën dhe përmbysi heshtjen duke pohuar: “po, unë jam ai...”. Tash G. Kodra qe edhe më i habitur se pak më parë. Tjetri e vërejti habinë dhe në mes habisë njëfarë lloj frike të mistershme... Pas një heshtjeje bukur torturuese njeriu i mistershëm me një tis humori vazhdoi “po, unë jam si Kometa e Halejit... Shihem njëherë në shtëdhjetë vite!” G. Kodra, mendoi me vete, “po, tash po i shkeli të tetëdhjetat”. Pasi u mendua ca i nëpërdhëmbi thellë vetes diçka... diçka me plot frikë e medyshje duke ia shtruar pyetjen ati pyllit të çuditshëm të mendjes: “si është e mundur... ky njeri, të cilit ende nuk ia mësova emrin, të jetë po me atë pamje, po me atë moshë edhe pas shtatëdhjetë vitesh?!!! Njeriu i mistershëm, pas një heshtjeje torturuese,

NJERIU I MISTERSHËM

Tregim nga Ismet ALIU

sikur e kapi frikën e mistershme të G. Kodrës, pasi i shko i buza në gaz, u dëgjua një “hi-hi-hi-hi” që i ngjante rrokullisjes së një orteku të largët, të largët, që s’e kap dot syri e megjithatë të sjellë mister, frikë e habi... Kur e ndali atë “rrokullisje” të zërit shtoi: “Po, unë jam Pellazgjik Koha, jam si Kometa e Haleit shihem njëherë në 65 -70 vjet dhe, sërish, por tash pazëshëm, preku në gaz.” G. Kodra e kuptoi se tisi idiot rrëfimit të njeriut misterioz nuk po dilte prej mjegullës së misterit, por përkundrazi misteri po bëhej më i mistershëm...

G. Kodrës, papandehur, i erdhi një mendim të ikte. Të thente qafën dikah, por ndjeu se për shkak të moshës s’do të mund të ikte. Pastaj iu kujtua se as atëherë kur ky ishte fëmijë, ky farë Pellazgjik Koha, të cili sot, rastësisht, ia mësova emrin, edhe pse atëbotë deshën ta vrisnin, nuk kishte shfaqur asnjë shenjë dhune, madje në vend të ndonjë veprimi agresiv, ai s’ kishte bërë gjë tjetër vese sa çel e mbyll sytë, ishte shndërruar në zog dhe ata që donin ta vrisnin i kishte kundruar nga maja e plepit. Tek sa qe zhytur ky në ujërat e fëmijërisë, i kujtohej se edhe hoxha Mulla Janusi, edhe pader Gjoni i Gegë Kodrës, shumë vjet më vonë kishin thënë se ai ka qenë marifet i djallit. Të dy këta, derisa i kishte mbuluar dheu i zi e kishin falendëruar Zotin që paskëshin shpëtuar pa therrë në këmbë.

(shumë kohë më vonë, G. Kodra do ta përshkruajë zotin Pellazgjik Koha kështu: “ishte rreth të dyzetave. As atëherë, as më vonë nuk e kam kuptuar se si ka mundësi që njeriu që ka dyzet vite sot, edhe pas gati shtatëdhjetë vitesh, të jetë përsëris dyzet vjeç. Kurrë kësaj nuk ia kam gjetur fillin. Kurrë nuk i kam gjetur ndonjë shpjegim për të qenë. E kam ndier veten pafundësisht të vogël dhe kam ardhur në përfundim se dija e intelektit ynë nuk arrijnë larg. Ne nuk i njohim dijet e mistershme hyjnore dhe fenomenet që me vullnetin e Zotit ndodhin në pafundësinë e kohehapësirës...

Pellazgjik Koha kishte sy të thellë që të ngjanin në humnera ku shkëlqente një dritë e çuditshme si përzjarrje malli. Në kokë kishte një si lloj plisi, ndërkaq në pjesën që mbulonte ballin, në plis, kishte një sy që dukej si diell dhe dukej se nuk shikonte këtu, por diku tej, kryqetërthor kohës. Me

një fjalë, gjithçka, fytyra, trupi veshja, ani se kamuflloheshin, ishin të moçme sa vetë bota. Kur e pata pyetur “sa vjeç je?” Ai pasi pati qeshur, pati shtuar. “Ç’ të të them?! Ti nuk do ta besosh, siç nuk besuan të tjerët deri tani, megjithatë, lexoj mesazhin e habisë tënde, ndjej se në kokën tënde ke një pështjellimë rreth kohës. Unë nuk e di sa vjeç jam, mbi këtë përgjigje ka mbirë bari i harresës, por mbaj mend çastin kur zbritëm këtu në Tokë. Nuk e dini ju ç’ mallkim më zuri, të mbetem fillikat, pa askënd. Ju, miku im, kohën e ndani Para Krishtit dhe pas Krishtit. Edhe ajo Pra Krishtit edhe kjo Pas Krishtit për mua janë vetëm një çast. Unë jam shumë i lashtë. Jam nga Pellazgjia, nga kohët Pellazgjike jam... Artin e magjisë së shndërrimit në zog e kam mësuar pas sakrificave të shumta. Unë kam bërë krim që në Zanafillë. Këtë e pohojnë edhe librat e shenjtë. E krimi s’ pushoi kurrë! Kurrë!!! Por, kurrë nuk e kuptova nga erdhi mallkim. Nuk e kuptova nëse është kozmik apo tokësor. Mbase gjithçka u çrregulla nga që Zoti na la të lirë... Ne nuk e kuptuam Lirinë. Sado që të jetojë, mallkimi, patjetër do të marrë fund. Një ditë edhe unë do të vdes. Të përjetshëm, pafundësisht të përjetshëm janë vetëm Zoti dhe Koha...)

Ndërsa po bisedonim qetë dhe unë ia kisha ngulur syrit mu në mes të ballit, i cili më ngjante në diell, pata guximin ta ngris dorën për t’ia prekur syrin. Ai u shkri së qeshuri: “hi-hi-hi-hi!!!” Nuk më pengoi, përkundrazi kapi dorën time, e ofroi te syri që i ngjante diellit. Mbase për shkak të parandjenjës se po preki diçka të zjarrtë, më qe dukur i nxehtë. Kur e largova dorën me shpejtësi, zoti Pellazgjik Koha qeshi “hi-hi-hi-hi-hi!!!”, pastaj shtoi: “është Syri i Tretë! - Pas pak shtoi - “Të gjithë e kanë. Edhe ti e ke. Por, yti rri fjetur, imi zgjuar. Me të shikoj thellë në kohë pas dhe përpara... Shikoj edhe atë që ende s’ka ndodhur... Shih ç’na ka dhuruar Zoti, mik!” Pasi u kredh në ujëra mendimesh të largëta Vazhdoi:

“Kur erdhëm këtu, Ai na tha: “Ndërtojeni parajsën! Ndërtojeni atë sipas shijes suaj!” Dhe, na la të lirë. Ne, në vend të parajsës e bëmë ferrin! Gjatë gjithë ekzistencën sonë vetëm këtë bëmë...

(Shumë vjet më vonë, pak para se të vdiste, G. Kodra tregont zjarrshëm se ç’i kishte rrëfyer për Peridhën pellazgjike zoti Pellazgjik Koha: “Ndërsa po bisedonim

hetova se Ai qe zhytur në hon të një dhimbjeje... Pasi bëri një “eh!...”, pushoi ca dhe vazhdoi rrëfimin: Pellazgjia shtrihej përtej shtatë deteve. Në të vërtetë pellazg ardhura nga Pella, janë të gjithë, përveç njeriut me ngjyrë për të cilin nuk e di nga ia behu. Sesa vend i madh ishte ju duhet ta kishit marrë vesh nga Konstandini i Ilirisë që qe zgjuar nga varri për të çuar në vend amanetin e zonjës Mëmë. Në baladën që e këndonin lahutarët e që edhe sot e këndojnë është një ndërhyrje. Këtë mund ta kenë bërë ata që gllabëruan nga Pellazgjia që më vonë u tkurr e u quajt Iliri. Aty s’ thuhet sa udhëtoi me kalë Konstantini vajtje-ardhje. Konstandini udhëtoi me kalë nëntë muaj vajtje-ardhje. Kaq ishte e madhe Iliria. Nëntë muaj udhë me kalë... Shiu nisi në Pellazgji, pastaj vazhdoi në Iliri... U frynë përroska lumenj, liqej, dete gjithçka e hëngër Kafsha e Keqe... U vodhë Dheu, u vodhën Mitet, Baladat, Simbolet, Këngët, Vajet, Fronet, Perenditë... Si të flasim pa fjalë O Zot, sa pak Iliri ngeli...)

Sa herë e deklamonte këtë tekst, të cilit gjithmonë ia çmjegullonte burimin, G. Kodra qante...

Do vjet pas vdekjes së G. Kodrës, miku i tij, arkeologu Artan Mokra kishte thënë në një ndejë mes miqsh kur qe zënë në gojë G. Kodra. Arant Mokra nisi rrëfimin kështu: “Sa ka diçka të pakapshme, fantastike e misterioze në rrëfimet e G. Kodrës, po aq ka edhe të kapshme e konkrete...

Unë, Artan Mokra arkeolog, mik i G. Kodrës, vendosa ta çoja G. Kodrën për një kontroll në psikiatri, me që kohëve të fundit të jetës së tij, me sa kam vërejtur unë, në rastet më të shpeshta Ai as që e vërente praninë time. Nuk mund të thoshe se nuk ishte aty, mu pranë teje, por njëkohësisht shumë më pak mund të pohoj se ishte aty. Herë-herë në fytyrë kishte një ndriçim të pashpjegueshëm. Kur arrija, pas përpjekjeve të shumta, të komunikojta me të, më thoshte gjithmonë të njëjtën frazë: “sapo erdha...” Kurrë s’ diti të më jepte ndonjë shpjegime për të qenë për frazën “sapo erdha...” Gjashtë muaj para se të ikte nga kjo jetë, e pata dërguar G. Kodrën në psikiatri. Plot tridhjetë minuta psikiatri në zë, Driton Mazreku pati biseduar me të. Nuk kishte hetuar ndonjë devijim psikik pos një gjendjeje melankolie, shqetësimi e parandjenje se po vie fundi, gjë që, psikiatri Driton Mazreku pati thënë, se është e natyrshme për moshën të tilla. Të pasnesërmen, sërish e takova në zyrë zotin dr. Driton Mazreku. Biseduam gjatë. Ai tha se nuk kishte hetuar asgjë shqetësuese, pos një fantazie të bujshme që thënë të drejtën ngapak e shqetësonte... Me kaq e mbylli rrëfimin. Para s’e të ndaheshim më tha: “megjithatë, a mund të shkosh deri te vendlindja e G. Kodrës, të hulumtosh mbi një ngjarje të pazakontë që sipas pacientit G. Kodra ka ndodhur kur ishte 10 vjeç, mbase diku para shtatëdhjetë e pesë vitesh. Mua m’u kujtua ajo ngjarje që G. Kodra ma kishte treguar shumë herë. Me një ndjenjë të ftohtë, thua se do të shkoja në botën e të vdekurve për të sjellë një lajm nga andej në botën e të gjallëve, megjithatë pohova me lëvizje koke dhe me një po të të mbytur.

Tri net bujta në katundin e mikut tim G. Kodrës. U kënaqa. Të njëjtën ngjarje e pohuan shumë nga bashkëvendësit e tij. Ngjarja ishte e moçme, ndaj i jepnin tone legjende. Para se të ikja shkova te pader Ndreu. Pasi i shpjegova qëllimin e ardhjes, Ai më dha një fletore në kopertinën e të cilës shkruante NGJARJE TË ÇUDITSHME. U mbylla në një dhomë dhe për orë të tëra, deri në muzg shëtita nëpër ngjarje që ngjanin në mite, balada e legjenda, dhe në fund, e gjeta po atë rrëfim që ma kishte treguar G. Kodra shumë herë. Gjithçka ishte siç e kisha dëgjuar. Bile nja dy-tri elemente që s’m’i kishte thënë G. Kodra e bënë rrëfimin edhe më poetik; sikur diçka kozmike përlýhej me tokësore. Rrëfimi ishte firmosur nga pader Gjoni i Gegë Kodrës.

Të dashur miq!

Gjëja e parë që duhet të bëj është të falënderoj dhe këtë e bëj me gjithë zemër. Çmimi i Paqes i Librarive Gjermane ka një shkëlqim të tillë rreth vetes dhe përjetohet si një mirënjohje kaq e madhe sa pothujse t’ i dridhen duart atij që e merr. Dhe tani unë qëndroj këtu, në vendin ku përgjatë viteve kaq shumë burra dhe gra të mençura kanë shprehur mendimet tyre, shpresat e tyre për të ardhmen e njerëzimit dhe për paqen e përvetshme të cilën e dëshirojmë të gjithë. Çfarë mund të them tjetër nga ajo që nuk është thënë tashmë më mirë se unë? Të flasësh për paqen do të thotë të flasësh për diçka që nuk ekziston. Paqja e vërtetë nuk ekziston në rruzullin tonë dhe ndoshta nuk ka ekzistuar kurrë përveçse si një qëllim që, me sa duket, nuk mund ta arrijmë. Për sa kohë që njeriu ka jetuar në këtë rruzull, ai është përfshirë në dhunë dhe luftë, dhe ajo paqe e brishtë që ekziston është vazhdimisht e kërcënuar. Tani për tani, e gjithë bota jeton me frikën e një lufte të re, e cila do të na shkatërrojë të gjithëve. Përballë këtij kërcënimi, shumë njerëz, më shumë se kurrë më parë, po punojnë për paqe dhe çarmatim, kjo është e vërtetë. Kjo do të mund të ishte një shpresë, por është shumë e vështirë të jetë shpresëdhënëse. Politikanët mblidhen në grupe të mëdha nëpër samite dhe flasin aq ngrohtë për çarmatimin, por vetëm për atë çarmatim që duhet ta bëjnë të tjerët. Vendi yt duhet të çarmatoset, por jo imi! Askush nuk dëshiron të fillojë me veten e tij, askush nuk guxon të fillojë, sepse të gjithë janë kaq të frikësuar dhe kanë kaq pak besim në vullnetin e të tjerëve. Dhe ndërsa konferencat e çarmatimit po marrin radhë, riarmatimi më i çmendur në historinë njerëzore është duke u zhvilluar. Nuk është e çuditshme që ne të gjithë kemi frikë, pavarësisht nëse jetojmë në lindje apo perëndim, në veri apo në jug, nëse jetojmë në një vend superfuqi apo në një vend të vogël neutral. Ne e dimë se një luftë e re e madhe do të mund ta përfshijë gjithë njerëzimin dhe nëse unë mbetem e vdekur në një grumbull gërmadhash të një shteti neutral apo joneutral kjo nuk është me rëndësi. Pas gjithë këtyre mijëvjeçarëve të luftërave të vazhdueshme, a nuk duhet vallë ta pyesim veten mos ekziston ndonjë e metë strukturore në gjithë specien njerëzore, ngaqë ne gjithmonë përdorim dhunë? Dhe a jemi të dënuar të vdesim për shkak të agresioneve tona? Të gjithë duam paqe. Atëherë a s’ ka asnjë mundësi që ne të ndryshojmë, para se të jetë tepër vonë? Që të mësojmë të distancohemi nga dhuna? Të përpiqemi, thjeshtë të jemi një soj i ri njerëzish. Por si do të bëhej kjo, dhe, nga t’ ia fillojmë? Mendoj se duhet të fillojmë nga fillimi. Me fëmijët. Ju i keni dhënë një shkrimtareje për fëmijë çmimin tuaj të paqes, prandaj, nuk mund të prisni nga unë t’ ju jap perspektiva të madha politike dhe propozime për zgjidhjen e problemeve ndërkombëtare. Dua të flas për fëmijët. Për shqetësimet dhe shpresat e mia për ta. Ata që tani janë fëmijë, një ditë do të marrin përsipër menaxhimin e botës sonë, nëse do të mbetet diçka prej saj. Ata do të vendosin për luftën dhe paqen, për llojin e shoqërie që duan, një shoqëri ku dhuna vazhdon të rritet apo një shoqëri ku njerëzit do të jetojnë në paqe dhe në shoqëri me njëri-tjetrin. A ka fare shpresë se ata do të jenë në gjendje të krijojnë një botë më paqësore nga sa kemi arritur ta krijojmë ne? Dhe pse kemi pasur sukses kaq të dobët me gjithë vullnetin e mirë.

Mbaj mend se çfarë tronditjeje ishte për mua kur, në rininë time të hershme, papritmas kuptova se ata që sundonin fatet e vendeve të tyre dhe të botës, nuk ishin perëndi që kishin ndonjë dhunti superiore api ndonjë mprehtësi hyjnore. Ata ishin njerëz me të njëjtat dobësi njerëzore si unë. Por ata kishin pushtet dhe në çdo

Fjala falënderuese me rastin e marrjes së Çmimit për Paqe, Frankfurt, 1978

ASTRID LINDGREN: KURRË DHUNË!

Përktheu Qerim Raqi

moment mund të merrnin vendimet më fatale, varësisht nga impulset që i dirigjonin. Nëse donin të bëni keq, mund të bëhej luftë për shkak të dëshirës së një personi të vetëm për pushtet, hakmarrje, për shkak të një obsesioni ose dëshire për përfitime ose - që dukej se ishte më e zakonshme - bindjes së tepruar për dhunën si mjeti më efektiv në të gjitha situatat. Dhe në të njëjtën mënyrë, një person i vetëm, i mirë, i arsyeshëm, ndonjëherë mund të shmangte fatkeqësitë pikërisht duke qenë i sjellshëm dhe i përmbytur dhe duke u distancuar nga dhuna. Përfundimi i kësaj mund të jetë vetëm ky: janë individët ata që vendosin për fatin e botës. Pse nuk ishin të gjithë të mirë dhe të arsyeshëm atëherë? Pse kishte kaq shumë që donin vetëm dhunë dhe pushtet? A kishte një vullnet të lig të lindur tek disa? Nuk mund ta besoj dhe nuk e besoj as sot. Inteligjenca, dhuntitë e arsyes, janë të lindura, por tek një fëmijë i porsalindur nuk ekziston një farë ku mbin automatikisht e mira apo e keqja. Nëse fëmija do të bëhet një person i ngrohtë, i hapur, besimplotë me aftësinë për shoqëri apo një ujë i vetmuar, destruktiv, emocionalisht i ftohtë, varet nga ata që e pranojnë fëmijën në botë dhe i mësojnë atij se çfarë është dashuria ose nuk arrijnë t’ia tregojnë se çfarë është dashuria. “*Überall lernt man nur von dem, den man liebt*”, ka thënë Gëteja, dhe sigurisht kjo është

e vërtetë. Një fëmijë që trajtohet me dashuri dhe që i do prindërit e tij, mëson prej tyre një qëndrim të dashur ndaj gjithë botës përreth dhe e ruan këtë qëndrim bazë për jetën. Kjo është gjë e mirë, edhe nëse ai ose ajo nuk do të jetë kurrë një nga ata që do të vendosin për fatin e botës. Dhe nëse ndodh që ai ose ajo të jetë një nga ata që vendosin për fatin e botës, atëherë është fat për të gjithë ne, nëse qëndrimi bazë i tij është dashuria dhe jo dhuna. Edhe shtetarët dhe politikanët e ardhshëm e formojnë karakteri e tyre, para se të mbushin pesë vjeç, e tmerrshme, por kjo është e vërtetë. Dhe nëse tani shikojmë prapa se si janë trajtuar dhe edukuar fëmijët për aq sa mund ta ndjekim këtë gjatë shekujve, a nuk ishte fjalë në të shumtën e herave për thyerjen e vullnetit të tyre me forcë të njëfar mënyre, fizike apo mendore? Sa fëmijë kanë marrë edukimin e tyre të parë për dhunën me *von denen, die man liebt* nga prindërit e tyre dhe më pas duke e përcjellur atë mësim brez pas brezi. “Kurse shkopin, prish fëmijën”, thuhet në Dhiatën e Vjetër. Shumë baballarë dhe nëna kanë besuar në këtë që atëherë. Ata e kanë përdorë me zell shkopin dhe këtë e kanë quajtur dashuri. Por a thua, si ka qenë fëmijëria e gjithë atyre vogëlushve “të shkatërruar” me sojin e të cilëve për momentin përballet rruzulli ynë, diktatorëve, tiranëve, shtypësve, torturuesve; kjo do të duhej të hulumtohet.

Mendoj se pas shumicës së tyre qëndron një baba apo një edukator tjetër me shklop apo thupër në dorë. A nuk duhet të dëshpëroheni atëherë, kur befasi bëhet thirrje për një kthim në sistemin e vjetër autoritar? Kjo është ajo që po ndodh tani në shumë pjesë të botës. Tani ata duan një “shtrëngim më të fortë” dhe “frerë më të shtrënguar” duke besuar se kjo do të ndihmojë kundër të gjitha sjelljeve të këqija rinore, duke fajësuar lirinë e tepërt dhe shumë pak ashpërsinë në edukim. Kjo është një përpjekje për të dëbuar djallin me Belsebub dhe në një kohë më të gjatë vetëm sa do të çojë në më shumë dhunë dhe hendek më të madh e më të rrezikshëm midis brezave. Këta të shumëpriturit “frerë të shtrënguar” ndoshta do të mund të kishin një efekt sipërfaqësor që mund të interpretohej si një përmirësim nga idhtarët e tyre. Derisa përfundimisht ata u detyruan ta kuptonin se dhuna ngjall dhunë - siç ka ndodhur gjithmonë. Sigurisht që shumë prindër janë të shqetësuar për këto sinjale të reja dhe mund të fillojnë të pyesin veten nëse kanë vepruar gabim. A është edukimi liberal diçka i dëmshëm? Vetëm nëse keqkuptohet. Një edukim liberal nuk do të thotë që fëmijët duhet të lihen në stihë dhe të lejohen të bëjnë çfarëdo që duan. Kjo nuk do të thotë se ata duhet të rriten pa norma, dhe meqë ra fjala, ata as që e duan këtë. Normat e veprimit u nevojiten si fëmijëve ashtu edhe të rriturve, dhe fëmijët mësojnë më shumë nga shembujt e prindërve sesa nga çdo gjë tjetër. Sigurisht, fëmijët duhet të kenë respekt për prindërit e tyre, por , gjithsesi, edhe prindërit duhet të kenë respekt për fëmijët e tyre dhe të mos abuzojnë me epërsinë e tyre natyrore ndaj tyre. Një respekt i ndërsjellë, i bazuar në dashuri, këtë do t’ ua dëshironim gjithë prindërve dhe gjithë fëmijëve. Dhe atyre që tani po bëjnë thirrje me kaq padurim për shtrëngime më të forta dhe frerë më të shtrënguar, do të doja t’ju tregoja atë që më tha dikur një grua e moshuar. Ajo ishte një nënë e re, në kohën kur njerëzit ende besonin në metodën “ kurse shkopin, shkatërro djalosin”. Ajo nuk besonte vërtetë në këtë, por një herë djali i saj i vogël kishte bërë diçka, kështu që ajo mendoi se djali duhej ta merrte një dënim, të parin në jetën e tij. Ajo i tha djalit që ai vetë të dilte dhe të gjente një thupër për vete. Djali i vogël shkoi dhe u largua për një kohë të gjatë. Më në fund u kthye duke qarë dhe tha: “Nuk gjeta thupër, por ja ku e ke një gur me të cilin mund të më godasësh”. Atëherë nëna filloi të qajë, sepse papritmas pa gjithçka me sytë e fëmijës. Fëmija duhet të ketë menduar se “nëna ime në të vërtetë dëshiron të më , prandaj bënë të më godas edhe me një gur.

Ajo e përqafoi djalin dhe të dy qanë së bashku për një moment. Pastaj ajo e vendosi gurin në një raft të kuzhinës dhe e la aty si një kujtim të përvetshëm të një premtimi që i bëri vetes në atë moment: kurrë dhunë! Po nëse tani ne i rrisim fëmijët tanë pa dhunë dhe pa ashpërsi të çfarëdo lloji, a do të shfaqet atëherë një lloj i ri njeriu, që do të jetojë në paqe të përvetshme? Vetëm një shkrimtare për fëmijë mund të shpresojë për diçka kaq të thjeshtë! E di që është një utopi. Dhe sigurisht që ka shumë gjëra të tjera në botën tonë të varfër e të sëmurë që poashtu duhet të ndryshohen në mënyrë që të ketë paqe. Por koha në të cilën jetojmë - ndonëse pa luftë – ka kaq shumë mizori, dhunë dhe shtypje të paimagjinueshme në botë, sa fëmijët sigurisht nuk janë të paditur për këtë. Ata shohin, dëgjojnë dhe lexojnë për çdo ditë dhe mbase besojnë më në fund se dhuna është një gjendje e natyrshme. Të paktën a nuk duhet që nëpër shtëpitë tona të tregojmë, me shembullin tonë, se ka një mënyrë tjetër jetese? Ndoshta do të ishte mirë sikur të vendosnim një gur të vogël në raftin e kuzhinës si kujtim, si për fëmijët ashtu edhe për veten tonë: kurrë dhunë! Ndoshta me kalimin e kohës ky do të ishte një kontribut i vogël për paqen botërore.

1

Abdurahman Arbana, portieri ynë, rri në kabinën me një kamare të vogël, pi duhan dhe mendon. Nuk e di njeri se ç'mendon! Ne të gjithë nuk e dimë se ç'mendon... Unë vetëm ja marr me mend mendimet e tij, pasi në një bisedë të shkurtër para kamares së kabinës së tij, më foli për diçka larg e larg.

- Jo, unë jam njeri i thjeshtë. Ju dini më shumë se unë, po dua të them që... Domethënë po vë re ca gjëra që nuk shkojnë... - dhe e futi kokën përsëri në kabinë, duke ndezur një cigare tjetër.

- Çfarë nuk shkon, Abdurahman? - pyeta unë.

- Jo, që të kam llafin, se ju dini më shumë se unë... - tha Abdurahmani dhe e shkundi hirin e duhanit në tavllën e mbushur me bishta cigaresh.

Ai e kishte ulur kokën dhe shikonte diku në këmbët, që nuk i dukeshin. E shihja që diçka e mundonte, por nuk e thoshte. Ju afrova kabinës dhe i thashë të dilte, të merrte pak ajër të pastër. Doli ngadalë dhe qëndroi krah meje në pragun e portës së madhe të institucionit tonë. Në këtë kohë hynë dy nga vajzat e reja që punonin te ne. Ato ishin të gëzuara dhe qeshnin me njëra-tjetrën. Fustanet e shkurtra u vinin gjer mbi gju. Abdurahmani i pa me bisht të syrit, pastaj u buzëqeshi, duke i përshëndetur dhe m'u kthye përsëri.

- Jo, ju dini më shumë se unë, po i pe ato që hynë?

- I pashë! - u përgjigja.

- I pe, domethënë... - tha ai dhe psherëtiu.

Në rrugë kaloi një grup vajzash e djemsh, studentë të fakultetit të shkencave të natyrës. Ata ecnin lirshëm, flisnin me zë të lartë dhe e shponin njëri-tjetrin me bërryl për t'ia tërhequr vëmendjen në bisedë.

- Edhe këto... Një lloj si ato të dyja! - tha Abdurahmani.

- E çfarë, Abdurahman? - pyeta unë.

- Ju, xhanëm, dini më shumë se unë,

Në këtë kohë kaloi Vangjushi, një djalë i ri, i gjatë dhe i pashëm. Ai kishte një vit që punonte në institucionin tonë. Ishte njeri i shkathët dhe tepër serioz në punën e vet. Vangjushi më përshëndeti mua, pastaj Abdurahmanin.

- Lodhesh, Abdurahman? - tha ai.

- Pak, Vangjush, pak, - tha Abdurahmani me një buzëqeshje të ngrirë në fytyrë e me mollëzat e faqeve të kuqe. Vërtet portieri ynë gjithnjë mollëzat e faqeve i ka të kuqe.

Abdurahmani u fut në kabinën e tij, e vendosi mirë jastëkun e hollë në karrige dhe u ul. Unë kalova pranë kabinës së tij dhe ngjita shkallët. Pas

KAMARJA

Tregim nga Dritëro Agolli

dëgjova një murmuritje të lehtë dhe fjalë të pakuptueshme, që dilnin nga kamarja e vogël e portierit.

U ula në tryezë dhe mendja më shkoi tek Abdurahmani. "Ndofta, thashë me vete, ai mendon për gjëra që ne s'na shkojnë ndër mend për njerëzit e për sjelljen e tyre, Dreq, o Abdurahman!" Dhe unë qesha me vete.

Një ditë tjetër, tek zbrisja nga shkallët, pashë të qëndronin para kabinës së portierit dy djem të veshur mirë. Abdurahmani kishte në dorë receptorin e telefonit dhe sigurisht bisedonte me ndonjë nga

nëpunësit e institucionit tonë, te i cili vinin ata dy djemtë.

- Të vijnë, shoku Vangjush? - pyeti ai po me atë buzëqeshje të ngrirë dhe po me ato mollëza të skuqura.

Djemtë filluan të ngjitnin shkallët, ndërsa portieri tundte kokën e fliste me vete.

- E di unë, e di! Tani, si të duan!...

Unë kisha qëndruar në fund të shkallëve dhe shikoja portierin. Sytë e tij të vegjël lëviznin majtas e djathtas dhe mollëzat e faqeve skuqnin.

- Ç'ke, Abdurahman? - pyeta unë.

- Jo, ju dini më shumë se unë.

Ç'jam unë? Një portier! Më fal që po të them... I pe ata dy djem?

- I pashë!

- Më thanë se duan të shkojnë te Vangjushi. E mora në telefon Vangjushin. "Le të hyjnë", më tha... Le të hyjnë, xhanëm, s'kam ndonjë kundërshtim... - tha ai.

Nuk kuptoja asgjë. Mundohesha t'i zgjidhja gjithë ato fjalë që dolën nga kamarja e vogël, por nuk mund të merrja vesh asgjë. Ç'është e vërteta ndieja një farë shqetësimi të Abdurahmanit, por nuk kuptoja se ku e kish burimin ky shqetësim.

- E çfarë? - pyeta unë.

- Unë jam njeri i thjeshtë, përgjegjësira nuk kam, por më duket se nuk venë punët mirë, - tha ai në mënyrë evazive.

Këto fjalë bashkë me kureshtjen time me nxitën t'i afrohesha kabinës së tij. Ai më pa që u interesova dhe u ul në karrige, ndofta për të më bërë më kureshtar.

- Ku nuk venë mirë punët? - thashë unë.

- Jo, xhanëm, ne kemi përparime. Kombinate e fabrika, ndërtojmë, hidrocentrale ngremë... Po ka ca gjëra që... Tani ju e dini më mirë.

Unë nisa të nxehesha. Pastaj fillova të shaja veten që merresha me këtë njeri që i zvarrit fjalët dhe asgjë nuk thotë. Pa e kuptuar edhe vetë, dalëngadalë filloi të më pushtonte një mërzi, tek e shikoja në kabinë. E megjithatë, më shtynte kureshtja për të hyrë në shqetësimin e tij dhe për ta zbuluar burimin e këtij shqetësimi.

- I pe ata dy djem? - përsëriti ai.

- E? - pyeta.

- Ti kujton se shkojnë te Vangjushi? E marr me mend se ku venë! E di, dua të them... Tani ju keni shkollë, po... Mund të ngjasin edhe gjëra të papëlqyera, - tha ai.

Mua më pushtoi trishtimi. E vështrova Abdurahmanin, por nuk i thashë gjë. Kapërceva pragun e portës sonë të madhe dhe dola në rrugë. Abdurahmani doli nga kabina, më ndoqi pas, më mbështeti dorën në krah dhe më tha ngadalë;

- Tani ju e dini... Mbase unë gaboj... Unë jam njeri i thjeshtë... Ju mund edhe të mos dëgjoni.

- Mirë, Abdurahman! - thashë dhe u ndava prej tij.

Në rrugë kalonin djem e vajza të qeshura. Rruga jonë ka shumë djem e vajza të qeshura. Por mua më zienin veshët nga fjalët e Abdurahmanit.

2

Mendon Abdurahman Arbana në kabinë. Por kohët e fundit edhe ka filluar të shkruajë. Nxjerr një letër dhe herë pas here diçka shënon. Pastaj e fshin atë që ka shkruar dhe shënon përsëri. Kur kalon njeri, ai e fsheh letrën dhe rri drejt në karrigen e tij, duke u ankuar për mesin që ka filluar t'i dhembë. Ç'shkruan vallë?

Unë e di se ç'shkruan, pasi njëherë e zura gafil, duke shënuar në letër dhe ai ma dha ta lexoja dhe m'u lut t'ja korrigjoja.

- Tani, ju dini më shumë se unë, por mos ia trego njeriu këtë që do të lexosh. Merre dhe korrigjoje në shtëpi... - tha ai duke ma zgjatur letrën.

E futa pa gjë të keq letrën në xhep, duke buzëqeshur. “Ka filluar të shkruajë vjersha Abdurahmani”? thashë me vete dhe dola. Prapa shpine ndjeva dorën e tij.

- Jo, unë nuk marr vesh shumë. Unë jam njeri i thjeshtë, por kam menduar ca gjëra me kokën time...

- Mirë, do ta lexoj, - thashë unë dhe u mata të ikja. Ai më ra pas e më hoqi nga krahu.

- Dëgjo, kjo të mbetet mes nesh, - tha ai, duke i dhënë fytyrës një shprehje misterioze, si të atyre njerëzve që fshehin një sekret të madh.

Unë shpejtoja për në një mbledhje dhe nuk kisha kohë ta lexoja shkrimin e tij. Në mbledhje i harrova letrat në fund të xhepit dhe vetëm në shtëpi, vonë pasdreke u kujtova t'i lexoja. Gruaja dhe fëmijët kishin rënë të flinin dhe në dhomë ishte qetësi. Atë natë unë ndieja një lehtësi në shpirt, se vajza ime kishte mbaruar me nota të mira klasën e parë të tetëvjeçares. Me këtë ndjenjë të lehtë i hapa edhe letrat e Abdurahmanit për të qeshur pak me vjershat e tij. Por balli im u rrudh dhe përnjëherësh më pushtoi një trishtim. Në krye të fletës së parë ishte shënuar: “Informacion”. Pastaj: “Drejtorisë së Institucionit N. Për njoftim organizatës bazë të partisë dhe Komitetit të Partisë”. Pastaj: Unë, i nënshkruari Abdurahman Arbana, portier i institucionit N., nën përgjegjësinë time personale, njoftoj si më poshtë vijon: Unë kam dhjetë vjet që punoj në këtë institucion. Detyrën e kam kryer me nder. Edhe të meta kam pasur, por me ndihmën e kolektivit i kam zhdukur. Si njeri i thjeshtë unë kam vënë re kohët e fundit se në institucionin tonë ka gjëra që nuk venë, ka imoralitet, më falni për këtë fjalë. Në këtë drejtim ka imoralitet. Te vajzat, të quajtura Shega dhe Elvira, nëpunëse në institucionin në fjalë, vijnë dy djem. Kodosh, më falni edhe për këtë fjalë, është bërë Vangjush Cilja. Këta dy djemtë vijnë e kërkojnë Vangjushin, futen brenda me anën e tij dhe takohen me Shegën dhe Elvirën. Kjo nuk i ka hije moralit tonë. I kam parë njëherë këta dy djem dhe kanë qeshur në shkallë me Shegën dhe Elvirën. Kjo përsëri nuk është e hijshme. Mund të zbardhësh dhëmbët në një institucion shtetëror? Në këtë drejtim nuk mund të zbardhësh dhëmbët! Edhe një sinjalizim tjetër. Vajzat të quajtura Shega dhe Elvira, kanë një veshje e mbathje të modës borgjeze. Fustanet i kanë dy gisht mbi gju, takat e sandaleve i kanë të trasha dhe të larta me lloj-lloj ngjyrash. Mbajnë rrypa e ku ta di unë, si të borgjezisë. Edhe në drejtim të flokëve kanë mbeturina borgjeze. Njërin sy e fshehin me flokët që i lëshojnë në gjysmën e fytyrës, si ato gratë që kemi parë në filma. Me sa jam informuar unë, njëra nga ato ka televizor dhe nga ky televizor kanë mësuar shumë gjëra të këqija, domethënë borgjeze. Në këtë drejtim mendoj të merren në shqyrtim nga ajo drejtori. Me nderime, Abdurahman Arbana”.

E lexova letrën, e mbylla dhe e hodha në qoshe të tryezës. Çupa ime qeshte në gjumë. Unë ndeza një cigare e fillova të mendoja për Abdurahmanin, për “informacionin” e tij, për gjykimet e tij. Dhe papritur psherëtiva.

3

Abdurahman Arbana është mbështetur në tryezën e vogël të kabinës së tij, ka vënë dorën në faqe e mendon. Para meje kalojnë dy vajzat, Shega dhe Elvira. Ato ngjitnin shpejt shkallët dhe fustanet e tyre lëviznin si dy krahë fluture. Ai shikon vajzat i menduar dhe nuk më vë re mua. Kur më vë re, e heq dorën nga faqja dhe zgjat kokën nga kamarja e kabinës. Në xhepin tim rëndon “informacioni”.

- E, ma korrigjuat? Tani ju i dini këto punë, unë jam njeri i thjeshtë! - thotë ai i ndrojtur.

Unë e vështrova dhe nuk fola për një çast.

- Apo nuk e kam shkruar mirë? - pyeti ai dhe doli nga kabina.

Qëndroj para tij i heshtur. Përtoj të flas. E fut dorën në xhep dhe ia jap shkrimin. Ai e merr dhe e hap. Nuk shikon asnjë ndryshim.

- Ti nuk e paske korrigjuar! - psherëtin Abdurahmani.

- Nuk e kam korrigjuar, Abdurahman! - i them.

- E kam shkruar mirë, domethënë, - buzëqesh ai duke vërtitur letrat në duar.

Mollëzat e kuqe të faqeve të tij fillojnë të formojnë nga një rreth të zbehtë. Një zbehtësi e tillë përhapet edhe në të dy anët e hundës, mbi buzën e sipërme. Sytë e vegjël shkëlqejnë dhe bëhen të rrumbullakët si dy kopsa.

Unë vazhdoj të qëndroj i heshtur me vështtrim nga kamarja, ku duket koka e Abdurahmanit. Për një çast nuk e dalloj kokën e tij. Ajo shkrihet në sfondin e murit gri, i heq sytë nga kamarja, kthej krahët dhe matem të ngjit shkallët. Abdurahmani diç murmurit si zakonisht. Unë shpejtoj hapin. Në shkallën e tretë ndiej se dikush më tërheq për mënge.

- Unë mund ta dorëzoj edhe të pakorrigjuar, por thashë se do të ishte më mirë sikur të ma ndreqnit.

Ktheva kokën nga ai. Qëndronte një shkallë më poshtë se unë me letra në dorë. Për herë të parë vura re se maja e kokës së tij nuk kish flokë. Ç'është e vërteta, kishte flokë, por i kish të imta, si push. Ai ngriti sytë e vegjël nga unë dhe buzëqeshi me një ndrojtje të madhe. Përsëri, për herë të parë unë vura re se sytë e tij ishin pakëz të kuq dhe bebet të kaltërta, ose më mirë me një ngjyrë të papërcaktuar.

- Nuk më the, e kam shkruar mirë? - pyeti ai po me atë buzëqeshje.

Unë nuk fola. E pashë me një vështtrim tërë mërzi e bezdi. Ai e kuptoi dhe dora që mbante letrën u drodh. Për ta fshehur këtë dridhmë, e futi letrën në xhep dhe nuk e nxori andej dorën.

- E sheh? E dija që duhej korrigjuar, prandaj ta dhashë, - tha ai.

- Nuk korrigjohet, Abdurahman! - thashë unë dhe i dhashë të kuptonte se nuk kisha më dëshirë të rrija bashkë me atë në shkallë.

Atëherë ai heshti. Unë dëgjova se si kërciste në xhepin e tij letra e shkruar. Ai e trazonte me dorë. Nuk e dëgjoja dot këtë kërcitje letre.

Hodha një hap dhe fillova të ngjitja shkallët, që i kisha lënë përgjysmë.

Kisha arritur në krye të shkallëve, kur ndjeva përsëri një prekje të lehtë në bërryl. Ai prekte vetëm me majat e dy gishtërinjve të dorës, prekte ngadalë-ngadalë. Përsëri nuk më ndahej! Kjo i shëmbëllente një ëndrrë: ikën e nuk shkëputesh prej dikujt.

- Për të mirën e shtetit e bëra... Ju dini më shumë se unë. Jam njeri i thjeshtë e pa shkollë... Por janë ca gjëra që... - tha ai me kokë të hedhur prapa qafës ngaqë unë qëndroja dy shkallë më sipër prej tij.

- Shko, Abdurahman! - thashë unë dhe vazhdova të ecja.

Ai zbriti ngadalë shkallët dhe hyri përsëri në kabinën e tij. Diçka fliste me vete...

KLARA KODRA

mendime
dhe pyetje

Fjalët e lashta përshkojnë shekuj e mijërvjeçarë:

“Zoti e krijoi njeriun sipas shëmbëlltyrës së vet”.

Po ne s’jemi të përjetshëm e as të plotfuqishëm.

Ku vallë qëndron tek ne ngjashmëria me Atin?

Veç... ne jemi e vetmja qenie që e përfytyron pafundësinë

E përfytyron? Jo, mendja jonë e vogël është si një vrimë.

Përjetësia, pafundësia në të nuk hyjnë dot.

Po ne e dimë ç’është gjersa krijuam atë fjalë

Ne jemi e vetmja qenie që ka krijuar fjalët

Dhe fjalët janë pasqyrimi më i çuditshëm i sendeve.

Zogu e përshkon me flatra qiellin, po nuk e njeh.

Macja, qeni, luani e shohin, po s’dinë ç’është.

Ne jemi e vetmja qenie që mendon për Gjithësinë.

Ne jemi e vetmja qenie që pyet, shndërron, krijon.

SHKOLLA E ATHINËS: Vepra që përmban të gjithë dijen njerëzore

Dr. Bledar Kurti

Teksa Michelangelo pikturonte kubënë e Kapelës Sistine në Vatikan, pak metra më tutje, një artist tjetër, po pikturonte një afresk që do hynte në histori si një prej kryeveprave të botës. Ky artist ishte Raffaello Sanzio da Urbino (1483-1520) i cili sot njihet, pas Leonardo da Vinci dhe Michelangelo, si figura e tretë e trinisë artistike më të rëndësishme të Rilindjes së Artë, e madje të gjithë historisë së artit.

Raffaello, të cilin sot e njohim si Rafaeli, është autor i afreskut *Shkolla e Athinës* (1509-1511), në të cilën e gjithë bota pa për pesë shekuj me radhë, jo vetëm aspektin estetik, emocional dhe shpirtëror të artit, por edhe atë intelektual. Në këtë afresk Rafaeli pikturoi mendjen e njeriut. Kjo vepër është një universitet në të cilën përmbledhet e gjithë dija njerëzore.

Shkolla e Athinës konsiderohet si një nga shembujt më të mirë, e madje kulmi i stilit klasik të Rilindjes. Në të përshkruhet një skenë e këndshme e njerëzve të veshur me rroba të lashta dhe të angazhuar në forma të ndryshme të aktivitetit intelektual: biseda, lexime, shpjegime dhe dëgjime. Të gjitha figurat janë të kompozuar brenda një strukture luksoze arkitekturore romake, përmes së cilës syri joshet në qiellin blu që vërehet në sfond. Identitetet e 58 figurave në pikturë kanë intriguar dijetarët e studiuesit për një kohë të gjatë. Shumë prej figurave janë të ditura e të dallueshme me lehtësi por disa të tjera mbeten ende enigmë.

Në këtë sallë ku gjendet afresku, Papa Julius II, në vitin 1508 urdhëroi mjeshttrin e ri nga Urbino të pikturonte muret e dhomave të tij personale në Pallatin e Vatikanit. *Shkolla e Athinës* gjendet në një nga katër muret e pikturuara të dhomës. Ajo njihet si *Stanza della Segnatura* (Dhoma e Firmosjes),

e caktuar për të qenë biblioteka personale e Papës.

Në atë kohë, bibliotekat ndaheshin sipas kategorive, në këtë rast, dhoma ndahet në katër kategori: Teologjia, Filozofia, Poezia dhe Ligji. Të katër kategoritë janë të shënuara në tavanin e dhomës. Filozofia ka një figurë femërore të gdhendur me moton *causarum cognitio*, (njohja e shkaqeve). Teologjia, me moton *divinarum notitia* (njohja e gjërave hyjnore). E dy të tjerat janë Poezia dhe Ligji. Dy afresket dominuese të dhomës që qëndrojnë përballë njëra-tjetrës janë Teologjia dhe Filozofia, e ilustruar me afreskun *Shkolla e Athinës*, si dy përballje të botës së intelektit dhe të fesë. Së bashku, ato shprehin botën që Papa Julius II dëshironte të promovonte: një sintezë të lavdishme të plotësisë së edukimit brenda selisë së pushtetit papnor. Antikiteti pagan i mirëpritur në gjirin e Kishës.

Teknika e afreskut është një ndër teknikat më të vështira në pikturë. Ndryshe nga kanavaca apo piktura në dru, të cilat mund të krijohen për vite e vite me radhë, afresku duhet punuar brenda një dite. Procesi është shumë i vështirë dhe kërkon një përgatitje të madhe materialesh dhe shpejtësi në hedhjen e ngjyrave. Për ta pikturuar këtë afresk në fillim Rafaeli e vizatoi në letër çdo figurë e pastaj duke i bashkuar pjesët i mbështeste në mur, duke shpuar linjat e vizatimit me gozhdë, e pastaj spërkatej pluhur i zi që të lihej gjurmë e figurave mbi mur. Vështirësia më e madhe ishte me bojën. Ndihmësit e patinonin murin me allçi e mjeshtri pikturonte me shpejtësi ende pa u tharë, në mënyrë që muri të thithte bojën e të bëhej e qëndrueshme ndaj kohës. Duke imagjinuar këtë teknikë të vështirë arrijmë të kuptojmë gjenialitetin dhe mjeshtërinë

e Rafaelit i cili krijoi një vepër të tillë, por sidomos të Michelangelo në dhomën ngjitur me Rafaelin i cili afreskun duhet ta kryente në tavan, dhe jo për pak por për katër vjet.

Rafaeli e zgjodhi tematikën e afreskut të tij nga Gregjia e shekullit të pestë para Krishtit, nga fjalimi i Perikliut ku thuhej "Athina, është shkolla e Greqisë." Ndaj edhe dy figurat qendrore të afreskut janë dy kolosët e diturisë dhe filozofisë botërore: Platoni dhe Aristoteli. Këto dy figura janë qendra e afreskut nga ku burojnë të gjitha linjat diagonale dhe pikat e referimit për perspektivën lineare.

Platoni, në të majtë, mban në dorë veprën e tij *Timaeus* ndërsa Aristoteli, në të djathtë mban në dorë veprën e tij *Etika*. Platoni mban të veshur rroba ngjyrë trëndafili dhe të purpurt, ngjyra që simbolizojnë zjarrin dhe ajrin, ndërsa Aristoteli është i veshur me blu dhe bojëkafë, ngjyrat e ujit dhe tokës. Të dy këto figura simbolizojnë katër elementët fizik të universit por edhe dy botëkuptimet bazë të filozofisë. Platoni ka gishtin e dorës së djathtë të drejtuar për nga qielli, ndërsa Aristoteli e ka pëllëmbën të drejtuar për nga toka. Njëri qiellin e tjetri tokën, kjo ishte edhe vija ndarëse midis filozofëve mendje ndritur.

Platoni besonte se konceptet kishin një formë universale, një formë ideale. Aristoteli besonte se format universale nuk ishin domosdoshmërisht të lidhura me secilin objekt apo koncept, dhe se çdo rast i një objekti ose koncepti duhej të analizohet më vete. Për Platonin dituria ishte virtyt ndërsa Aristoteli besonte se ajo duhej fituar. Platoni shquhej në botë si "apostulli i madh i moralit." Ai besonte se zëri i Zotit linte një jehonë në zemrën e njeriut, por për Aristotelin, Zoti ishte indiferent ndaj

virtutit. Ai ishte një mendim dhe jo moral. Për të morali nuk kishte bazë të përgjeshme, as lloj hyjnor, dhe as shpërblim në botën tjetër. Filozofia e Aristotelit theksonte arsyen dhe injoronte ndërgjegjen dhe zemrën. Pra, idealisti dhe pragmatisti, të pikturuar në qendër të këtij afresku, me dorën e djathtë të njërit e me të majtën e tjetrit të integruar në harkun arkitekturor që qëndron mbi ta si një aureolë lavdie.

Ndër figurat e tjera dallohen Sokrati, Zeno i Citium, Epikuri, Boeti, Pitagora, Aleksandri i Madh, Perikliu, Ksenofoni, Parmenidi, Herakliti, Euklidi, Arkimedi, Zoroaster, Ptolemeu, Protogoni, e me dhjetëra filozofë dhe figura të shquara antike greke të cilat formojnë qendrën e këtij afresku, por të organizuar në tre grupe horizontale dhe dy vertikale, që i përkasin ose filozofisë së Platonit apo Aristotelit. Në sfond ka disa harqe dhe shkallë të cilat ilustron perspektivën, një zbulim dhe element i rëndësishëm i asaj kohe, të cilat formojnë një kryq grek, ilustrim i harmonisë midis filozofisë pagane dhe teologjisë së krishterë. Në sfond ka edhe dy skulptura, ajo e Apollonit, në të majtë, e perëndisë së dritës, harqeve dhe muzikës, duke mbajtur një lirë në dorë, ndërsa skulptura tjetër është Athina, perëndesha e diturisë.

Rafaeli ishte admirues i madh i dy kolosëve të artit të cilët ishin edhe bashkëkohës së tij, Leonardo dhe Michelangelo. Ndaj edhe të dy ata janë të pikturuar në këtë afresk. Leonardo në portretin e Platonit, dhe Michelangelo në figurën e Heraklitit, figurës së përparme të afreskut, të mbështetur mendueshëm me bërryl mbi një bllok mermeri, i vetmuar dhe i mbyllur, ashtu siç ishte në të vërtetë Michelangelo, por edhe Herakliti. Thuhet se Rafaeli shkonte vazhdimisht për ta përgjuar Michelangelo-n teksa ai punonte tek afresku i kubesë së Kapelës Sistine, në sallën tjetër, pak metra larg tij. Figura e Heraklitit, pra Michelangelo, u shtua e fundit, pasi afresku kishte mbaruar. Por në këndin e poshtëm në të djathtë, te figura e përkulur, me pelerinë të kuqe e flokë të rëna, dallohet edhe një mik dhe kushëri i Rafaelit, Donato Bramante, arkitekti i Papës, i cili me kompas në dorë po skicon një formë gjeometrike, e cila është në fakt vetë planimetria e Bazilikës së Shën Pjetrit ku gjendet ky afresk, i krijuar nga dora e mjeshtrit Bramante, të cilin Rafaeli e krahason me Euklidin, matematikanin e shquar grek, babai i gjeometrisë. Por, dy figura pas Euklidit, Rafaeli ka lënë firmën e tij, duke pikturuar veten përmes një autoportreti të fshehur pas kolonës, me kapele të zezë, gjysmë në profil e me vështirimin për nga shikuesi, si një mesazh për epokat e së ardhmes se arti është pjesë e pandashme e shkollës universale.

Ai e ka pikturuar veten të fshehur, disi enigmatik, sikurse edhe vetë jeta e tij e shkurtër tridhjetë e shtatë vjeçare, e cila në histori ka mbetur vetëm si hije, një *sfumato*, pa jetuar atë lloj madhështie që manifestohet në veprat e tij.

Pas shpinës së Euklidit shihen Zoroaster, filozofi iranian, i cili mban në dorë një glob qiellor, dhe astrologu, Ptolemeu me një glob tokësor. Në figurën e Zoroaster, Rafaeli ka pikturuar Jacopo Sadoletto, sekretarin e papës.

Globi qiellor dhe ai tokësor ishin elementë të rëndësishëm për Rilindjen, për shkak të zbulimeve dhe zgjerimit të jashtëzakonshëm të botës në kohën e Papa Julius II. Kepi i Shpresës së Mirë u zbulua në vitin 1487, Indet Perëndimore dhe Amerika më 1492-in, India në vitin 1498 dhe Brazili në vitin 1500. Balboa do të zbulonte Paqësorin në vitin 1513 dhe Magellan do të përfundonte udhëtimin e tij përreth globit në vitin 1521. Horizonti gjeografik ishte zgjeruar shumë gjatë papatit të Julius II dhe predikuesit e krishterë po dërgoheshin në Indi, Afrikë dhe në Botën e Re. Kështu që këta dijetarë të lashtë të shpalosur nga

dora e Rafaelit ishin të përshtatshëm për interesat e krishtera të Papë Julius II.

Në këndin e poshtëm në të majtë të afreskut dallohet Pitagora, i ulur, duke shkruar, i mbuluar me një rrobë të bardhë, me flokë të rëna, e irrethuar nga mendimtarë të lashtësisë, ndër ta, siç dallohet nga çallma e bardhë dhe lëkura e errët, është edhe Averoes, filozofi arab, i njohur si Ibn Rushd.

Në qendër të afreskut, nën dy figurat kryesore të Platonit dhe Aristotelit, dallohet filozofi grek Diogjeni, i njohur si Diogjeni cinik, pasi ishte një ndër themeluesit e filozofisë cinike. I shtirë në shkallët e skenës, i mbuluar me mantel të blertë, me pamjen e një lypsari, Rafaeli e ka përshkruar ashtu siç ai njihej, një filozof që zgjodhi një stil të thjeshtë jetese, duke u ushqyer e fjetur ku të dëshironte, porsi një endacak, në mënyrë që të kritikonte vlerat sociale dhe institucionet të cilat ai i konsideronte të korruptuara.

Rafaeli nuk ka drojë të përfshijë në zemër të Krishterimit edhe filozofët arabë, madje ai është treguar shumë i guximshëm edhe me Epikurus, i cili gjendet në të majtë me mantelin blu dhe me kurorë dafine në kokë, një filozof tejet kontradiktor me besimin e krishterë, pasi ai ishte promovues i kënaqësisë si një e mirë, vdekjes si asgjësuese e trupit dhe shpirtit, dhe promovues i mendimit që perënditë as nuk e shpërblejnë dhe as e ndëshkojnë njerëzimin. Shkolla e Epikureanëve, por edhe Stoikëve, sollën një filozofi e cila tallte doktrinat e ringjalljes dhe gjykimit. Filozofia e tyre drejtonte vëmendjen vetëm te mirëqenia e individit në këtë botë; ajo ishte thjeshtë një filozofi mbi jetën dhe jo si ajo e Platonit, e cila ishte “një përgatitje për vdekjen.” Ndjekësit e Epikurus besonin se “Kënaqësia është e mira kryesore, përfundimi i jetës është kënaqësia e vetes; për këtë arsye mos i kij më frikë zotat, dhe mbi të gjitha mos e kij frikë vdekjen. Të tjerë gjetën strehë tek Stoikët, duke thënë *“fata nos ducunt* – fatet na drejtojnë! Jeto sipas arsyesh.”

Megjithatë, sado liberale mund të duket afresku *Shkolla e Athinës*, dhe konfliktuale me kredon e krishterimit, nëse analizohet në kontekstin historik dhe duke konsideruar disa elementë të pashtjelluar por të nënkuptuar të veprës kuptohet se ajo nuk ishte as një manifestim rebelimi e as nuk përbënte kërcënim për besimin e krishterë dhe papatin. E gjitha skena e dijetarëve të lashtë, dhe mendjeve më të ndritura të njerëzimit, zhvillohet në gjysmën e poshtme të afreskut. Gjysma e sipërme është e përshkruar vetëm me hapësirë arkitekturore, e cila kulmon me tre dritare të vogla të cilat ashtu si edhe tek *Darka e Fundit* e Leonardo da Vinci jo vetëm shërbejnë për krijimin e nocionit të hapësirës për një dhomë pa dritare por edhe shërben si simbolikë e trinisë së shenjtë, duke transmetuar kështu mesazhin se dija më e madhe e njerëzimit, sado madhështore të jetë ajo, mbetet tokësore, e gjithmonë nën prezencën e asaj hyjnore.

Gjithashtu, Rafaeli e ndërthuri paganizmin dhe humanizmin brenda Vatikanit me bekimin e plotë të Papë Julius II, në një kohë që vetë papati kishte shekuj që ishte më i hapur ndaj dijes antike dhe mitologjisë pagane. Depërtimi i Humanizmit në praktikat e krishterimit kishte evoluar me ngadalë dhe në mënyrë të butë për shekuj të tërë. Ishte Thomas Aquinas (1225-1274) një dominikan dhe teolog i njohur i kohës së tij, i cili besonte se njeriu ishte rebeluar ndaj Perëndisë por rënia e tij ishte e pjesshme. Sipas tij, vullneti i njeriut ishte korruptuar ndërsa intelekti nuk ishte prekur. Kështu që njerëzit mund të mbështeteshin në diturinë njerëzore duke përzier mësimet e Biblës me mësimet e filozofëve të lashtë jo të krishterë.

Falë tij, Aristoteli u pranua të mësohej në universitete, dhe gjenitë e Rilindjes krijuan

vepra ku krishterimi përziej dukshëm me paganizmin dhe humanizmin, siç shihet në veprat e Leonardos, Michelangelo, dhe Rafael. Edhe Dante Alighieri ndoqi rrugën e Aquinas në veprën e tij *Komedia Hyjnore*, ku në librin *Ferri* udhërrëfyesi është poeti romak Virgjili, i cili ishte për Danten ashtu siç Aristoteli ishte për Aquinas, dhe si mëkatarët më të mëdhenj të ferrit Dante emëroi Lusiferin që tradhtoi Zotin, Judën që tradhtoi Krishtin, si edhe Bruti me Kasius që tradhtuan Cezarin. Ndaj edhe përzierja e paganizmit me krishterimin ishte bërë modë ndër shekuj dhe mjet artistik për artin e Rilindjes, të cilat, ashtu si *Shkolla e Athinës*, mund të interpretoheshin edhe si vepra kulturi për njeriun, fuqinë e mendimit njerëzor dhe traditën e zotave paganë në historinë e njerëzimit. Bashkëjetesa midis këtij kulti dhe krishterimit ndërthurej aq organikisht dhe i vështirë për t’u dalluar sa që lejonte perëndi pagane brenda ambienteve të adhurimit kishtar.

Edhe Shën Augustini, një nga etërit e kishës, duket se e pranon bashkimin e tyre kur shkroi se “Platoni më bëri të njoh Perëndinë e vërtetë, ndërsa Jezus Krishti më tregoi rrugën drejt Tij.” Ky bashkim do kopjohej në të ardhmen nga iluministë, grupe filozofike, dhe revolucionarë të cilët do e zbusnin natyrën hyjnore të vendeve të adhurimit të krishterë dhe do promovonin më shumë nga natyra dhe atributet njerëzore. Për shembull, arkitektura e kishave të shekullit të tetëmbëdhjetë përmban kisha të dekoruara me engjëj dhe çerubinë sikur të ishin salla vizatimi jashtë kësaj bote, e të dekoruara plot ngjyra për të joshur masat dhe për të krijuar rezonancën e korit. Shtyrë nga arti edhe muzika kishtarë kaloi përmes një metamorfoze duke përfshirë muzikën e Bah, Handel, Heidin, Bet’hoven dhe Mozart në shërbesat kishtarë.

Dhe sigurisht që u zgjerua edhe në letërsi dhe politikë. Vepra e famshme *Princi*, e Niccolo Machiaveli, e botuar pak vite më vonë nga përfundimi i afreskut *Shkolla e Athinës*, promovonte pragmatizmin dhe jo moralin, humanizmin dhe jo besimin. Të ndërlikuara në natyrën politike, këshillat e Machiaveli janë shumë larg parimeve kanunore biblike. Ato janë tipike humaniste dhe pragmatiste. Për shembull, Machiavelli i

jep këshillë princit, në këtë rast Lorenzo de’ Medici, se ai nuk duhet të jetë i mëshirshëm por i keq, jo i butë por i vrazhdë, jo i drejtë por manipulator:

Nëse është i mençur, princi nuk duhet t’i frikësohet reputacionit i të qenit i keq ..

Nuk kemi parë të bëhen gjëra të mëdha, me përjashtim prej atyre që e kanë konsideruar veten të këqij ...

Për këtë arsye është më e zgjuar të kesh një reputacion i të qenit i keq sepse të sjell një qortim pa urrejtje ...

Sa herë që shohim apo diskutojmë mbi vepra të tilla artistike, për t’i kuptuar ato më mirë na duhet të jemi tejet të informuar e të lexuar. Arti thjeshtë si estetikë është amatorizëm dhe naivitet. Një vepër arti ose ka të mbartur në të zemrën ose mendjen, ose të dyja. Portretet, Shën Maritë dhe tablotë e tjera të Rafaelit janë plot zemër pasi rrezatojnë një finesë dhe bukuri sensuale dhe pothuajse hyjnore, por në këtë rast, në afreskun *Shkolla e Athinës*, me këtë vepër universitare, shikuesi duhet të vërë në punë mendjen dhe të thërrasë për ndihmë dijen, sepse ajo është një pasqyrë e vërtetë e ngjarjeve, arritjeve dhe zhvillimeve të kohës.

Një shikues mund të pyesë me naivitet se përse ka kaq shumë emra filozofësh në këtë afresk? Dhe përgjigja vjen nga njohja e historisë.

Më 29 maj 1453, otomanët hynë në qytetin e artë të Kostandinopojës, Stambolli i sotëm, duke sinjalizuar kështu fundin e kulturës së krishterë bizantine. Kjo detyroi të gjithë dijetarët, të cilët ishin shumë të dëshiruar nga oborret mbretërore, të arratiseshin drejt vendeve perëndimore, duke gjetur strehë në shumë universitete të lindura nëpër Evropë gjatë dy shekujve të shkuar. Dy prej destinacioneve ku mbërritën dijetarët ishin Firenze dhe Roma. Ky emigrim ishte tejet domethënës, pasi risolli shumë mendimtarë klasikë në vëmendjen e kulturës perëndimore. Për më tepër, për shkak të shpikjes së shtypshkronjës nga Johann Gutenberg, tekstet si Bibla e vepra antike të disponuara vetëm prej disave, tashmë mund të lexoheshin gjerësisht. Në vitin 1500, mbi gjysmë milionë libra të botuar qarkullonin në Evropë, duke

shpërndarë kështu ide të reja intelektuale përmes kontinentit. Ndaj mitologjia dhe dija e lashtë u bënë një gjë e modës dhe një frymëzim për rangjet akademike dhe intelektuale. Ndaj nën këtë frymë, artistët e Rilindjes e manifestuan atë modë dhe dije të lashtë përmes veprave të tyre.

Por artistët e Rilindjes nuk ishin thjeshtë piktorë apo skulptorë, ata ishin inxhinierë, studiues, historianë, poetë, etj., dhe ndër të tjera Rafaeli ishte edhe arkitekt e arkeolog ndaj edhe afresku *Shkolla e Athinës* përbëhet në një pjesë të madhe të saj nga forma arkitekturore. Në kohën e tij Rafaeli ishte i njohur dhe i rëndësishëm. Si arkitekt i Shën Pjetrit ai mbante një pozicion të rëndësishëm me shumë arkitektë të tjerë nën komandën e tij. Si piktor ai kishte një emër të njohur mbarë botëror dhe një staf ndihmësish për tablotë e tij. Dhe si arkeolog ishte drejtues gjërmimesh dhe u përpoq të sistematizonte matjet dhe restaurimet e Romës së lashtë. Ai mati me saktësi mbetjet arkitektonike të ndërtesave të vjetra të Romës. Ai dëshironte të zbulonte themelet e Romës së lashtë me të gjithë madhështinë e saj, ndaj edhe pse figurat në afreskun e tij janë athinas, arkitektura e veprës reflekton punën e tij si arkeolog dhe arkitekt, duke e pikturuar atë si romake. Për shkak të pasionit të madh që kishte për arkeologjinë, Rafaeli e mundoi shumë veten e tij dhe vdekja i erdhi për shkak të etheve që e zunë gjatë gjërmimeve.

“Rafael! Teksa thjesht pëshpëritim këtë emër magjik,” shkruan një autor i shekullit të 19-të, “e gjithë qenia jonë duket e yshtur plot magji. Mrekulli, kënaqësi, dhe drithërima zaptojnë shpirtat tanë duke na flakur në një vorbull emocionesh të forta.” Megjithatë për ne sot ai mbetet ende i panjohur. Një artist i inteligjencës, sensualitetit dhe i hyjnores. Nuk ishte vetëm Giorgio Vasari, biografi i njohur, ai që mendonte se arti i Rafaelit ishte hyjnor, nuk kishte asnjë mjeshtër të shkollës fiorentine në fillim të shekullit të 16-të, që e vinte në dyshim epërsinë e tij.

Nuk dihet me saktësi se kur Rafaeli filloi të pikturonte, por dihet që nisi shumë herët. Ndoshta ai pikturoi që nga çasti kur mund të mbante një penel në dorë. Babai i tij ishte një piktor shumë i respektuar i shkollës së perspektivës plastike, ndaj Rafaeli mësoi me lehtësi për të përshkruar formën njerëzore dhe për të praktikuar gjeometrinë dhe perspektivën në veprat e tij. *Shkolla e Athinës* është një afresk inteligjent, por delikatesa artistike e penelit të Rafaelit dallohet më shumë në portretet dhe kompozimet e tjera të cilat rrezatojnë një nur bukurie të paprecedentë në historinë e artit, duke bërë që Rafaeli të njihet si një nga mjeshtrit “më të njohur dhe më të dashur” të Rilindjes së Artë.

Edhe Papë Leo X, pasardhës i Papë Julius II, në një letër drejtuar Rafaelit thekson mjeshtërinë e artistit: “Ashtu si arkitekti Bramante, në shtratin e tij të vdekjes, mendonte se ju jeni një piktor i shquar, dhe meritat e tua në këtë mjeshtëri njihen prej të gjithëve.” Në mes të shekullit të 16-të mendohej që Rafaeli ishte piktori ideal, mjeshtri universal në talentin e tij, duke përmbushur të gjitha standardet absolute, e duke iu bindur të gjitha rregullave që qeverisin artin. Sot ai konsiderohet si një nga mjeshtërit absolut në histori.

Shkolla e Athinës është edhe *Shkolla e Filozofisë*, përmes saj arti përmbloodhi të gjithë dijen e epokave të së kaluarës brenda një afresku, e që pas krijimit të veprës do ndikonte në dijen e epokave që do të vinin. Teksa qëndron përpara saj, në atë që sot njihet si *Salla e Rafaelit*, shikuesi përulet përpara artit dhe dijes, dhe në mendje i vjen ajo shprehja e lashtë e cila i atribuohet herë Sokratit e herë Platonit, *ipse se nihil scire id unum sciat*, unë di që di asgjë.

Dhe a nuk është kjo zanafilla e gjithë dijes, dhe esenca e vetë artit?

Marina Abramović do që njerëzit të ndalojnë së shkatërruari planetin

Marina Abramović flet me *Observer* për fuqinë shëruese të kristaleve, konfliktin Ukrainë-Rusi dhe anën e saj ushtarake

Kur Marina Abramović udhëtoi për në Kiev në shtator të vitit të kaluar, ajo nuk e dinte që monumenti i saj do të ishte në zemër të luftës. Vepra e saj, *Muri i kristaltë i së qarës*, e vendosur te Babyn Yar Holocaust Memorial, përkujton hebrenjtë e vrarë në masakrën Babyn Yar, e cila u zbulua në 80-vjetorin që kur trupat naziste vranë rreth 34.000 burra, gra dhe fëmijë hebrenj në vitin 1941. Në atë kohë artistja serbe tha: “Unë dua të krijoj imazhin që është transcendental për çdo luftë, në çdo kohë, në çdo vend.”

Tani duket profetike, por për artisten nuk është e çuditshme. Në filmin-instalacion të saj *Shtatë vdekjet* – vendosur për shtatë solot e Maria Callas – ajo ecën përmes një bote distopike e veshur me kostum hazmat, duke iu arratisur një helmi të padukshëm. U xhirua më 2019, por duket e ngjashme me pandeminë e Covid-19.

Abramović është 75 vjeçe, por është një artiste shumë e zënë. Së fundmi hapi një ekspozitë në Sean Kelly Gallery në New York City, të quajtur “Performuese”, e cila vazhdon deri më 16 prill. Ekspozita shfaq një numër të caktuar të veprave nga karriera e saj 50-vjeçare, duke përfshirë veprën e famshme të vitit 2010, *Artisti është i pranishëm*, ku u ul për tre muaj duke parë një nga një vizitorët e galerisë të ulur përpara saj te Museum of Modern Art, duke vështruar në sytë e mijërave të panjohurve (shumë derdhën lot).

Së fundmi nxori në treg një pako me letra të quajtur Metoda Marina Abramović dhe do të bëjë tur me veprën opera-performuese *7 vdekjet e Maria Callas*, te Deutsche Opera në Berlin më 8 prill dhe tek Teatro di San Carlo në Napoli nga 13 deri në 15 maj. Ajo gjithashtu është e para grua që do të ketë një ekspozitë solo në Royal Academy of Art në Londër, më 2023, duke thyer një rekord të ri në historinë 250-vjeçare të Royal Academy.

Abramović sapo bashkëpunoi me fotografën Marco Anelli për një ankand në Artsy për të mbështetur Ukrainën duke filluar nga 17 marsi, me të gjitha fitimet që shkojnë direkt në fondacionin e emergjencave. Ajo gjeti kohë nga oraret e saj të ngjeshura për të folur me *Observer* për fuqinë shëruese të kristaleve, konfliktin në Ukrainë dhe anën e saj ushtarake.

Përsëendetje Marina, a është kohë e mirë për të folur tani?

Po, dhe je një minutë me vonesë, që është e përsosur. Është 9:46 e mëngjesit.

Oh, jeni shumë e përpiktë. A keni qenë gjithmonë kështu?

Kam qenë në një familje ushtarake gjithë jetën time. Kështu që, nuk habitem. Është thjesht kontrolli.

Ky është çelësi i suksesit tuaj në shumë mënyra.

Është e rëndësishme të jesh e organizuar. Nuk jam llastuar kurrë. Kam mësuar se nëse shkon në Japoni dhe je në kohë, je vonë, sepse duhet të shkosh 15 minuta më herët. Në Gjermani është po njëllë. Në Francë, nëse je në kohë, ata turpërohen, pasi duhet të jesh të paktën 45 minuta me vonesë. Në Brazil

i bën takimet vetëm pas shiut, kurdo që të pushojë shiu.

Çfarë keni ngrënë për mëngjes?

Lëng portokalli dhe çaj. Dhe kam parë lajmet, është depresionuese. [Psherëtin].

Si ndiheni për situatën në Ukrainë?

E di, jam shumë e përfshirë në këtë situatë. Kam qenë në Ukrainë së fundmi shumë herë, teksa ndërtova memorialin për Babyn Yar Holocaust Memorial, puna ime quhet *Muri i kristaltë i së qarës*, a e imagjinon dot? Ka një kuptim tjetër tani. Është bërë nga qymyr i zi dhe kristale kuarci, me qëllim për të pastruar e për të shëruar. Kur e hapëm këtë në tetor, presidenti i Gjermanisë Frank-Walter Steinmeier dhe presidenti i Izraelit Isaac Herzog ishin aty për të përkujtuar 80-vjetorin nga masakra më e tmerrshme e Holokaustit, duke marrë pjesë në këtë moment heshtjeje, ishte shumë prekëse. E gjithë zona është bombarduar. Memoriali është i paprekur. Kjo po ndodh sërish. Më 1943, 130.000 veta u vranë brenda tri ditëve. Dhe erdhën rusët. Presidenti Volodymyr Zelensky është hebre. Mendoj se është shumë e rrezikshme kjo që po ndodh. Jo vetëm për Ukrainën, por për gjithë botën. Po flasim për një burrë që po përpiqet të krijojë Rusinë e madhe, nuk po përpiqet të tregojë dobësitë e tij. Do të shkojë deri në vdekje. Sa më shumë të përfshihen NATO dhe Amerika, aq më keq do të bëhet. Lufta është një opsion shumë i keq.

Është e pabesueshme që vepra juaj është ende aty, çfarë mund të bëhet?

Asgjë s’mund të bëhet. NATO dhe Amerika janë tepër fajtores për situatën. Nëse do ta kishin lënë Ukrainën vetëm dhe asnjë, nuk do të kishte ndodhur. Nuk është vetëm njëra anë. Gjeopolitikisht, ka kaq shumë elemente. Filloi në Gjeorgji më 2008. Çdo gjë ishte aty. Mund të ishte parashikuar. Rusia është shumë e rrezikshme dhe ka Kinën nga pas. Sapo mbaroi Covid-19 dhe tani kjo. Çfarë mund të bëhet? Artistët duhet të bëjnë pjesën e tyre. Politikanët duhet të bëjnë pjesën e tyre. Si një artiste, kur ndodhi lufta në Ballkan, bëra një vepër të quajtur *Balkan Baroque*. Njerëzit historikisht vazhdojnë të vrasin njëri-tjetrin, është gjë kaq e dhembshme për t’u përfytyruar. Historia po përsëritet. Gjithmonë përpiqem të kem një ide më të mirë, duke parë nga jashtë, kemi një planet kaq të mrekullueshëm dhe po e shkatërrojmë.

Kristalet janë gjithashtu pjesë e *Karriget e drunjtë* e ekspozuar te Sean Kelly Gallery në Nju-Jork, apo jo? Publiku është ftuar të ulet te *karriget* gjithashtu.

Po, është e gjitha për shërimin. I quaj tranzitore, sepse janë aty për eksperiencën, nuk i quaj skulptura. Janë që të ulesh në heshtje dhe të shohësh murin apo ametistin dhe të reflektosh mbi veten dhe botën. Është një pjesë e qetë, momente të qeta, e sidomos në një qytet si Nju-Jorku.

Po veprat e tjera?

Shfaq performancën time të parë në shfaqjen *Rhythm 10* dhe veprën e fundit *Shtatë vdekjet*. Dhe veprën *Artisti është i pranishëm*, ishte çmenduri ta redaktoje nga 760 orë. Jam vazhdimisht në njërën anë dhe publiku ndryshon çdo ditë. Është një minishfaqje për të cilën jam shumë krenare.

Ku është xhiruar *Shtatë vdekjet*?

Në Los Angeles, është një instalacion-video i *Shtatë vdekjet e Maria Callas* me më shumë elemente. Është xhiruar në rindërtimin e dhomës ku ka vdekur Maria Callas në Paris. Ka këngëtarë, një orkestër, e gjitha. Do të bëjë tur në opera në Munih, Berlin, Amsterdam dhe Napoli. Pastaj do të vijë në Nju-Jork.

Cila ishte pjesa më e bukur e bashkëpunimit me Willem Dafoe dhe dizajnerin e kostumografisë, Riccardo Tisci?

Oh, është një skuadër ëndrrash. Kam punuar përpara me Willem Dafoe në veprën *Jeta dhe vdekja e Marina Abramovic*, ai i luajti të gjithë nga shakaxhiu i çmendur te dashnori. Ishte shumë e rëndësishme të flisja me të që të zbuloja mbi aktrimin. Aktrimi ishte diçka komplet e panjohur për mua. Tek arti performues, çdo gjë është e vërtetë. Tek aktrimi duhet të futesh në rol. Sidomos për të vdekur. Më shpjegoi se si të bëhem një personazh e të jem e besueshme. Kjo është e mundur. Në fund, gratë gjithmonë vdesin për dashurinë. Callas, psikologjikisht vdiq nga një zemër e thyer, nuk donte të jetonte më. Prandaj Dafoe më vret vazhdimisht.

Pjesa ime e preferuar është kur hedh vazo lulesh kundrejt pasqyrës, duke thyer pasqyrën vazhdimisht. Nuk jeni supersticioze, apo jo?

Ishte Lucia, jo unë, ishte marrë nga një skenë në operën Callas, *Lucia di Lammermoor*. Nëse thyej një pasqyrë në shtëpinë time – jam shumë supersticioze! Jo si Lucia. Nuk isha unë. Kjo është magjia. Ajo humbi gjithçka në dashuri. Ajo vdiq nga një zemër e thyer. Lucia ishte nga operat më të gjata në film, sepse ka një skenë vdekjeje. Ajo ka nevojë të shkatërrojë gjithçka.

Po për skenën nga filmi i quajtur *Helmi*, marrë nga Akti III i *Madame Butterfly* i Puccini-t, ku ju ishit në një makth distopik ku çdokush duhej të vishte kostum hazmat për t’u mbrojtur nga mjegulla jeshile? A u xhirua para pandemisë?

Po! Dhe u bë kaq vepër ogurzezë. Mendoj gjithmonë se ka diçka tek arti që ndonjëherë ka një cilësi të cilën mund ta arrish, ku ndonjëherë mund të parashikosh të ardhmen. Në disa mënyra është e ardhme e mirë, në disa është e ardhme e keqe. Kjo më ka ndodhur kaq shumë herë në jetë. Te *Helmi* është radiacioni, te *Muri i së qarës* është lufta, është mrekulli që është ende aty. Por mund ta bombardojnë në çdo moment tani dhe do të shohim çdo të ndodhë. Pjesë të qytetit që janë vetëm 300 metra më tutje janë shkatërruar, duke përfshirë varrezën hebreje që është aty afër.

Përse keni përdorur kristale si kuarci?

Nuk është budallallëk. Është e provuar që kanë energji. Le të shpresojmë se ky mur do të mbijetojë. Quhet *Muri i të qarës*, por pas së qarës vjen shërimi. Ka kaq shumë për të shëruar.

Willem Dafoe dhe Marina Abramović
Shtatë vdekjet e Maria Callas

Cilat kristale janë më të fuqishmet në shërim?

Varet nga lloji, përmasa dhe metalet. Kam krijuar strukturën time duke krahasuar trupin e njeriut me trupin e planetit. Kam menduar gjithmonë se kristalet e qarta janë sytë e planetit, turmalina e mineraleve është mëlçia. Kuarci rozë është zemra. Ametisti është mendja dhe truri. Bakri besoj është sistemi ushqyes i planetit. Hematiti është hekuri, gjaku i planetit. Kam një përfytyrim të planetit dhe mënyrën si lidhet me trupin e njeriut dhe si mund të shërojnë njëri-tjetrin.

Çfarë mund të na thoni për pakon e 30 letrave që nxorët në treg me Laurence King Publishing, të quajtur Metoda Marina Abramović?

Është një proces, i ngjashëm me pastrimin e shtëpisë. Çdo letër ka një imazh nga 30 performanca të ndryshme

që kam bërë dhe nga ana tjetër, ka udhëzime që të ndihmojnë të ndryshosh mendësinë tënde. Njëra thotë “Pi një gotë ujë sa më ngadalë të mundesh”, një tjetër thotë “Dëgjoje natyrën”. Mund të hysh në një gjendje tjetër vetëdije. Për të marrë më të shumtën nga letrat, e zgjedh një rastësisht.

Me veprën tuaj *Artisti është i pranishëm*, e cila u performua te Museum of Modern Art më 2010, duke e parë 12 vjet më vonë, çfarë shihni?

Kur shoh fytyrat e gjithë atyre njerëzve, i ndiej. Nëse njerëzit do të vinin e të shihnin veten e tyre, janë 12 vjet më të mëdhenj se ç’ishin te filmi, e di? Ishte një nga eksperiencat më të jashtëzakonshme që kam pasur, ishte kaq e vështirë. Çdo ditë mund të ishte e fundit. Ishte tre muaj e gjatë. Ishte gjëja më e vështirë për t’u bërë, të qëndrosh pa lëvizur. Isha

thjesht e pranishme. Dhembja fizike dhe emocionale e njerëzve që vinin tek unë, emocionet e tyre, ishte dërmuese. Kur u ngrita në fund, isha njeri tjetër.

Ka video tuajat duke qarë në këtë instalacion, kur po qëndronit ulur aty te MoMA. Çfarë ju bëri të qanit?

Ata! Kishte kaq shumë dhembje në këtë qytet, kaq shumë vetmi në këtë qytet. Kur je aty, je vërtet bosh dhe thjesht përpiqesh t’i përvetësosh ato. Jam ndier si një receptor gati që emocionet e tyre të dalin jashtë.

A jeni e emocionuar për retrospektivën tuaj te Royal Academy vitin e ardhshëm?

Jam! Në historinë e tyre 250-vjeçare nuk kanë pasur kurrë një shfaqje me një grua, duhet të shkoj. Duhet të ketë një ndryshim.

Përktheu Enxhi Hudhri

Artisti është i pranishëm

LUAN RAMA

Fëmija
i Bulevardit
“Stalin”

Onufri